

ISSN: 0551-3782

BIULETYN

ARCHIWUM
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

NR 41

Warszawa 2000

**BIULETYN
ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK
NR 41**

Warszawa 2000

Przygotowuje Komitet Redakcyjny w składzie:

**Hanna Dymnicka-Woloszyńska, Hanna Krajewska,
Jerzy Różewicz, Hanna Szymczyk (sekretarz redakcji),
Ryszard W. Wołoszyński (redaktor)**

Adres Redakcji:
**Archiwum PAN
Warszawa, Nowy Świat 72**

ISSN: 0551-3782

Wydawnictwo Retro-Art,
Warszawa, ul. Emilii Plater 25

Alicja Kulecka
(Warszawa)

PODSTAWOWE PROBLEMY OPRACOWYWANIA SPUŚCIZN PO UCZONYCH W ARCHIWUM PAN W CIĄGU OSTATNIEJ DEKADY (1991–1999).

Kwestie dotyczące opracowywania spuścizn archiwalnych były przedmiotem refleksji i dyskusji prowadzonych w Archiwum PAN od momentu jego powstania. Pierwsze ustalenia w tym zakresie opublikowane zostały w 1958 r.¹ Spisanie tych zasad nie zakończyło dyskusji dotyczących kwestii porządkowania tego rodzaju zespołów archiwalnych. Wręcz przeciwnie, można zaryzykować twierdzenie, że je rozpoczęło². W 1990 r. została opublikowana zmodernizowana wersja norm regulujących porządkowanie tego rodzaju archiwaliów³. W l. 1991–1999, zatem po publikacji tych zasad, zostało opracowanych 66 spuścizn, z tego w Warszawie 48, w Poznaniu 12, w Wodzisławiu Śląskim 5, w Krakowie 1. Zespoły te miały różne rozmiary. Największe opracowane spuścizny to materiały : Mieczysława Orłowicza (632 j.a.), Stanisława Tołwińskiego (409 j.a.), Stanisława Herbsta (326 j.a.), Antoniego Czubyńskiego (308 j.a.), Mieczysława Kreutza (305 j.a.), Ludwika Bazylowa (282 j.a.), Jana Reychmana (239 j.a.). Pięć spośród tych dużych objętościowo zespołów zostało opracowane przez jedną osobę. Jest nią dr Hanna Szymczyk. Autorkami dwóch pozostałych inwentarzy są mgr Anita Chodkowska i mgr Dorota Zamojska.

¹ *Wytężne opracowania archiwalnego spuścizn rękopiśmiennych. Projekt* (opracowanie pod kierunkiem Z.Kolankowskiego), Warszawa 1958

² H.Dymnicka-Woloszyńska, *Prace metodyczne nad ustaleniem zasad porządkowania spuścizn archiwalnych*, „Biuletyn Archiwum PAN”, Nr 33, 1990, s.1-10

³ *Wytężne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych* (opracowanie - H.Dymnicka-Woloszyńska, Z.Kolankowski), Warszawa 1990

1. Pojęcie spuścizny i problem granicy zespołu

W słowie wstępnym opublikowanych w 1990 r. norm metodycznych zawarta została definicja pojęcia „spuścizny”. Określono ją jako „posiadający samodzielną wartość naukową kompleks (zbiór) materiałów archiwalnych wytworzonych w toku i w związku z życiem i działalnością osoby fizycznej, reprezentujących główne kierunki jej życia, pracy i zainteresowań”⁴. W procesie opracowywania podstawowym zagadnieniem jest określenie granicy zespołu. Jest ono dokonywane z reguły w trakcie czynności przygotowawczych i segregacji wstępnej. Wyznaczaniu granicy zespołu służy wstępny przegląd materiałów. Jest on podejmowany po zapoznaniu się z literaturą dotyczącą twórczości i działalności autora spuścizny. Studia dotyczące tych zagadnień pozwalają ustalić, w jakim zakresie zgromadzone materiały są reprezentatywne dla twórczości i działalności osoby, która zgromadziła materiały. Istotnym elementem takiego przeglądu jest również wstępna orientacja w zakresie struktury zgromadzonych materiałów.

W trakcie tych czynności wskazane jest uchwycenie „elementów porządkowania autentycznego i zachowanie go”⁵. Ten postulat zawarty w *Wytycznych* często jest trudny do realizacji. Wynika to z faktu, iż działania są podejmowane w stosunku do materiałów wytworzonych przez osoby prywatne nie prowadzące żadnego systemu ich ewidencji. Generalnie można mówić o dominacji reguły przypadkowości rządzącej tego typu archiwaliami. Dokumentacja aktowa pochodząca z różnych instytucji jest z reguły ułożona przypadkowo, bez zachowania chronologii, bez zastosowania układu rzeczowego. W mniejszym zakresie problem ten dotyczy materiałów naukowych – prac i materiałów warsztatowych. W tych przypadkach widoczne są ślady układu rzeczowego. Zdarzają się również przypadki opisu poszczególnych teczek pochodzącego od twórcy tych materiałów. Na tym etapie opracowywania istnieje konieczność wyodrębnienia czynników identyfikujących przynależność poszczególnych materiałów do danego zespołu. W tym przypadku również nie jest możliwe posługiwanie się urzędowymi elementami identyfikującymi do jakich należy m.in. pieczęć instytucji. Lepiej oznakowane są m.in. poprzez exlibrisy biblioteki uczonych. Teczki spuścizny, rzadko opisane, nie zawierają również sprawdzonych danych określających ich przynależność do poszczególnych osób, w tym przypadku tożsamy z przynależnością

⁴ *Wytyczne* ... (1990), s. 2–3

⁵ *Wytyczne* ... (1990), s. 3

zespołową. W momencie przejmowania od ofiarodawców lub sprzedających nie jest możliwe wykonanie spisu zdawczo-odbiorczego analogicznego do tego rodzaju spisów wykonywanych w stosunku do dokumentacji urzędowej. Pierwszym elementem ewidencji są spisy wykonywane w Archiwum. Generalnie podkreślić należy, iż w przypadku tego typu dokumentacji duża część materiałów to akta luźne.

Osoba przystępująca do porządkowania tego typu zespołu nie może mieć pewności, iż jest pierwszą osobą, która dokonuje przeglądu tego rodzaju materiałów archiwalnych. Z tego też powodu ustalenie i zachowanie „układu autentycznego” może budzić kontrowersję. Tym bardziej, iż przed przekazaniem materiałów do Archiwum rodziny mają prawo i mogą dokonywać przeglądu. Zdarzają się także przypadki dokonywania przeglądów tego typu archiwaliów przez osoby zaprzyjaźnione z twórcami archiwaliów. One także mogą ingerować w układ i zawartość zespołu. Zdarzają się przypadki wykonania opisu teczek przez osoby bliskie lub zaprzyjaźnione. Ustalenie od kogo pochodzi opis bywa zatem także przedmiotem analiz.

Granice tego typu zespołów – strukturalna, rzeczowa i chronologiczna – choć dobrze byłoby by zostały określone we wstępnych etapach porządkowania, bywają ustalane także w trakcie dalszych etapów opracowywania: wyodrębniania jednostek i systematyzacji materiałów. Przyjęta w *Wytycznych* schematyczno-rzeczowa metoda opracowywania wymaga refleksji dotyczących tego problemu także na tych etapach. Sformowanie jednostek i systematyzacja określone są normami metodycznymi. Dotychczasowe refleksje dotyczące granicy tego rodzaju zespołów archiwalnych, jakimi są spuścizny, pochodzą od Zygmunta Kolankowskiego⁶, twórcy i wieloletniego dyrektora Archiwum PAN. Wyodrębnił on wspomniane wcześniej granice: strukturalną, chronologiczną i rzeczową. Pierwsza z nich oznaczać miała reprezentatywność zgromadzonych materiałów w stosunku do działalności twórcy spuścizny oraz ich samodzielnej wartości naukowej. Druga z nich ograniczenie dat krańcowych zespołu do dat życia i śmierci, trzecia wewnętrzną więź materiałów. Sformułowania te miały charakter postulatyczny i ogólny. W Archiwum PAN w Warszawie doprowadziły do wydzielenia dwóch ciągów materiałów. W pierwszym z nich znalazły się te archiwalia, które zawierały materiały reprezentatywne dla twórczości i działalności, w drugim takiego charakteru nie posiadające, stanowiące najczęściej fragment zespołu. Z reguły

⁶ Z. Kolankowski, *Granice spuścizny archiwalnej*, „Archeion”, t. 57, 1972, s. 53-73

są to materiały o charakterze biograficznym – pamiętniki, dzienniki, wspomnienia. Z. Kolankowski propagował też określenie „spuścizna” dla oznaczenia materiałów wytworzonych przez osoby prywatne zajmujące się nauką. Moim zdaniem powinniśmy odchodzić od tego, niezbyt zręcznego i niezbyt klarownego pojęcia. Lepszym określeniem tego typu archiwaliów jest „archiwum osobiste”.

Problem granicy zespołu pojawia się w przypadku dokumentacji stanowiącej rezultat działalności osób pozostających w związkach rodzinnych np. małżeństwa, rodzeństwa, rodzica i dziecka. Współczesne teorie archiwalne wskazują na konieczność tworzenia zespołów prostych, głównie ze względów informacyjnych. Z tego też powodu należałoby dążyć do wyodrębniania materiałów poszczególnych osób. Wyodrębnianie to jest jednak ograniczone strukturą zgromadzonych materiałów. W przypadkach gdzie istnieją duże grupy materiałów wspólnych, np. prac czy korespondencji, oddzielenie archiwaliów poszczególnych osób nie będzie możliwe ani celowe. Generalnie problem granicy zespołu rzadko był przedmiotem dyskusji na posiedzeniach Komisji Metodycznej.

Proces wydzielania materiałów nie zespołowych, opisany w *Wyttycznych* odnosi się przede wszystkim do druków, materiałów ikonograficznych oraz kartograficznych. Nagromadzone w dużych ilościach w spuściznach druki w postaci nadbitek mogą okazać się poważnym problemem. Funkcja ich z reguły jest znana. W większości przypadków stanowiły one lektury autorów spuścizny. Były przez nich wykorzystywane w trakcie pracy naukowej. Nie ulega wątpliwości, iż stanowią element warsztatu badawczego. Względy formalne, wsparte praktycznymi, nakazują pozostawienie, i to w nielicznych przypadkach, tylko części materiałów drukowanych. Pierwszym elementem decydującym o włączeniu nadbitek do materiałów zespołowych jest pozostawienie na nich przez twórcę spuścizny trwałego śladu swojej aktywności intelektualnej w postaci uwag, dopisków, podkreśleń. Kryteria te są stosowane nie tylko w odniesieniu do odbitek ale również wycinków prasowych czy wręcz całych numerów i roczników czasopism nagromadzonych przez niektórych twórców spuścizn. Kolejnym kryterium decydującym o włączeniu druków do zespołu jest fakt pozostawienia na nich trwałych śladów świadczących o tym, iż były one przeznaczone dla twórcy archiwaliów. Najczęściej należą do nich dedykacje kierowane do twórcy.

Materiały ikonograficzne, podobnie jak druki, także bywają przedmiotem podziału na zespołowe i nie zespołowe. Do zespołu włączane są te materiały, które posiadają związek z twórczością i działalnością twórcy

archiwaliów. Podstawowym kryterium jest określenie funkcji spełnianej przez nie w obrębie nagromadzonych materiałów. W tym przypadku najczęściej analizowany bywa związek rzeczowy tych materiałów z innymi znajdującymi się wewnątrz spuścizny. Podobnie jak materiały ikonograficzne traktowana jest dokumentacja kartograficzna. O jej przynależności zespołowej decydują najczęściej względy natury rzeczowej.

W trakcie procesu opracowywania nie istnieje możliwość ustalenia stopnia zachowania zespołu. Wynika to z faktu niemożności określenia, głównie z braku ewidencji kancelaryjnej, rozmiarów archiwaliów tworzonych w trakcie działalności przez poszczególnych uczonych. Archiwa osobiste, przechowywane w instytucjach gromadzących tego typu materiały, mogą być zespołem szczątkowym lub fragmentem zespołu. W pierwszym z przypadków zawierają materiały różnorodne, w drugim jednolite. W trakcie opracowywania zbierane są informacje dotyczące miejsc przechowywania różnych części tego rodzaju zespołów. Generalnie zespoły tego typu są zespołami rozproszonymi, o różnych miejscach przechowywania.

Ważnym elementem procesu opracowywania jest kwestia eliminacji materiałów nie posiadających trwałej wartości historycznej. W przypadku tego rodzaju zespołów nie jest możliwe wartościowanie materiałów w oparciu o sformalizowane kryteria rzeczowe. Wytworzone materiały są unikatowe ze względu na osoby twórców. Ich wartość informacyjna mierzona jest pozycją twórcy archiwum osobistego.

2. Nazwa zespołu

W większości przypadków zespołów opracowywanych nazwa nie budziła większych kontrowersji. W odniesieniu do zespołów tego typu przyjmowane jest określenie „Materiały XY”. W tych przypadkach wychodzi się z założenia, iż archiwalia te są reprezentatywne dla działalności twórcy archiwum. Kontrowersje pojawiają się gdy twórcami archiwum jest kilka osób. Zjawisko to było widoczne w archiwaliach określanych pierwotnie materiałami Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej. Głębsza analiza zawartości, w tym precyzyjne określenie ich struktury, dokonane w trakcie opracowywania przez D.Zamojską⁷, skłoniły Komisję Metodyczną do zmiany nazwy zespołu. Miało to w tym przypadku dalsze konsekwencje metodyczne. Uznano bowiem, iż materiały

⁷ D.Zamojska, *Materiały rodziny Baudouin de Courtenay*, APAN, III-298, masz., problematyka archiwaliów rodzinno-majątkowych zob.T.Zielińska, *Archiwalia prywatne(Pojęcie, zakres gromadzenia, metody opracowania)*, „Archeion”, t. 56, 1971, s. 71-88

te posiadają wiele cech wspólnych z archiwaliami rodzinno-majątkowymi. Zdecydowano o konieczności przejścia i zastosowania układu schematyczno-rzeczowego przewidzianego dla zespołów rodzinno-majątkowych.

Problemy odnoszące się do nazwy zespołu wystąpiły również w przypadku materiałów Henryka Batowskiego i Jana Kosima⁸. W obydwu przypadkach zgromadzone archiwalia dotyczyły działalności tych osób w jednej instytucji: Batowskiego w Międzynarodowej Komisji Studiów Sławistycznych (Historycznych), Kosima w Komisji Historyków PRL–NRD (1956–1990). Materiały te powstały jako rezultat pełnienia funkcji w tych instytucjach. W związku z tym do nazwy tych zespołów brzmiącej „Materiały XY” dodane zostało uściślenie w postaci nazwy tych instytucji.

Systematyzacja i formowanie jednostek archiwalnych

Zastosowanie metody schematyczno-rzeczowej przy porządkowaniu tego typu archiwaliów wymaga konstrukcji układu tych materiałów. Został on opracowany w *Wytężnych*. Wyodrębnia on określone grupy formalno-rzeczowe. Problemy z wyodrębnieniem poszczególnych grup rzeczowych pojawiają się w tym przypadku gdy występują materiały szyte oraz gdy na jednej karcie znajdują się zapisy różnego rodzaju dokumentacji np. na odwrocie korespondencji urzędowej czy też materiałów działalności notatki, czy fragmenty prac. W tych przypadkach stosowne są adnotacje i odsyłacze na poziomie poszczególnych jednostek. Materiały rodziny Baudouin stanowią przykład zespołu, w którym twórcami archiwaliów były różne osoby połączone więzami rodzinnymi. Czynnikiem ten zdecydował o organicznym związku tych materiałów i pozostawieniu ich w jednym zespole archiwalnym. Tego typu zespoły nie są zjawiskiem częstym w zasobie Archiwum PAN. Porządkowanie, a zatem i układ rzeczowy, oparto więc o metody przewidziane dla archiwaliów rodzinno-majątkowych. Materiały te zgrupowano, na pierwszym stopniu podziału, według ich przynależności do poszczególnych osób. Była to zatem dokumentacja wytworzona przez poszczególne osoby lub mająca związek z ich działalnością. Jako ostatnią grupę wyodrębniono materiały osób trzecich. Była to dokumentacja nie posiadająca związku z działalnością żadnej z występujących wcześniej osób. Osoby będące twórcami spuścizny zostały

⁸ J. Zwolińska, *Materiały Henryka Batowskiego*, APAN 141, masz.; A. Szkopowicz, *Materiały Jana Kosima*, APAN, III-308, masz.

umieszczone według kategorii pokoleniowych (rodzice, dzieci itd.). Materiały części osób poddane zostały dalszym podziałom – drugiego i trzeciego stopnia. W trakcie tego podziału generalnie wyodrębniono grupy przewidziane *Wytycznymi* stosowanymi w Archiwum PAN a więc prace naukowe, materiały warsztatowe, materiały biograficzne, korespondencja.

Pierwsza z przewidzianych *Wytycznymi* grup formalno-rzeczowych obejmuje materiały twórczości intelektualnej. Problemy z jej granicą a generalnie wyodrębnieniem pojawiają się w tym przypadku gdy występują rodzaje dokumentacji nie opisane w *Wytycznych*. Kolejnym problemem w tej grupie jest generalnie nadanie jej właściwego układu oraz precyzyjne oddzielenie poszczególnych rodzajów archiwaliów. Częstym problemem jest np. oddzielenie prac popularno-naukowych. Bardzo częstym jedynym kryterium jest w tym przypadku aparat krytyczny. Zdarza się jednak, iż redukcja aparatu krytycznego powodowana jest jedynie względami wydawniczymi.

W przypadku grupy pierwszej ważnym zagadnieniem jest również układ prac wewnątrz grupy. Normy metodyczne przewidują generalnie, iż należy stosować układ chronologiczny najlepiej oddający ewolucję twórczości intelektualnej. W przypadku jednak bardzo dużych zespołów lub zespołów z rozbudowaną grupą pierwszą stosowano w omawianym okresie układy rzeczowe. Prace, artykuły i referaty dzielono tematycznie. Taki układ stanowić może ułatwienie dla prowadzących kwerendy. Wiąże się jednak z indywidualną oceną i wartościowaniem tych materiałów przez archiwistę. Zastosowany podział tematyczny opiera się z reguły na analizie twórczości autora archiwaliów.

Materiały szyte, a więc zeszyty, notatniki stanowią jeden z czynników utrudniających fizyczne oddzielenie poszczególnych rodzajów archiwaliów a w związku z tym także grup rzeczowych. Problem taki wystąpił m.in. w archiwum Tadeusza Urbańskiego⁹. Uczony ten prowadził kilkanaście zeszytów i kalendarzy, w których sporządzał notatki do różnych tematów, o różnym zakresie i w różnej formie. Tematyczna systematyzacja tych materiałów nie była możliwa. Występowały również problemy z ich właściwym opisem. Możliwe okazało się jedynie zastosowanie opisu bardzo ogólnego „chemia organiczna”. Wskazać zatem należy, iż problem precyzyjnego oddzielenia poszczególnych rodzajów materiałów widoczny jest w wielu przypadkach nie tylko na poziomie grupy ale również jednostki archiwalnej. W przypadku stosowania układu tematycznego

⁹ A.Kulecka, *Materiały Tadeusza Urbańskiego*, APAN, III-287, masz.

w grupie pierwszej rodzi się pytanie dotyczące jego zakresu oraz funkcji, jakie powinien pełnić i ich zasięgu. Konieczna jest próba udzielenia odpowiedzi na pytania: 1) czy w ramach układu tematycznego powinno się łączyć różne formy twórczości naukowej np. prace, artykuły, odczyty, wykłady itp., 2) czy układ tematyczny podporządkowany być powinien poszczególnym formom. Relacje pomiędzy układem tematycznym a formalnym wymagają często wypracowania rozwiązań specyficznych dla poszczególnych zespołów.

W trakcie porządkowania grupy pierwszej dość często pojawia się problem formalnego oddzielenia referatów od artykułów, lub referatów od odczytów. Bardzo często granice pomiędzy tymi rodzajami archiwaliów są płynne. Istnieje także możliwość zamiany form. Artykuły łatwo można zmienić w referaty. Możliwe jest również odwrotne zjawisko: artykuł, czy nawet fragment większej pracy stać się może referatem. Nie zawsze też można zgodzić się z klasyfikacją ekspertyz do grupy drugiej czyli materiałów działalności. Problem ten pojawia się zwłaszcza w tym przypadku, kiedy nie zachowała się dokumentacja kontaktów autora spuścizny z instytucją dla której ekspertyza została wykonana.

W trakcie opracowywania materiałów rodziny Baudouin pojawiła się kwestia właściwego umiejscowienia dziecięcych rysunków jednej z córek Jana Baudouina. Wahano się pomiędzy materiałami biograficznymi a warsztatowymi. Zwyciężyła koncepcja materiałów warsztatowych. Za włączeniem do materiałów biograficznych przemawiał fakt, iż stanowiły dokumentację z czasów dzieciństwa artystki, specyficzny rodzaj brulionu czy notatek. Za materiałami warsztatowymi fakt, iż stanowiły ważny etap twórczości artystycznej.

Istotnym czynnikiem wpływającym na ostateczny kształt grupy pierwszej okazać się może również dziedzina naukowa, którą reprezentował twórca spuścizny.

Ważnym zagadnieniem związanym z problematyką porządkowania archiwów osobistych jest układ materiałów, głównie naukowych grupy pierwszej, wewnątrz jednostek archiwalnych. *Wytyczne* zawierają generalne zalecenie nadania układu odzwierciedlającego ewolucję koncepcji naukowych autora. Zatem, zgodnie z tym wymogami jako pierwszy powinien występować rękopis, następnie maszynopis a na koniec druk. Nie we wszystkich przypadkach możliwe jest nadanie takiego układu. Jedną z przeszkód okazać się może niemożność precyzyjnego ustalenia relacji pomiędzy poszczególnymi wersjami dzieła naukowego. Dotyczy to zwłaszcza tych przypadków, w których autor nie datował kolejnych wersji. Problemy

z właściwym układem pojawiają się także w tym przypadku, kiedy dzieło było wielokrotnie publikowane a w związku z tym także wielokrotnie przedrzedagowywane a jednocześnie jedna wersja służyła za podstawę kilku wydań i kilku redakcji. Dodatkową trudnością w tego typu przypadkach może okazać się brak układu autorskiego. Ustalenie filiacji tekstów wymaga w takich przypadkach zastosowania metod filologicznych. Rekonstrukcja taka stanowi jedynie lepiej lub gorzej udokumentowaną hipotezę. Trudności tego rodzaju wystąpiły m.in. przy porządkowaniu spuścizn Tadeusza Urbańskiego, Ewy Grodeckiej i Cezarego Berezowskiego¹⁰.

W przypadku określenia granic grupy drugiej obejmującej materiały działalności występują problemy zarówno natury ogólnej jak i kwestie szczegółowe. Pierwszą z nich jest właściwe oddzielenie materiałów działalności od biograficznych. Generalnie materiały działalności obejmować powinny zarówno dokumentację pracy twórcy spuścizny jak i dokumentację jego kontaktów i działalności naukowej, organizacyjnej, dydaktycznej i innej. W tym przypadku obowiązuje zasada tworzenia czy też odtworzenia akt spraw. Jednocześnie wydziela się materiały mające charakter dokumentu, tzn. aktu tworzącego nowy stan prawny. Tego rodzaju materiały powinny zostać włączone do grupy trzeciej – materiałów biograficznych. W związku z tym dojść może do rozdzielenia dokumentów od dokumentacji aktowej poprzedzającej ich powstanie. Zjawisko takie nie zawsze jest korzystne z punktu widzenia osób prowadzących kwerendy. Kolejnym problemem występującym przy formowaniu tej grupy jest konsekwentne wydzielenie materiałów działalności organizacyjno-naukowej od działalności dydaktycznej. W archiwach osobistych niektórych uczonych widoczne jest występowanie niewielkiej ilości dokumentacji obejmującej wspomniane dziedziny działalności. Wówczas to nie jest zasadne tworzenie odrębnych jednostek dla poszczególnych grup. W przyjmowanej metodyce porządkowania dominuje tendencja do tworzenia jednostek grupujących materiały poszczególnych instytucji, niezależnie od rodzaju prowadzonej w nich działalności. Zaobserwować można problemy z nadaniem właściwego, logicznego układu wewnętrznego w ramach tych instytucji. W trakcie tego procesu niezbędne są informacje z zakresu historii instytucji dotyczące głównie ich charakteru i kompetencji. Wskazać przy tym trzeba, iż generalnie wiedza z zakresu historii instytucji drugiej połowy XX w. nie jest zbyt bogata. Z tego też powodu występują problemy

¹⁰ A.Chodkowska, *Materiały Ewy Grodeckiej*, APAN, III-154, masz., A.Nowak, A.Pokwap, A.Kulecka, *Materiały Cezarego Berezowskiego*, APAN, III-239, masz.

z właściwym układem instytucji wewnątrz grupy i podgrupy. *Wytyczne* przewidują układ formalno-rzeczowy.

W grupie materiałów biograficznych często występującym problemem jest prawidłowe umiejscowienie tych rodzajów dokumentacji, które nie zostały objęte zapisem i klasyfikacją *Wytycznych*. Dotyczy to m.in. rozbudowanej dokumentacji jubileuszów naukowych i osobistych. W jej ramach występują zarówno przemówienia okolicznościowe jak i korespondencja. Nie jest dobrym rozwiązaniem rozbicie tej dokumentacji przewidziane *Wytycznymi*. Z tego też powodu i w tych przypadkach, gdzie była ona wydzielona przez autora, konieczne jest zachowanie tego podziału lub utworzenie jednostek obejmujących tego rodzaju zagadnienia.

Przyjęta zasada porządkowania korespondencji tzn. jej generalny podział na wychodzącą i wpływającą a następnie wydzielenie korespondencji kierowanej do lub pochodzącej od poszczególnych osób umożliwia sprawne prowadzenie poszukiwań. Przy takim mechanicznym jej ułożeniu dochodzić może do rozbicia poszczególnych spraw. Pytania i odpowiedzi a również dyskusje mogą znaleźć się w odległych jednostkach. Zaznaczyć też trzeba, iż w archiwach osobistych rzadko znajdują się oryginały listów wysyłanych do poszczególnych osób. Z reguły są to bruliony.

Ważnym problemem jest także kwestia załączników. Dotyczy to aneksów do wszystkich rodzajów dokumentacji występujących w archiwach osobistych. W trakcie formowania jednostek zalecane jest przestrzeganie zasady, nie oddzielania załączników od pism przewodnich. Konsekwentne stosowanie tego zapisu nie zawsze jest możliwe. Zdarza się, iż załącznik zaczyna pełnić samodzielną rolę w kontekście wybranego układu rzeczowego. Przy kolejnych przeglądach i porządkowaniach jednostek dojść może do zerwania więzi załącznika i pisma przewodniego.

Przy nadawaniu tytułu jednostce oraz jej opisu występuje wiele problemów natury terminologicznej. W ostatnich latach Komisja Metodyczna dążyła do tego, by każda jednostka posiadała tytuł określający jej wartość. Dotyczyło to generalnie wszystkich rodzajów materiałów występujących w archiwach osobistych.

Problemem występującym w porządkowaniu tego typu zespołów może być również wydzielenie materiałów obcych. W świetle założeń *Wytycznych* jest to dokumentacja nie mająca żadnego związku z twórcą spuścizny. Bardzo często w tej grupie znajdują się materiały naukowe nie mieszczące się w materiałach warsztatowych. Innym rodzajem dokumentacji może być korespondencja adresowana do osób trzecich lub ich

materiały biograficzne. Zdarzają się jednak przypadki gromadzenia tego rodzaju dokumentacji ze względów naukowych np. dla napisania biografii. Wówczas tylko bardzo dokładna, oparta o solidną bibliografię, znajomość twórczości naukowej umożliwi prawidłową, zgodną z proveniencją i funkcją, klasyfikację tego typu dokumentacji.

Podsumowanie

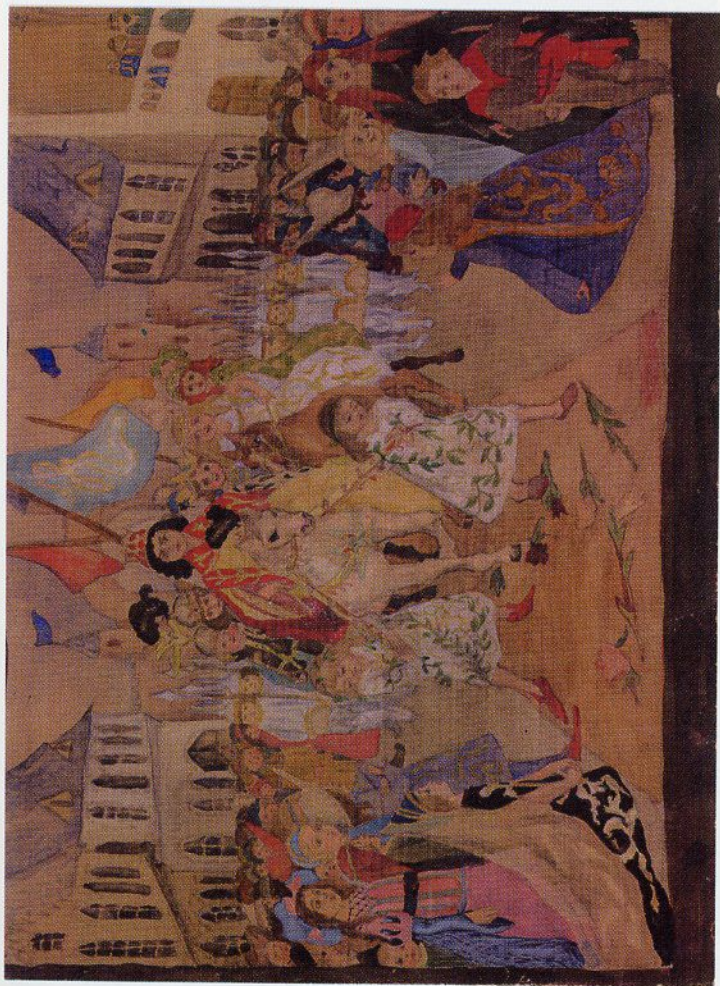
Kończąc pragnę wskazać, iż przyjęta metoda porządkowania archiwów osobistych, schematyczno-rzeczowa, jest bardzo pracochłonna. Wymaga formowania jednostek z akt luźnych, zgodnie z przyjętym wcześniej układem. Oznacza to konieczność wnikliwej analizy każdego elementu dokumentacji w kontekście jego proveniencji i funkcji. Na tej podstawie następuje włączenie go do jednostki i grupy formalno-rzeczowej.

Podkreślić też należy, iż konieczne jest podjęcie prac odnoszących się do wartościowania materiałów archiwalnych przechowywanych w archiwach osobistych, a zatem eliminacji dokumentacji nie posiadającej historycznego znaczenia.

Konieczność uproszczenia procesu opracowywania archiwaliów stała się w ostatnich latach przedmiotem uwagi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Przyjęto koncepcje zmierzające do skrócenia opracowywania. Jedną z nich jest podział zasobu na archiwalia pierwszej, drugiej i trzeciej kolejności opracowywania. Podstawą takiego podziału są kryteria historyczno-ustrojowe. W przypadku archiwów osobistych tego rodzaju czynniki nie są możliwe do zastosowania w sposób bezpośredni. W przypadku archiwów osobistych korzystne byłoby uproszczenie procesu opracowywania. Kwestią otwartą pozostaje zakres tych uproszczeń. Na ich wprowadzeniu nie może ucierpieć informacja o zasobie. Wskazane jest poszukiwanie rozwiązań kompromisowych pomiędzy uproszczeniem metod opracowywania tego typu archiwaliów a zachowaniem wysokiej wartości informacyjnej tworzonych inwentarzy. Zmiany w zasadach opracowywania nie powinny wpłynąć na pogorszenie stanu informacji o zasobie.

Łość spuścizn opracowanych w l.1991–1999

Rok	Ogółem	Warszawa	Kraków	Poznań	Wodzisław
1991	9	6	—	3	—
1992	7	6	—	1	—
1993	14	12	—	1	1
1994	6	3	—	2	1
1995	7	4	—	2	1
1996	8	6	—	2	—
1997	7	6	—	—	1
1998	7	5	1	—	1
1999	1	—	—	1	1
Razem	67	48	1	12	6

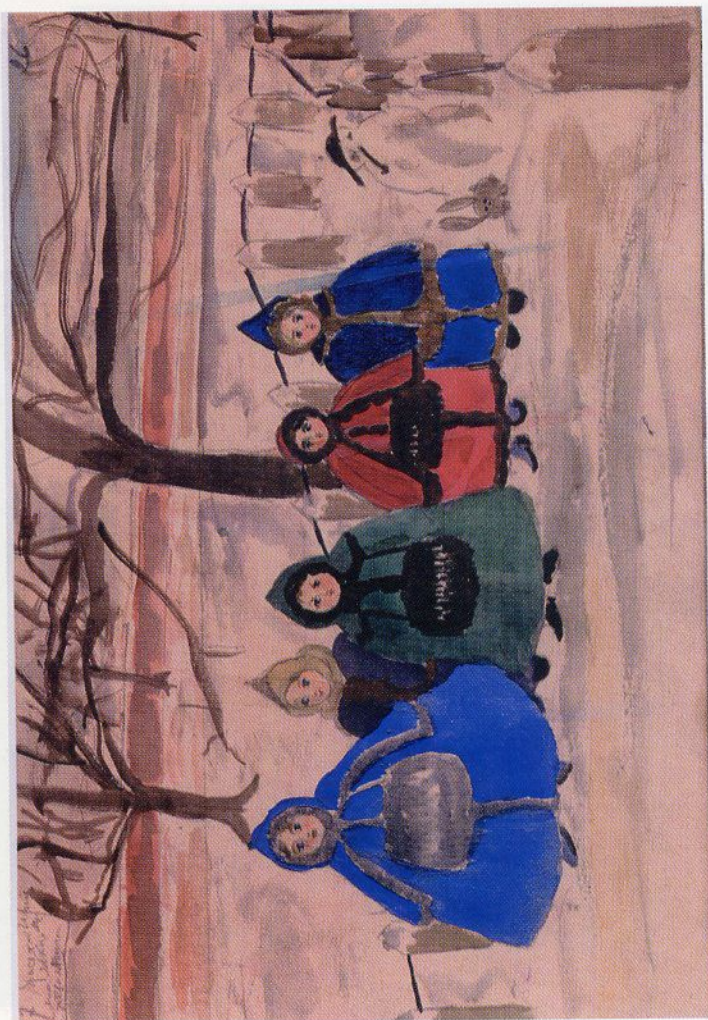
Ryc. 1. Rysunek dziecięcy Zofii Baudouin de Courtenay, ok. 1892

Ryc. 2. Rysunek dziecięcy Zofii Baudouin de Courtenay, ok. 1892.

Ryc. 3. Rysunek dziecięcy Zofii Baudouin de Courtenay, b.d.

Ryc. 4. Rysunek dziecięcy Zofii Baudouin de Courtenay, b.d.

INWENTARZE ARCHIWALNE

W 41 numerze „Biuletynu Archiwum PAN“ redakcja publikuje dwa inwentarze spuścizn naukowych językoznawców: profesora Jana Niecisława Baudouin de Courtenay i jego rodziny oraz profesora Stanisława Szobera, a także pisarki i malarki Stanisławy Przybyszewskiej.

Materiały rodziny Baudouin de Courtenay to nietypowy w Archiwum PAN zbiór materiałów rodzinnych Jana Niecisława Baudouin de Courtenay (1845–1929) – światowej sławy językoznawcy, profesora uniwersytetów kazańskiego, dorpckiego i krakowskiego, jego siostry Bronisławy (1846–1918), żony Romualdy z Bagnickich (1857–1937) – historyka, działaczki społecznej i oświatowej oraz córek Jana i Romualdy: Cezarii Anny I voto Vasmer, II voto Ehrenkreutz, III voto Jędrzejewiczowej (1885–1967) – językoznawcy, filologa, etnografa, profesora etnografii i etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, organizatora katedry etnografii polskiej na Uniwersytecie Warszawskim, autorki szeregu prac naukowych, drugiej córki Zofii (1887–1967) – malarki – uprawiającej głównie malarstwo kościelne i trzeciej – Eweliny Małachowskiej Łempickiej (1892–1985) – nauczycielki historii i języków oraz jej męża Stanisława Małachowskiego-Łempickiego (1884–1959) prawnika, wybitnego znawcy dziejów masonerii. Spuścizna ta o objętości 2, 20 mb ujęta została w 127 j.a. i uzupełniona 14 aneksami. Inwentarz jej opracowała mgr Dotota Zamojska.

Kolejny inwentarz to materiały Stanisława Szobera (1879–1938), językoznawcy i pedagoga, profesora katedry językoznawstwa ogólnego i indoeuropejskiego Uniwersytetu Warszawskiego i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, autora ponad 300 prac naukowych, działacza społecznego i oświatowego. Wśród zachowanych prac i artykułów S. Szobera znajduje się m. in. artykuł dotyczący stylistyki zamieszczony w *Pracach lingwistycznych ofiarowanych Janowi Baudouinowi de Courtenay* oraz artykuł poświęcony jego działalności i tekst przemówienia wygłoszonego przez S. Szobera nad jego grobem. Inwentarz Stanisława Szobera opracowany jako praca dyplomowa w Archiwum PAN przez Bożenę Hulewicz Szczepanowską, absolwentkę Policealnego Studium Ekonomicznego Nr 2 w Warszawie i przygotowany do publikacji przez dr Hannę Szymczyk – to 53 j. a. i uzupełniające je 5 aneksów.

Ostatni publikowany inwentarz zawiera spuściznę wybitnej dramatopisarki i malarki Stanisławy Przybyszewskiej (1901–1935), córki pisarza

Stanisława Przybyszewskiego, autorki 5 dramatów poświęconych historii rewolucji francuskiej i ponad 20 powieści, nowel, artykułów i esejów. Materiały jej obejmują teksty dramatów i utworów epickich, szkice plastyczne i rysunki oraz obfitą korespondencję (m. in. listy do Tomasza Manna, do i od Stanisława Przybyszewskiego, Leona Schillera, Antoniego Słonimskiego). Inwentarz liczy 58 j.a. i 6 aneksów. Autorką jego jest mgr Elżbieta Ruta-Solarska pracownik Oddziału A PAN w Poznaniu, w którym znajdują się materiały S. Przybyszewskiej.

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW WYSTĘPUJĄCYCH W INWENTARZACH

APAN	– Archiwum Polskiej Akademii Nauk	r.	– rok
Arch.Kom.Hist.	– Archiwum Komisji Historycznej	red.	– redakcja
b.	– byłym	rkp.	– rękopis
b.d.	– brak daty	s.	– strona
b.m.	– brak miejsca (wydania)	sz.	– szyte
cz.	– część	t.	– tom
dot.	– dotyczące	wbw	– wielobarwna
dr	– doktor	wyd.	– wydanie, wydawnictwo
fkp.	– fotokopia	zał.	– załącznik
fot.	– fotografia	zesh.	– zeszyt
im.	– imienia	zob.	– zobacz
j.	– jednostka		
j.a.	– jednostka archiwalna		
j.ang.	– język angielski		
j.arab.	– język arabski		
j.bulg.	– język bułgarski		
j.franc.	– język francuski		
j.lac.	– język łaciński		
j.pol.	– język polski		
j.ros.	– język rosyjski		
jbw	– jednobarwne		
J.w.	– jak wyżej		
k.	– karta		
l.	– list (w korespondencji)		
l.	– luźne		
leg.	– legenda		
m.	– miasto		
masz.	– maszynopis		
m.in.	– między innymi		
nr	– numer		
PAN	– Polska Akademia Nauk		
pap.	– papier		
PAU	– Polska Akademia Umiejętności		
poczt.	– pocztówka		
por.	– porównaj		
poz.	– pozycja		
prof.	– profesor		
pow.	– powielany		
PSB	– Polski Słownik Biograficzny		

ERRATA DO „BIULETYNU ARCHIWUM PAN“ NR 40 s. 49–50
Uzupełnienie do bibliografii dotyczącej prof. Ludwika Kolankowskiego

Archiwum Główne Akt Dawnych: K.u.K. Ministerium für Kultus und Unterricht, sygn. 67 u

Archiwum Akt Nowych: Akta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 3434

Ludwik Kolankowski 1882–1982. *Materiały z sesji w stulecie urodzin* pod redakcją Andrzeja Tomczaka, Toruń 1983, s. 89

Serczyk Jerzy, *Państwo w działaniu. L. Kolankowski (1882–1950)* w: „WTK Katolik“ 1978, nr 37, s. 1, 8 - 9

Śródka Andrzej, Szczawiński Paweł, *Biogramy uczonych polskich. Cz. I Nauki społeczne*, zeszyt 2: K–O, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1984, s. 90–93

Tomczak Andrzej, *Ludwik Kolankowski (1882–1950) historyk, pierwszy rektor UMK*, w: *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985)*, Warszawa - Poznań - Toruń 1989, s. 137–146.

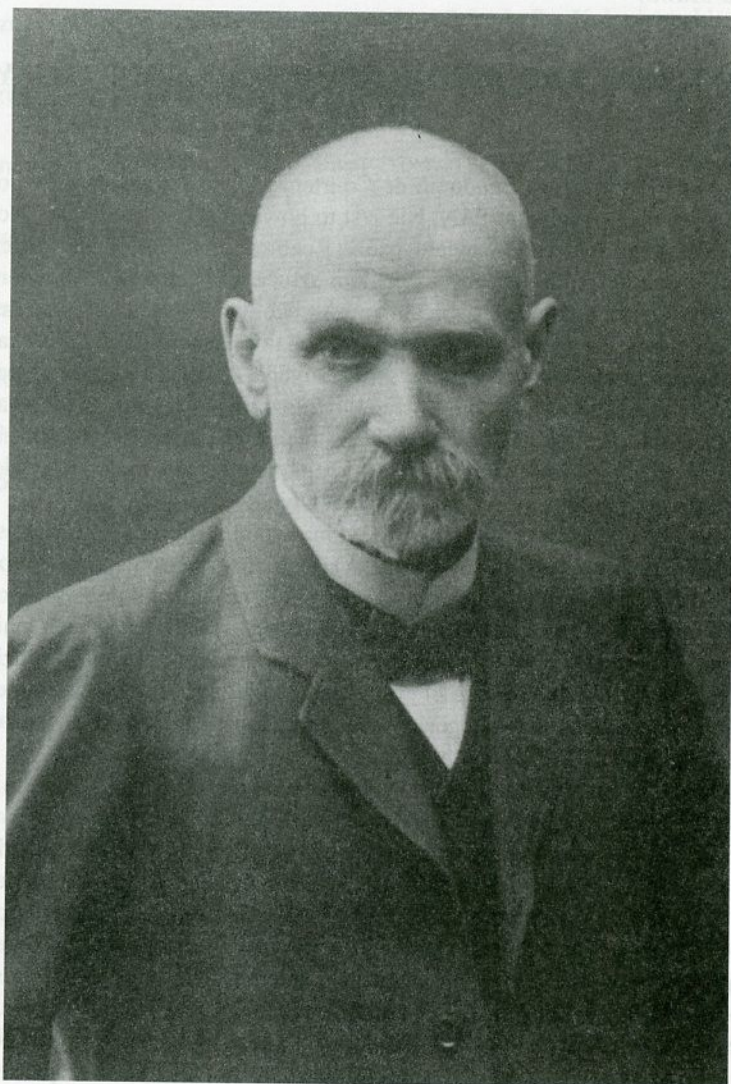
Dorota Zamojska
(Warszawa)

MATERIAŁY RODZINY BAUDOUIN DE COURTENAY III-298

Materiały rodziny Baudouin de Courtenay stanowią zespół nietypowy w zasobie Archiwum PAN. Nie jest to bowiem spuścizna jednej osoby, ale zbiór materiałów wielu osób. Rozbicie materiałów na szereg mniejszych zespołów byłoby zabiegiem sztucznym, zatarło by bowiem ściśle związki pomiędzy twórcami poszczególnych spuścizn i samymi spuściznami. Zdecydowano się więc na nadanie spuściznie układu charakterystycznego dla materiałów rodzinnych. Po zgrupowaniu materiałów poszczególnych członków rodziny ułożono je przyjmując jako naczelną zasadę porządkującą kategorię pokoleniową (rodzice i ich rodzeństwo – dzieci z małżonkami). W obrębie pokolenia grupy materiałów układano chronologicznie wg. starszeństwa ich autorów.

Na czoło spuścizny wysunięto więc materiały profesora Jana Niecisława Baudouin de Courtenay (grupa A), jego siostry Bronisławy (grupa B) i żony, Romualdy z Bagnickich (grupa C). W następnej kolejności ułożono materiały córek Jana i Romualdy Baudouin de Courtenay i ich małżonków (grupy D, E, F). Inwentarz zamykają materiały osób spoza rodziny (grupa G). W obrębie każdej grupy starano się uprościć podział materiałów na poszczególne kategorie, by w miarę możliwości nie wprowadzać „wielopiętrowych” układów podgrup.

Rodzina Baudouin de Courtenay wywodzi się od francuskich emigrantów, osiadłych w Polsce w wieku XVIII. Wielu jej członków chwalenie zapisało się w polskich dziejach: ksiądz Gabriel Baudouin de Courtenay był założycielem Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie, jego bratanek, Jan, zasłynął jako publicysta i dramatopisarz oświeceniowy. Syn Jana, Aleksander, brał udział w powstaniu listopadowym. Niewątpliwie najbardziej znanym przedstawicielem rodziny był **Jan Niecisław** (1845–1929), syn Jana – geometry, uczestnika powstania listopadowego i Jadwigi z Dobrzyńskich, urodzony 3 lutego 1845 r. w Radzyminie k. Warszawy, światowej sławy językoznawca, profesor uniwersytetów kazańskiego (1874–1883), dorpckiego (1883–1893, obecnie Tartu, Estonia), krakowskiego (1893–1900), petersburskiego (1900–1918) i warszawskiego (od 1919 r.), zmarły 3 listopada 1929 r. w Warszawie. Jego

prof. dr Jan Niecislaw Baudouin de Courtenay

bogata spuścizna przechowywana jest w archiwach tych miast uniwersyteckich, a także w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Do Archiwum PAN trafiły zaledwie pojedyncze niedatowane notatki językoznawcze, fragment niezidentyfikowanej pracy oraz statut Związku Autonomistów-Federalistów (jj. 1–3). Stanowią one grupę A niniejszego zespołu.

Grupę B stanowią materiały młodszej siostry Jana, *Bronisławy* (1846–1918 lub 1919). Towarzyszyła ona rodzinie brata podczas pobytu w Krakowie i przez pewien czas w Petersburgu. Po powrocie do Polski aż do śmierci mieszkała w rodzinnym Radzyminie. W Archiwum PAN zachowały się m. in. jej cenzurki – wystawiane początkowo przez prowadzącego jej domową edukację brata, następnie zaś przez pensję, oraz zeszyty z okresu nauki szkolnej (j. 5), urywek pamiętnika z lat 1893–1894, w którym zapisywała swe wrażenia z pobytu w Krakowie (j. 6). Materiały w tej grupie pochodzą z lat 1858–1894.

W grupie C zebrano pochodzące z lat 1875–1934 materiały żony Jana Niecisława, *Romualdy z Bagnickich Baudouin de Courtenay*. Urodziła się 28.XI.1857 roku w Aleksandrówce w gub. kijowskiej. Jej ojciec, Romuald, był lekarzem, matka, Anna, wywodziła się z miejscowego ziemiaństwa. Po powstaniu styczniowym ojciec, oskarżony o udzielanie pomocy powstańcom, zmuszony został do przeniesienia się do Taganrogu. Romualda wraz z bratem Dariuszem i siostrą Janiną pozostała na Ukrainie pod opieką krewnych. Gdy dzieci zaczęły dorastać, matka przeprowadziła się z nimi do dającego większe możliwości kształcenia Petersburga. Tu właśnie Romualda ukończyła szkołę średnią, a następnie (1878–1882) Wyższe Kursy dla Kobiet (tzw. Bestużewskie, stanowiące przeznaczony dla kobiet odpowiednik studiów akademickich). Studiowała na wydziale historyczno-filologicznym. W 1882 roku obroniła pracę dyplomową pt. *Dzieje Litwy za księcia Witolda*.

W okresie studiów angażowała się w rozmaite akcje społeczne. W 1878 r. jako delegatka młodzieży polskiej z Rosji uczestniczyła w krakowskich obchodach jubileuszu J. I. Kraszewskiego. W 1882 r. wyszła za mąż za prof. Jana Niecisława Baudouin de Courtenay. Z małżeństwa tego przyszło na świat pięcioro dzieci: Cezaria Anna (1885–1967, zamężna l.o Vasmer, 2.o Ehrenkreutz, 3.o Jędrzejewiczowa), Zofia (1887–1967), Świętosław Teofil (1889–1960, prawnik), Ewelina (1892–1985, zamężna Małachowska-Lempicka) i Maria (1897–1945, zamężna Kiersant-Wisniewska).

Wraz z mężem Romualda Baudouin de Courtenay przenosiła się do kolejnych miast uniwersyteckich, w których wykładał. Przez cały ten czas, poza obowiązkami nakładanymi przez macierzyństwo i konieczność prowadzenia

domu dla licznej rodziny, publikowała artykuły w prasie polsko- i rosyjskojęzycznej (głównie korespondencje dotyczące życia kulturalnego) i drobne rozprawy historyczne. Uczestniczyła też w działalności społecznej, zwłaszcza tej o charakterze patriotycznym i oświatowym. W Krakowie działała w Towarzystwie Szkół Ludowych, Czytelni dla Kobiet, Towarzystwie im. J. I. Kraszewskiego (pomagającym Polkom studiującym za granicą), w Petersburgu – w polskich czytelnich i „herbaciarniach” (ok. 1905 r.), Stowarzyszeniu Robotniczym „Promień” (praca oświatowa), w Związku Równouprawnienia Kobiet, a w okresie I wojny światowej w Towarzystwie Doraźnej Opieki Kobiety Polskiej i Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny (zarówno działalność kulturalno-oświatowa, jak i materialna opieka nad polskimi jeńcami, uciekinierami i przesiedleńcami). Po przeniesieniu się do Warszawy w 1919 r. była aktywna w Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny (głównie na rzecz finansowania polskiej propagandy w czasie plebiscytu na Śląsku), Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet oraz Związku Równouprawnienia Kobiet (była nawet delegatką tej organizacji na Międzynarodowy Kongres Kobiet w Wiedniu).

Zmarła w Warszawie 26 lutego 1935 roku. Pochowana została na Powązkach.

Przechowywana w Archiwum PAN jej spuścizna obejmuje niewielką tylko ilość jej własnych prac (grupa 1). Są to poza nielicznymi artykułami (j. 7) notatki do wykładów historycznych prowadzonych na kursach dla kobiet (j. 8, niestety, nie datowane). Grupa 2 obejmuje materiały biograficzne, wśród których najcenniejsze są dzienniki (j. 10–17). Prawdopodobnie prowadzone były przez całe życie, zachowała się jednak tylko ich część. Biblioteka Narodowa w Warszawie przechowuje fragmenty dziennika z lat 1885–1898 (rkp II 5750). Przeważają w nich zapiski dotyczące rozwoju fizycznego i umysłowego dzieci, przede wszystkim – najstarszej córki, Cezarii. W Archiwum PAN znalazł się zeszyt z roku 1875, czyli z okresu nauki w Petersburgu i notatki dotyczące wydarzeń politycznych z ok. 1908 r. Trafiła tu także grupa dzienników tworzących ciąg od 1913 r. i doprowadzonych do 1934 r. Nie można jednak wykluczyć, że brakuje niektórych zeszytów (np. wyraźna luka występuje na przełomie lat 1918–1919, czyli w okresie podróży rodziny Baudouin de Courtenay ze zrewolucjonizowanego Petersburga do Warszawy, a z treści pozostałych zapisów można wnioskować, iż również w tym okresie dziennik był prowadzony). Dziennik jest znakomitym źródłem do badań nad atmosferą, stosunkami wewnętrznymi, poglądami i stopniem poinformowania kolonii polskiej w Petersburgu o bieżących wydarzeniach politycznych.

Daje przejmujący obraz życia codziennego w stolicy Rosji w okresie rewolucji. Natomiast zapiski z okresu międzywojennego są uboższe i koncentrują się wokół spraw rodzinnych. Dzienniki zaopatrzone są w indeks osobowy i geograficzny, sporządzony prawdopodobnie przez córkę, Ewelinę (j. 18).

Grupa D obejmuje materiały (z lat 1919–1969) najstarszej córki Jana Baudouin de Courtenay, *Cezarii Anny*, urodzonej 2. VIII. 1885 r. w Dorpacie (Tartu). W ślad za zmianami w miejscu zatrudnienia ojca, rodzina przenosiła się najpierw do Krakowa (w 1893 r.) – gdzie Cezaria podjęła naukę w pierwszym w tym mieście gimnazjum klasycznym dla kobiet (a więc otwierającym drogę do kontynuacji studiów na szczeblu akademickim), a następnie do Petersburga (w 1900 r.). W nadnewskiej stolicy Cezaria, podobnie jak matka, podjęła naukę na Wyższych Kursach dla Kobiet. Ukończyła je w 1910 r. Naukę kontynuowała jako wolny słuchacz na Uniwersytecie Petersburskim. W 1911 r. jako jedna z pierwszych kobiet – wolnych słuchaczy, uzyskała dyplom I stopnia Petersburskiego Cesarskiego Uniwersytetu na Wydziale Historyczno-Filologicznym na podstawie rozprawy *Język modlitewnika maryjnego wieku XVI wydanego przez prof. Ptaszyckiego*.

Jej zainteresowania naukowe w tym okresie miały jeszcze charakter wielokierunkowy (historia, filologia klasyczna, językoznawstwo). Zapełnione pod wpływem ojca uczestniczyła w pracach studenckiego kółka lingwistycznego. Poznała tam swego pierwszego męża, Maksymiliana Vasmera (1886–1962) – w przyszłości profesora filologii słowiańskiej w Berlinie. Małżeństwo to rozpadło się w bardzo krótkim czasie. W trakcie procedury rozwodowej Cezaria wyjechała do Warszawy i w 1915 r. podjęła tam pracę nauczycielską w prywatnym (a więc polskim) gimnazjum żeńskim. W 1916 r. wyszła ponownie za mąż, za Stefana Ehrenkreutza (1880–1945), wykładającego historię ustroju Polski na kursach Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, a następnie dawne prawo sądowe polskie na wskrzeszonym Uniwersytecie Warszawskim.

Już w tym czasie, równoległe do pracy nauczycielskiej i obciążeń macierzyńskich (córka Krystyna, synowie Andrzej i Tadeusz), Cezaria Ehrenkreutz podjęła pracę naukową, która w 1922 r. zaowocowała habilitacją na Uniwersytecie Warszawskim na podstawie rozprawy *Św. Cecylia – przyczynek do genezy apokryfów* (druk: „Lud” 1922, z.2).

W 1920 r. S. Ehrenkreutz objął katedrę na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wileńskiego. Pociągnęło to za sobą przeprowadzkę całej rodziny do Wilna. Cezaria Ehrenkreutzowa pracowała tam początkowo jako

nauczycielka łaciny w gimnazjum żeńskim im. E. Orzeszkowej. Od roku akademickiego 1924/25 prowadziła zlecone wykłady i ćwiczenia z etnografii i etnologii, a w 1927 r. została mianowana zastępcą profesora w katedrze etnografii i etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego. W 1929 r. otrzymała nominację na profesora nadzwyczajnego. W 1934 r. objęła katedrę etnografii polskiej na Uniwersytecie Warszawskim i równocześnie otrzymała nominację na profesora zwyczajnego. Ponieważ do tej pory Warszawa nie posiadała odrębnej katedry etnografii polskiej, to jej właśnie przypadł zaszczyt – i trud – zorganizowania tego ośrodka. Podobnie jak w Wilnie starała się przekształcić go w żywy ośrodek badań etnograficznych, organizując m. in. przy katedrze muzeum etnograficzne i zachęcając zarówno studentów, jak i osoby postronne do zbierania doń eksponatów (w 1926 r., jeszcze w Wilnie, opublikowała *Wskazówki dla zbierających przedmioty dla Muzeum Etnograficznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, stanowiące jasny wykład metodologii badań etnograficznych).

Przenosiny do Warszawy wiązały się z rozpadem małżeństwa z Stefanem Ehrenkreutzem. W 1934 r. Cezaria wyszła po raz kolejny za mąż za Janusza Jędrzejewicza (1885–1951), ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i prezesa Rady Ministrów. W 1939 r. wraz z nim opuściła Polskę, wyjeżdżając najpierw do Rumunii, a następnie na Bliski Wschód (Palestyna). Janusz Jędrzejewicz wrócił wówczas do zawodu nauczyciela matematyki w Państwowej Szkole Średniej w Tel-Awiiwie, jednocześnie był zaangażowany w polityczną działalność przeciwników gen. Sikorskiego. Cezaria Jędrzejewiczowa działała w polskich organizacjach kobiecych, przede wszystkim o charakterze kulturalno-oświatowym. Starła się też wykorzystać pobyt na Bliskim Wschodzie dla badań etnograficznych. Interesowały ją obyczaje i obrzędowość ludności miejscowej. Towarzyszom wygnania sugerowała prowadzenie akcji zbierania eksponatów dla przyszłego Muzeum Etnograficznego w oswobodzonej Polsce. Była też jednym z organizatorów Polskiego Instytutu Humanistycznego w Jerozolimie.

W 1947 r. przyjechała do Londynu, gdzie mieszkała już do śmierci. Należała do grona animatorów życia kulturalnego emigracji polskiej w Anglii. W 1948 r. współuczestniczyła w założeniu Polskiej Rady Naukowej na Obczyźnie, przekształconej w 1950 r. w Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie. W jego ramach przewodniczyła Komisji Etnograficznej. W trosce o zachowanie polskiego potencjału intelektualnego, o danie mu instytucjonalnego oparcia, współdziałała również przy założeniu Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie. W 1958 r. została wybrana jego rektorem

i funkcję tę pełniła do śmierci. Uczestniczyła też w życiu Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego : w 1961 r. wybrana została seniorem tej organizacji i prezesem jej Rady Naukowej. Od 1958 r. była członkiem zarządu Zrzeszenia Polskich Profesorów i Wykładowców Szkół Akademickich na Obczyźnie. Należała też do Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu oraz do Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

W dziejach polskiej etnografii zajmuje znaczące miejsce nie tylko jako współtwórca dwu ważnych ośrodków akademickich studiów etnograficznych w Polsce niepodległej (Wilno, Warszawa) ale także jako jedyny w swej epoce przedstawiciel nurtu fenomenologicznego w tych badaniach. W okresie przed II wojną światową jej zainteresowania naukowe skupiały się na obrzędowości ludu wiejskiego w powiązaniu z cyklem wegetacyjnym (*Obrzędy weselne ludu polskiego*, 1927). Zainteresowania wędrówkami w różnych kręgach kulturowych tych samych motywów mitycznych skoncentrowały się wreszcie na przeobrażeniach kultu św. Jerzego i jego pogańskich poprzedników – m. in. greckiego bożka Georgiosa, na adaptacji chrześcijańskiej antycznych personifikacji sił przyrody.

W okresie powojennym jej zainteresowania naukowe rozszerzyły się na problemy ciągłości przekazu kulturowego w czasie (*Koncepcja czasu i metody chronograficzne w etnografii*, 1956), kontynuację zaś dotychczasowych stanowiły studia nad obrzędowością „zaduszkową“.

Cezaria Jędrzejewiczowa była też działaczką organizacji kobiecych – Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet oraz Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem (w okresie swego pobytu w Wilnie była przewodniczącą miejscowego oddziału tej organizacji).

Zmarła w Londynie 28.II.1967 roku. Pochowana została na cmentarzu Elmers End pod Londynem, u boku męża.

Przechowywane w Archiwum PAN materiały Cezarii Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej podzielone zostały na 7 grup. Materiały grupy 1 (lata 1919-1954) obejmują skromną tylko liczbę jej prac naukowych (j. 20-22). Bogatsze są materiały warsztatowe (grupa 2, lata 1941-1961) wśród których szczególne znaczenie mają materiały etnograficzne zbierane w Palestynie (j. 24) oraz w Anglii, głównie w środowisku polonijnym (j. 25). Dominuje w nich tematyka dotycząca wielorakich mutacji kultu św. Jerzego (poczynając od czasów antycznych po współczesność) oraz obrzędów zadusznych w różnych kulturach (celtycki nowy rok, Halloween, Zaduszki – por. j. 25).

Zofia Baudouin de Courtenay

Materiały dokumentujące działalność Cezarii Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej w okresie emigracyjnym tworzą odrębną grupę 3 (z lat 1930–1966). Umożliwiają one m. in. wgląd w jej działalność w Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie, w jej udział w życiu kulturalnym i politycznym emigracji polskiej w Anglii.

Grupa 4 (materiały biograficzne z lat 1921–1965) – to przede wszystkim dokumentacja przebiegu pracy zawodowej Cezarii Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej jako nauczycielki w szkołach średnich oraz wykładowcy w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie i Uniwersytetu Warszawskiego. Tu również znalazły się dokumenty dotyczące spraw majątkowych.

Grupa 5 obejmuje korespondencję (1927–1969), w tym również z okresu emigracyjnego. Oświetla ona w bardzo interesujący sposób atmosferę życia emigracji i tym samym stanowi cenne uzupełnienie materiałów grupy 3-ej. Grupa 6 obejmuje materiały rodzinne: prace Andrzeja Ehrenkreutza, syna Cezarii, oraz korespondencję i materiały biograficzne Marty Ehrenkreutz-Jasińskiej, jej wnuczki.

Do grupy 7 zaliczono materiały obce, zgromadzone przez Cezarię Ehrenkreutz-Jędrzejewiczową. Są to przeważnie teksty prac obcych związanych tematycznie z etnografią ziem słowiańskich, prawdopodobnie recenzowane przez Jędrzejewiczową.

Grupa E obejmuje materiały (z lat 1892–1972) Zofii Baudouin de Courtenay, drugiej córki Jana i Romualdy. *Zofia Baudouin de Courtenay* urodziła się 1 stycznia 1887 roku w Dorpacie (Tartu, Estonia). Ukończyła gimnazjum Kułyżyńskiej w Petersburgu, a następnie podjęła studia malarskie w pracowni J. Ciaglińskiego w Petersburgu i u J. Stanisławskiego w Krakowie. W 1906 r. wyjechała na 3-letnie studia do Monachium, do szkoły Heidnera i Holosy'ego. Następnie przez 2 lata studiowała w Paryżu, w Académie Rançon. Pracowała tam pod kierunkiem malarza Pierre'a Puvis de Chavanne'a oraz malarza ukraińskiego, Michała Bojczuka. Obydwaj specjalizowali się w malarstwie monumentalnym. Bojczuk dążył do odrodzenia wielkiej tradycji monumentalnego malarstwa greckobizantyjskiego. Udało mu się skupić wokół siebie grupę entuzjastów: m.in. Helenę Schramm, Zofię Segno-Lipińską, Janinę Lewakowską, Zofię Nalepińską, Nykołę Kasperowicza i Antoniego Breszka. W latach 1910–1914 ta grupa malarska odbywała wędrówki po Kijowszczyźnie i Ukrainie (części austriackiej), podejmując się robót malarskich i renowacyjnych w cerkwiach, klasztorach i studiując jednocześnie technikę ikon i polichromii. M. in. wykonali wówczas polichromie w kaplicy pałacowej metropolity lwowskiego. Zofia Baudouin de Courtenay prezentowała też swoje prace

na wystawach organizowanych w Petersburgu przez Związek Młodych Malarzy. Wojna zmusiła zagrożoną gruźlicą Zofię do ograniczenia działalności. Częste rekreacyjne pobyty w Finlandii starała się jednak wykorzystywać dla twórczości: w kwietniu 1917 r. w Helsinkach zorganizowano wystawę jej prac, bardzo życzliwie przyjętą przez krytyków.

W okresie międzywojennym, po powrocie – wraz z całą rodziną – do Warszawy, prace Zofii Baudouin de Courtenay wystawiane były w Salonie Garlińskiego (przy ul. Mazowieckiej) w 1924 r. Jej twórczość koncentrowała się zdecydowanie wokół tematyki religijnej. W 1921 r. wraz z Heleną Schramm wykonała dekorację kościoła benedyktynek w Jarosławiu, w latach 1922–1923 już samodzielnie – polichromie w nowo wybudowanym kościele garnizonowym w Starachowicach oraz freski w prezbiterium kościoła w Wierzbniku, a w 1925 r. – w kościele w Raciążku k/Włocławka. W latach 1925–1926 podejmowała próby wstąpienia do klasztoru: najpierw u wizytek w Wilnie, a następnie u dominikanek w Złotym Potoku koło Częstochowy. Stan zdrowia udaremnił jednak jej plany. Powróciła więc do pracy malarskiej. Po 1926 r. wykonała m. in.: dekorację malarską kościołów w Bielawach, Chruślinie pod Łowiczem, Grodzcu pod Koninem, Radziejowicach koło Włocławka, Trzebieszowie, a także obrazy wotywno do kościołów w Mościcach koło Warszawy, Rozwadowicach, Niegowicach nad Bugiem, Jazgarzewie pod Warszawą, kaplicy oo. Pallotyńów w Poznaniu. W 1935 r. wykonała 6 witraży w Grodzisku Mazowieckim i projekty polichromii katedry chełmskiej (praca konkursowa). W 1937 r. projektowała witraże dla kościoła św. Anny w Wilnie (projekt nie doczekał się realizacji z powodu wybuchu II wojny światowej).

Okres wojny spędziła głównie w Zalesiu Górnym. Po wojnie przez dwa lata była wykładowcą malarstwa monumentalnego w Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Warszawie. Otwarte głoszenie przekonań religijnych kosztowało ją jednak utratę katedry. Powróciła wówczas do twórczości o tematyce religijnej, głównie na zamówienie poszczególnych parafii i instytucji kościelnych. W ten sposób powstały witraże w kościele w Chruślinie (1945), katedrze w Oliwie (1946), kościołach Marii Panny, św. Elżbiety i św. Jakuba w Gdańsku (1950). Technika al fresco dekorowała wnętrze kościoła św. Jerzego w Sopocie i kościoła w Radomsku. Jej dziełem są też polichromie w Pomiechowie i w kościele św. Antoniego „na ostatnim groszu“ w Częstochowie.

Zmarła 28.III.1967 r. i pochowana została na Powązkach w Warszawie.

Jej spuścizna obejmuje artykuły i rozprawy z dziedziny teorii i historii sztuki (grupa I-a) oraz szereg utworów literackich o wyraźnym

podtekście filozoficznym (grupa 1-b). Materiały warsztatowe (grupa 2) oprócz notatek i brulionów utworów literackich obejmują szkice, rysunki, materiały do prac plastycznych – polichromii i witraży projektowanych przez Zofię Baudouin de Courtenay. Pozwalają one prześledzić rozwój jej twórczości plastycznej od najwcześniejszego okresu aż do schyłku życia. Wśród materiałów działalności dydaktycznej i społeczno-politycznej, szczególną uwagę zwraca dokumentacja (z lat trzydziestych XX w.) grupy działaczy inteligenckich pragnących zreformować i „ukulturalnić” społeczeństwo polskie (Organizacja Ośrodek Powstający Władzy Pośredniej, jj. 63–64).

W grupie F zebrano materiały trzeciej córki Jana Baudouin de Courtenay, Eweliny (dział I, lata 1885–1984)), oraz jej męża, Stanisława Małachowskiego-Lempickiego (dział II, 1845–1960).

Ewelina Małachowska-Lempicka urodziła się w Dorpacie (Tartu, Estonia) 25 czerwca 1892 r. W 1910 r. ukończyła prywatne żeńskie gimnazjum w Petersburgu, a następnie Wydział Historyczno-Filologiczny Petersburskich Wyższych Żeńskich Kursów. Pracę dyplomową pisała na temat wypraw krzyżowych (obroniona w 1915 r.). Po ukończeniu studiów uczyła w petersburskich szkołach średnich geografii, historii Polski i języka rosyjskiego. W roku 1917 opuściła Rosję i okrężną drogą, przez Szwecję, udała się do Warszawy. Zamieszkała wspólnie z siostrą, Cezarią i podjęła pracę nauczycielską w gimnazjum Zofii Sierpińskiej, a następnie, w latach 1918–1935, w gimnazjum żeńskim Związku Nauczycielstwa Polskiego (potem Towarzystwa „Współpraca”). W 1923 roku wyszła za mąż za znanego prawnika, historyka masonerii, Stanisława Małachowskiego-Lempickiego (1884–1959). W okresie II wojny światowej wróciła do zawodu nauczycielskiego, prowadząc w ramach tajnego nauczania zajęcia z historii i języka francuskiego na kursach gimnazjum C. Platerówny (1939/40), następnie historii w gimnazjum im. N. Żmichowskiej (1941–1943) i Giżyckiego (1942–1944) oraz języka angielskiego w Gimnazjum Kupieckim w Uniejowie (1944/45).

Bezpośrednio po II wojnie światowej Ewelina Małachowska-Lempicka została skierowana do pracy w Liceum Ogólnokształcącym im. J. Kasprowicza w Świdnicy. Wykorzystując znakomitą znajomość języka rosyjskiego uczyła tam m. in. tego przedmiotu (choć nie mało czasu i zabiegów – czego ślady zachowały się w spuściźnie – kosztowało ją uznanie jej kompetencji w tej mierze przez władze oświatowe). W 1951 r. przeniosła się do Częstochowy, gdzie uczyła języka rosyjskiego na Wydziale Włókienniczym tamtejszej Szkoły Inżynierskiej. Od 1954 r. pracowała

jako lektor języka rosyjskiego na Uniwersytecie Warszawskim. Zmarła w Warszawie w r. 1985.

Przechowywana w Archiwum PAN jej spuścizna obejmuje przede wszystkim notatki, bruliony i kolejne redakcje jej pracy wspomnieniowej o ojcu *Jan Baudouin de Courtenay zarys życia na tle domu i dalszego otoczenia* (j. 73–85). Z punktu widzenia historii obyczaju ciekawe są jej próby literackie (j. 88–93), powstające na potrzeby rodzinnej publiczności i będące wynikiem swoistej rodzinnej zabawy literackiej. Niektóre z nich powstawały w okresie II wojny światowej i stanowiły niewątpliwie rodzaj samoobrony przed psychiczną presją tragicznej codzienności. Wśród zachowanych materiałów biograficznych (j. 99–102) znalazła się dokumentacja starań o uznanie zdobytego przed I wojną światową wykształcenia. Materiały te uzupełnia bogata korespondencja prywatna (j. 103–106).

Mąż Eweliny Baudouin de Courtenay, **Stanisław Małachowski-Łempicki** urodził się 12.VII. 1884 w Kaszowie. (pow. Radomski). Był synem ziemianina, Wiktora Łempickiego i Felicji z Turskich. W dzieciństwie adoptowany został przez Jerzego Henryka Małachowskiego. Wykształcenie zdobył w gimnazjum w Carskim Siole i w Szkole Prawa w Petersburgu, gdzie zetknął się z Tirą Sokołowską, badaczką dziejów masonerii. Miało to zadecydować o jego własnych późniejszych zainteresowaniach badawczych. Po ukończeniu Szkoły Prawa pracował w sekretariacie petersburskiego Senatu. Do Polski wrócił w 1918 r. i do 1933 r. pełnił funkcję sędziego w Sądzie Okręgowym w Warszawie. W latach 1934–1939 był notariuszem w Warszawskim Wydziale Hipotecznym. Jego prywatne zainteresowania naukowe koncentrowały się wokół dziejów wolnomularstwa. Ponieważ wiele jego prac opartych było na materiałach udostępnionych przez Wielką Lożę Narodową Polski, zachowały one znaczenie jako przekaz o tej – w dużej mierze zniszczonej lub zaginionej – dokumentacji. Do najważniejszych prac S. Małachowskiego-Łempickiego zalicza się *Wykaz polskich łóż wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738-1821* (Kraków 1929, Arch. Kom. Hist. XIV) oraz *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Wilno 1930). Innym kierunkiem jego zainteresowań były religie wschodnie. Z tej dziedziny prowadził nawet wykłady zlecone na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego w 1931/32 roku.

Zmarł w Warszawie 23.V.1959 r. Pochowany został na Powązkach.

W Archiwum PAN znalazł się zbiór prac drukowanych Stanisława Małachowskiego-Łempickiego, jak się wydaje – gromadzony przez samego autora (j. 108–115). Wśród materiałów biograficznych (j. 117–119)

szczególną uwagę zwracają inwentarze kolekcji masoników oraz malarstwa (j. 119). Materiały te uzupełnia korespondencja (j. 120) oraz starannie prowadzony zbiór recenzji (j. 121–122) a także materiały o rodzinie Małachowskich (do której należał przez adopcję, j. 123).

Grupa G obejmuje materiały osób spoza rodziny, w tym m. in. poezję autorstwa Heleny Syrkus (1900–1982) znanego architekta i urbanisty, profesora Politechniki Warszawskiej (j. 124) oraz fragmenty pamiętnika nie zidentyfikowanej osoby (prawdopodobnie z okresu II wojny światowej, j. 126).

Materiały rodziny Baudouin de Courtenay zostały zakupione od wnuczki Cezarii Jędrzejewiczowej, Marty Ehrenkreutz-Jasińskiej, w 1990 roku (nr księgi nabytków 1973). Do zespołu włączono też materiały biograficzno-majątkowe Cezarii Jędrzejewiczowej, przekazane do A PAN w 1966 roku przez Centralne Archiwum KC PZPR (nr księgi nabytków 685). Po opracowaniu objętość zespołu wynosi 2,10 mb. W Archiwum PAN materiały rodziny Baudouin de Courtenay otrzymały sygnaturę III-298. Inwentarz opracowany w 1997 r. przez mgr Dorotę Zamojską obejmuje 127 jednostek i 14 aneksów.

Źródła i bibliografia

- Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Materiały rodziny Baudouin de Courtenay, sygn. III -298, j. 9–17, 31, 65, 69, 99–100, 117–118.
- Biblioteka Narodowa, rkp III 5748, Jan Baudouin de Courtenay, Korespondencja.
- Biblioteka Narodowa, rkp. II 5742, Jan Baudouin de Courtenay, *Spostrzeżenia nad rozwojem dzieci. Cezia*.
- Biblioteka Narodowa, rkp II 5750, Romualda z Bagnickich Baudouin de Courtenay, *Pamiętnik 1885–1898*.
- Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, j. 3142, Cezaria Jędrzejewiczowa (teczka personalna).
- Bastrzykowski A., *Zabytki kościelnego budownictwa drewnianego w diecezji sandomierskiej*, Kraków 1930, s. 138–143.
- Działalność naukowa, dydaktyczna i społeczno-polityczna Jana Niecisława Baudouin de Courtenay w Rosji*, Wrocław 1972.
- Ehrenkreutz-Jasińska Marta, *Romualda i Cezaria*, „Twój Styl” 1993, nr 7/8, s. 54–57.

Hulewicz Jan, *Janusz Jędrzejewicz*, PSB, Wrocław 1965, t. XI, s. 231–235.
Jędrzejewicz Janusz, *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*, Londyn 1972.

Jędrzejewicz Wacław, *Pamiętnik*, Warszawa 1995.

Konarski Stanisław, *Stanisław Małachowski-Lempicki*, PSB, Wrocław 1974, t. XIX, s. 425–426.

Kutrzeba-Pojnarowa Anna, *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*, Kraków 1948.

Manteuffel Tadeusz, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/36. Kronika*, Warszawa 1936.

Materiały do bibliografii piśmiennictwa kobiet polskich (do roku 1929). Nauki matematyczno-przyrodnicze i nauki stosowane, Lwów 1934.

Mienicki Ryszard, *Stefan Ehrenkreutz*, PSB, Wrocław 1946, t. VI, s. 207–208.
„Roczniki Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie“, Londyn 1954–1967, R. VI–XVII.

Prazdnowanie 25-letia Sankt-Peterburgskich Vysšich Ženskich Kursow, Petersburg 1904.

Witkowska Helena, *Romualda Baudouin de Courtenay*, PSB, t.I, Wrocław 1935, s. 362–363.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
A. Materiały Jana Baudouin de Courtenay	1–3
B. Materiały Bronisławy Baudouin de Courtenay	4–6
C. Materiały Romualdy Baudouin de Courtenay	7–19
1. Prace	7–8
2. Materiały biograficzne	9–19
D. Materiały Cezarii Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej	20–38
1. Prace	20–22
2. Materiały warsztatowe	23–26
3. Materiały działalności	27–30
4. Materiały biograficzne	31–32
5. Korespondencja	33–34
6. Materiały rodzinne	35–37
7. Materiały obce	38
E. Materiały Zofii Baudouin de Courtenay	39–69
1. Prace	39–50
2. Materiały warsztatowe	51–61
3. Materiały działalności	62–64
4. Materiały biograficzne	65
5. Korespondencja	66–67
6. Materiały o Zofii Baudouin de Courtenay	68–69
F. Materiały Eweliny i Stanisława Małachowskich-Lempickich	70–123
I. Materiały Eweliny Małachowskiej-Lempickiej	70–107
1. Prace	70–93
2. Materiały warsztatowe	94–98
3. Materiały biograficzne	99–102
4. Korespondencja	103–106
5. Materiały o Ewelinie Małachowskiej-Lempickiej	107
II. Materiały Stanisława Małachowskiego-Lempickiego	108–123
1. Prace i artykuły	108–116
2. Materiały biograficzne	117–119
3. Korespondencja	120
4. Materiały o Stanisławie Małachowskim-Lempickim	121–122
5. Materiały rodzinne	123
G. Materiały osób trzecich	124–127

A. MATERIAŁY JANA NIECISŁAWA BAUDOUIN DE COURTENAY

1. Materiały warsztatowe
Notatki językoznawcze (por. też j.8), fragmenty pracy
B.d., rkp., fot., j. niem., pol., l., k. 79
2. Materiały działalności politycznej
Ustav Sojuza Avtonomistov-Federalistov [Statut Związku
Autonomistów-Federalistów]
B.d., fot., j. ros., l., k. 4
3. Materiały o Janie Baudouin de Courtenay
Nowakowski Henryk, *Baudouin de Courtenay znakomity
lingwista polski* (rys monograficzny)
B.d., rkp., l., k. 4

B. MATERIAŁY BRONISŁAWY BAUDOUIN DE COURTENAY

4. *Książka dumania*
Utwór literacki
1876–1880, rkp., sz., k. 67
5. Dokumenty przebiegu nauki
Cenzury domowe i szkolne, zeszyty szkolne
1858–1860, b.d., rkp., l., sz., k. 31
6. Pamiętnik
1893–1894, rkp., sz., k. 13

C. MATERIAŁY ROMUALDY BAUDOUIN DE COURTENAY

1. Prace

7. Korespondencja o życiu kulturalnym i politycznym
Artykuły
1889–1910, druk, j. pol., ros., sz., k. 195, zob. aneks 1
8. *Antagonizmy dynastyczne i religijne czasów nowożytnych jako
podstawa do stosunków międzynarodowych*
Notatki do wykładów na kursach dla kobiet (na odwrocie
– notatki językoznawcze Jana Baudouin de Courtenay)

B.d., rkp., l., k. 10

2. Materiały biograficzne

9. *Curriculum vitae Romualdy z Bagnickich Baudouin de Courtenay*
spisane przez nią samą

B.d., rkp., masz., l., k. 7

10. *Pamiętniki dla rodziny*

Dziennik

1875–1908, b.d., rkp., j. pol., ros., sz., k. 70

11. J. w.

1913–1915, rkp., sz., k. 216

12. J. w.

1914–1916, rkp., sz., k. 167

13. J. w.

1917, rkp., sz., k. 172

14. J. w.

1917–1918, rkp., sz., k. 239

15. J. w.

1919–1921, rkp., sz., k. 165

16. J. w.

1921–1924, rkp., sz., k. 121

17. J. w.

1925–1934, rkp., sz., k. 111

18. *Osoby, organizacje, miejscowości wzmiankowane w pamiętnikach*
Romualdy Baudouin de Courtenay

Indeks adnotowany [Ewelina Małachowska?]

B.d., rkp., sz., k. 45.

19. Materiały majątkowe

Spis biblioteki, notatki majątkowe

Po 1926, rkp., j. niem., pol., ros., k. 77

D. MATERIAŁY CEZARII EHRENKREUTZ-JĘDRZEJEWICZOWEJ

1. Prace

20. *Echa stosunków polsko-rosyjskich w Bylinach*

Artykuł

1919, masz., l., k. 37

21. *Surowiec, towarzysz Janosika*
Jan Baudouin de Courtenay w 25-letnią rocznicę zgonu
Streszczenia referatów w „Roczniku Polskiego Towarzystwa
Naukowego na Obczyźnie, rok 1953–1954“
1954, druk, sz., k. 47
22. *Walerian Kwiatkowski „O języku aktów Wielkiego Księstwa
Litewskiego“*
Recenzja
1946, rkp., l., k. 6

2. Materiały warsztatowe

23. Kult św. Jerzego
Notatki, fotografie, pocztówki
B.d., rkp., druk, fot., k. 99 (2 fot., 5 pocztówek)
24. Palestyna
Notatki, mapki, fotografie
1941–1944, rkp., druk, fot., j. ang., arab., hebrajski, l., sz.,
k. 117
25. Obrzędy zaduszne, Dziady.
Notatki, wycinki prasowe
1969, b.d., rkp., druk, j. ang., pol., l., k. 39
26. Poezja polska.
Odpisy wierszy W. Broniewskiego, K. Krahelskiej, J. Tuwi-
ma
B.d., rkp., masz., l., k. 15

3. Materiały działalności naukowo-organizacyjnej

27. Polski Uniwersytet na Obczyźnie (PUNO)
Statut, korespondencja urzędowa, dokumenty związków
pracowników i studentów PUNO
1955–1966, masz., druk, l., k. 65
28. Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie
Korespondencja, zawiadomienia o zebraniach
1955–1965, b.d., masz., kkp., l., k. 13
29. National Geographic Society, Royal Antropological Institute, Aca-
demie Internationale Libre des Sciences et des Lettres
Dyplomy członkowskie, korespondencja, informacje o sesjach
1930–1964, druk, kkp., j. ang., franc., pol., l., k. 10

30. Organizacje emigracyjne (Koło Pań – Sekcja Kulturalno-Oświatowa, Polsko-Ukraiński Zespół Porozumienia, Centralny Komitet Tysiąclecia Polski w Wielkiej Brytanii, Związek Ziem Północno-Wschodnich R.P., Z.H.P.)

Komunikaty, zawiadomienia o imprezach kulturalnych, materiały programowe

1954–1965, rkp., masz., druk, j. ang., pol., l., k. 75

4. Materiały biograficzne

31. Przebieg pracy zawodowej

Nominacje, angaże, korespondencja urzędowa

1921–1935, rkp., masz., l., k. 38

32. Materiały majątkowe i rodzinne

Wypisy notarialne, korespondencja dotycząca wizyty syna w Anglii

1937–1965, masz., j. ang., pol., l., k. 6

5. Korespondencja

33. Korespondencja wychodząca

1929–1965, rkp., l., k. 32, zob. aneks 2

34. Korespondencja wpływająca

1927–1967, rkp., masz., l., k. 172, zob. aneks 3

6. Materiały rodzinne

35. Materiały Andrzeja Ehrenkreutza

Another orientalist's remarks concerning the Pirenne thesis, 1972
Saladin's coup d'état in Egypt, b.d.

Bibliografia, recenzje

1972–1973, b.d., masz., kkp., l., k. 27

36. Materiały Marty Ehrenkreutz-Jasińskiej

Korespondencja wpływająca

1958–1986, b.d., l., k. 76, zob. aneks 4

37. Materiały Marty Ehrenkreutz-Jasińskiej

Zbiór wierszy – książeczka dla Marty Ehrenkreutz (- Jasińskiej),
tekst – Maria Kiersant-Wisniewska, ilustracje – Ewelina Małachowska

1944, masz., l., k. 25

7. Materiały obce

38. Prace obce

Kamiński J. – *W. Wojciechowski. Polanie od Odry do Pregoty* – (rec.), 1942 r.

Lange – *Podstawowe elementy kinetografii*, 1958

Smal-Stocki R. – *Terminological problems of eastern European History*, 1957

Steffen-Wojciechowski A. – *Nazwy bóstw Słowian Zachodnich*, b.d. 1942–1958, b.d., masz., druk, j. ang., pol., l., k. 69

E. MATERIAŁY ZOFII BAUDOUIN DE COURTENAY

1. Prace

39. Techniki plastyczne.

Uwagi o technice malowideł ściennych pompejańskich
Jak powstaje witraż

1930–1947, rkp., masz., druk, l., k. 26

40. Drobne artykuły o sztuce i wychowaniu

1942–1946, b.d., rkp., druk, l., sz., k. 176, zob. aneks 5

41. Kompozycja na płaszczyźnie

Praca

Ok. 1960, rkp., masz., fot., l., k. 43

42. *O świętości*

Rozprawka filozoficzna – kolejne redakcje, notatki

1923–1943, b.d., rkp., masz., l., k. 186

43. *Tako rzecze Pan Benet. Powieść dla inteligentnych lecz nie-rozsądnych czytelników*

Wersja pełna, czystopis

B.d., rkp., masz., l., k. 218

44. J. w.

Wersja pełna

B.d., masz., l., k. 235

45. J. w.

Wersja niepełna

B.d., masz., l., k. 263

46. J. w.

Wersja niepełna

B.d., masz., l., k. 160

47. *Egzorcyzm*
Opowiadanie
B.d., rkp., l., k. 10
48. *Jeden skromny żywot. Opowiadanie*
B.d., rkp., l., k. 22
49. *O zranionem sercu pazia. Bajeczka sentymentalna* oraz fragment niezidentyfikowanej pracy
B.d., rkp., sz., k. 21
50. Wiersze
1941, b.d., rkp., l., k. 49

2. Materiały warsztatowe

51. *Tako rzeczce Pan Benet*
Notatki i bruliony do pracy (por. jj. 43–46)
B.d., rkp., masz., l., k. 140
52. *Tako rzeczce Pan Benet. Powieść dla inteligentnych lecz nierozsądnych czytelników*
O języku
Pafnucy
Bruliony i fragmenty brulionów prac – w tym wersja pełna *Jeden skromny żywot* (por. j. 48)
B.d., rkp., sz., k. 150
53. Wzornictwo użytkowe
Szkice do projektów ilustracji książek, wzorów tkanin
B.d., tusz, akwarela, l., k. 15
54. Pejzaże i sceny ze zwierzętami
Szkice, rysunki
B.d., akwarela, ołówek, l., k. 29
55. Sceny z dziećmi
Szkice i rysunki
B.d., ołówek, tusz, l., k. 31
56. Portrety i sceny figuralne
Szkice i rysunki
B.d., ołówek, kredka, l., k. 102
57. Sceny figuralne o tematyce religijnej
Szkice i rysunki
B.d., akwarela, tusz, kredka, l., k. 85
58. Witraże i freski
Projekty i szkice projektów
B.d., ołówek, tusz, akwarela, l., k. 62

59. Polichromie i witraże
Fotografie prac
1921–1952, b.d., fot., l., k. 129
60. Rysunki dziecięce
Szkicowniki
1892 i b.d., rys., akwarela, sz., k. 48
61. Szkicowniki
B.d., tusz, akwarela, l., k. 59

3. Materiały działalności dydaktycznej, wydawniczej i społeczno-politycznej

62. Materiały działalności dydaktycznej
Notatki o uczniach, fotografie ich prac, prospekty z ich wystaw
1964–1967, b.d., rkp., druk, fot., l., sz., k. 23
63. Organizacja Ośrodek Powstający Władzy Pośredniej
Projekty statutu, plany działalności, artykuły polityczno-estetyczne
1930–1938, b.d., rkp., l., sz., k. 209
64. J. w.
1930–1938, b.d., rkp., l., sz., k. 102

4. Materiały biograficzne

65. Dokumenty osobiste
Legitymacje, metryki
1945–1967, rkp., druk, l., sz., k. 29

5. Korespondencja

66. Korespondencja wychodząca
1909–1960, b.d., rkp., l., k. 167, zobacz aneks 6
67. Korespondencja wpływająca
1905–1967, rkp., masz., l., k. 157, zob. aneks 7

6. Materiały o Zofii Baudouin de Courtenay

68. Korespondencja w sprawie wydania *Kompozycji na płaszczyźnie*
1964–1972, masz., rkp., l., k. 15

69. Biografie, wspomnienia, szkice o twórczości
1944–1972, b.d., masz., druk, j. ang., pol., ros., sz., l., k. 171,
zob. aneks 8

F. MATERIAŁY EWELINY Z DOMU BAUDOUIN DE COURTENAY I STANISŁAWA MAŁACHOWSKICH-ŁEMPICKICH

I. MATERIAŁY EWELINY Z DOMU BAUDOUIN DE COURTENAY MAŁACHOWSKIEJ-ŁEMPICKIEJ

1. Prace

70. Artykuły
1960, b.d., rkp., masz., l., k. 74, zob. aneks 9
71. Materiały pomocnicze do nauki języka rosyjskiego
Elementarz zaprojektowany i wykonany przez Ewelinę Ma-
lachowską
B.d., masz., l., k. 50
72. *Jan Baudouin de Courtenay w życiu prywatnym. Wspomnienia
o moim ojcu. Cz. 1 i 2*
B.d., masz., l., k. 50
73. *Jan Baudouin de Courtenay – zarys życia na tle domu i dalszego
otoczenia*
Wspomnienia o ojcu, redakcja I
B.d., masz., l., k. 124
74. J. w.
Redakcja II (fragmenty)
B.d., masz., l., k. 99
75. J.w.
Redakcja III
B.d., masz., l., k. 242
76. J. w.
Redakcja IV
B.d., masz., l., k. 186
77. J. w.
Redakcja V
B.d., masz., l., k. 149

78. *Jan Baudouin de Courtenay – zarys życia na tle domu i dalszego otoczenia*
Redakcja V (egzemplarz bez poprawek)
B.d., masz., l., k. 174
79. J. w.
Redakcja VI
B.d., masz., l., k. 175
80. J. w.
Redakcja VI (z poprawkami)
B.d., masz., l., k. 173
81. Wspomnienia o ojcu
Bruliony
B.d., rkp., masz., l., k. 180
82. J. w.
B.d., rkp., masz., l., k. 118
83. J. w.
B.d., rkp., masz., l., k. 134
84. J. w.
Przypisy i indeksy
B.d., rkp., masz., l., k. 131
85. J. w.
Dodatki – bibliografie, objaśnienia osób, miejsc, wyrazów, indeksy
B.d., rkp., masz., l., k. 207
86. *J. A. Boduen de Kurtene 1845–1929. K 30-letiu so dnia smerti*
Moskwa 1960
Recenzja
B.d. po 1960, rkp., masz., l., k. 27
87. Ewa Zakrzewska – *Córka Baudouina de Courtenay o swoim ojcu*
Wywiad dla Naukowego Koła Językoznawczego Studentów
Filologii Polskiej UW udzielony przez Ewelinę Małachowską
1979, masz., l., k. 37
88. *Na swojską nutę. Powieść obyczajowa dla dorosłych i dla dorastających panienek przez Autora Pamiętnika Wystawki*
Powieść
1941, rkp., il., l. i sz., k. 109

89. *Il tempore. Powieść historyczna wogóle przez Autora Pamiętnika Wystawki*

Powieść

1942, rkp., il., l. i sz., k. 49

90. *Na wiazanie Zofii Baudouin de Courtenay*

Sztuka teatralna

1942, rkp., sz., l., k., 19

91. *Blednica i lalki*

Powieść

1943, rkp., sz., k. 104

92. J. w.

Powieść

1943, rkp., masz., l., k. 174

93. Wiersze

B.d., rkp., l., k. 20

2. Materiały warsztatowe

94. Materiały warsztatowe do pracy o Janie Baudouin de Courtenay

Notatki, wypisy, fragmenty brulionów

B.d., rkp., masz., l., k. 116

95. J. w.

B.d., rkp., masz., l., k. 244

96. J. w.

B.d., rkp., masz., l., k. 251

97. Materiały warsztatowe do pracy o Janie Baudouin de Courtenay

Notatki i wypisy dotyczące genealogii (w tym notatki autorstwa prawdopodobnie Janiny Baudouin de Courtenay)

B.d., rkp., masz., l., k. 160

98. J. w.

Wycinki prasowe, pocztówki, scenariusz audycji radiowej

1885–1979, druk, j. pol., ros., l., k. 132

3. Materiały biograficzne

99. Dokumenty osobiste

Legitymacje, metryki

1923–1984, rkp., masz., sz., l., k. 62

100. Dokumenty nauki szkolnej i pracy zawodowej w szkolnictwie

Cenzury, angaże, zaświadczenia

1902–1973, masz., druk, rkp., l., k. 88

101. Materiały majątkowe

Korespondencja z Komisją Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, sprawy spadkowe
1946–1970, rkp., masz., l., k. 24

102. Dokumenty rodzinne

Legitymacje, korespondencja dotycząca Elżbiety Małachowskiej (córkę Eweliny)
1940–1945, rkp., masz., l., k. 15

4. Korespondencja

103. Korespondencja wychodząca

1917–1976, b.d., rkp., l., k. 63, zob. aneks 10

104. Korespondencja wpływająca

Osoby i instytucje A–G

1915–1980, b.d., rkp., masz., j. pol., ros., l., k. 137, zob. aneks 11

105. J. w.

Osoby i instytucje J–N

1936–1984, b.d., rkp., masz., l., k. 192, zob. aneks 11

106. J. w.

Osoby i instytucje O–Z

1903–1984, b.d., rkp., masz., l., k. 104, zob. aneks 11

5. Materiały o Ewelinie Małachowskiej–Łempickiej107. Ireneusz Maślarz – *Ewelina Małachowska. Jan Baudouin de Courtenay. Zarys życia na tle otoczenia*

Recenzja

1965, masz., l., k. 4

II. MATERIAŁY STANISŁAWA MAŁACHOWSKIEGO–ŁEMPICKIEGO**1. Prace i artykuły**

108. Historia masonerii, sztuki i religii wschodnich

Kłosek czasopism z artykułami S. Małachowskiego

1925–1926, druk, sz., k. 57, zob. aneks 12

109. J. w.

1926–1927, druk, sz., k. 319, zob. aneks 12

110. Historia masonerii, sztuki i religii wschodnich. Artykuły
1929, druk., l., k. 40, zob. aneks 12
111. J. w.
Kłosek czasopism z artykułami S. Małachowskiego
1929–1931, druk, sz., k. 140, zob. aneks 12
112. J. w.
1952–1954, druk, sz., k. 329, zob. aneks 12
113. J. w.
1956–1958, druk, sz., k. 348, zob. aneks 12
114. J. w.
1956–1960, masz., druk, l., sz., k. 52, zob. aneks 12
115. J. w. Artykuły
1938, b.d., rkp., masz., druk, l., k. 43, zob. aneks 12
116. *Mój pobyt w Warszawie i Sobanicach (poemat)*
1892, rkp., sz., k. 14

2. Materiały biograficzne

117. Dokumenty osobiste
Metryki, akty przysposobienia
1923–1953, rkp., masz., j. pol., ros., l., k. 12
118. Dokumentacja przebiegu pracy
Nominacje, korespondencja służbowa
1927–1950, rkp., druk, l., k. 18
119. Materiały majątkowe
Opis kolekcji masońskiej Stanisława Małachowskiego-Lempickiego
Opis kolekcji obrazów i miniatur
1925, b.d., rkp., sz., k. 28

3. Korespondencja

120. Korespondencja wpływająca
1927–1957, rkp., masz., j. franc., pol., ros., l., k. 31, zob.
aneks 13

4. Materiały o Stanisławie Małachowskim-Lempickim

121. Recenzje o pracach S. Małachowskiego
Album wycinków i wypisów prasowych
1929–1934, rkp., druk, sz., k. 43

122. Recenzje o pracach S. Małachowskiego
Album wycinków i wypisów prasowych
1931–1932, rkp., druk, sz., k. 47

5. Materiały rodzinne

123. Materiały dotyczące rodu Małachowskich
Druki mów pogrzebowych, pamiątek przedstawicieli rodziny
1845–1938, druk, j. pol., ros., sz., l., k. 25

G. MATERIAŁY OSÓB TRZECICH

124. Materiały Heleny Syrkus
Wiersze własne, tłumaczenia z R. M. Rilke'go, artykuły (*Wizja Warszawy socjalistycznej w koncepcjach urbanistów i architektów polskich* 1981, *W setną rocznicę urodzin Teodora Toeplitza. Garść wspomnień* 1976)
1921–1981, masz., druk, l., k. 69
125. J. Czajkowski – Sztuka stosowana
Artykuł
1923, druk, l., k. 2
126. Pamiętnik – autor niezidentyfikowany
B.d., rkp., l., k. 13
127. Korespondencja dalszej rodziny i obca
1927–1966, b.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 24, zob. aneks 14

ANEKS 1

- J.7. [Romualda Baudouin de Courtenay] Korespondencja o życiu kulturalnym i politycznym
Z jakiejże szkoły wyszła? „Kurier codzienny“ 1889, nr 1
Solidarność galicyjska... „Kraj“ 1897, R. XVI, nr 6
Publiczne posiedzenie Akademii Umiejętności w Krakowie (pseud. Świadek) „Kraj“ 1899, r. VIII, nr 18
Zahajce „Kraj“ 1904, nr 46 (dodatek „Życie i Sztuka“)
Blestiaščaja pyl' przekład z W. Berenta „Biblioteka Tieatra i Isskustva“ 1904, nr 5
Nasi polityczni przyjaciele rosyjscy „Świat“ 1906, nr 5
Eliza Orięsko, Očerki – „Vies' Mir“ 1910, nr 14

Maria Konopnickaja „Vies' Mir“ 1910, nr 33

Vystavka Konkurentov v Akademii Chudožestv. Očerki... „Vies' Mir“ 1910, nr 40

ANEKS 2

J.33. Korespondencja wychodząca Cezarii Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowej		
Baudouin de Courtenay Romualda	1922	1.3
Drymmer Tomasz	b.d.	1.1
Ehrenkreutz [Emilia?]	1929	1.1
Osoby niezidentyfikowane	1940-1965	1.9

ANEKS 3

J.34. Korespondencja wpływająca Cezarii Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowej		
Abel F. M.	1944	1.2
Aleksandrowicz Jerzy	1950	1.1
Altbauer M.	1954	1.1
Andrzejewski Stanisław	1959	1.1
Augustowski Zygmunt	1964-1966	1.3
Austin O. P.	1930	1.1
Banks D. M.	1957	1.1
Bańkowska Olga	1958	1.1
Barcza Alicja de...	1957	1.1
Bączkowska Irena	1962-1966, b.d.	1.10
Bersano-Begey Maria	1955	1.1
Bielecki John	1955-1965	1.7
Bochiński Feliks	1962	1.1
Bonkowski Jean	1940	1.1
Borek-Borecki J.	b.d.	1.2
Bortnowski Władysław	1947	1.1
Bujnowski Józef	1958-1966	1.5
Ciepielowski	1951	1.1
Ciołkosz Adam	1959-1966	1.2
Czeżowski Tadeusz	1966	1.1
Czubalski Mieczysław	1965	1.1
Delatte Louis	b.d.	1.2

Dmowska Wanda	1954	1.1
Dobrzański Wacław	1967	1.1
Domaniewska-Sobczak K.	1948–1952	1.3
Drymmer Wiktor Tomir	1949–1966	1.3
Engel Stanisław	1954	1.1
Finkel U.	1959	1.1
Frankowska Krystyna	1965	1.1
Garliński Józef	1964	1.1
Gasiewicz Zbigniew	1958–1966	1.2
Gawenda Jerzy	1962–1965	1.3
Giergielewicz M.	1948–1954	1.3
Ginalska Maria	1961	1.1
Ginett Zofia	1958	1.1
Gorgon	1951–1954	1.2
Grabińska Wanda	1952–1956, b.d.	1.3
Grodyński T.	1957	1.1
Günther Władysław	1962–1967	1.11
Henike Zofia	1964	1.1
Institut International de Cooperation Intellectuelle	1932	1.1
Jones Alice	1942	1.1
Karpińska Irena	1949	1.1
Komarnicki Wacław	1949	1.1
Landzberg Władysław	1927	1.1
Mouterde P.	1944	1.2
Olechnowicz J.	1962	1.1
Pacewicz Zofia i Kazimierz	b.d.	1.1
Peretjatkowicz Janina	1961	1.1
Pilat Janina i Kazimierz	1949	1.1
Piłsudska Aleksandra	1957	1.1
Rzóska Julian	1965	1.1
Sokolnicka Irena	1951	1.1
Swianiewicz Olimpia	1962	1.1
Szczepanowska Krystyna	1965	1.1
Turkowski Lucjan	1963	1.1
osoby niezidentyfikowane	1945–1962, b.d.	1.21

ANEKS 4

J.36. Korespondencja wpływająca Marty Ehrenkreutz-Jasińskiej		
Głuchowska Maria	1965	1.1
Jałowiecki Mieczysław	1959–1960	1.3
Pilatowa-Heydzianka Janina	1966–1986	1.42
Szymczak Mieczysław	1979	1.1
Turkowski Lucjan	1966–1975, b.d.	1.15
Zajączkowski Henryk	1958, b.d.	1.2

ANEKS 5

J.37. Zofia Baudouin de Courtenay, Drobne artykuły o sztuce i wychowaniu		
<i>O języku</i>	1942	
<i>Gniazdo Feniksa</i>	1945	
<i>O dziecku i sztuce</i>	1945	
<i>Unison czy kontrapunkt</i>	1946	
<i>Jaskinia kiedyś i dziś</i>	b.d.	
<i>Architektura</i>	b.d.	
<i>Mit Chama i Filona</i>	b.d.	
<i>Muzyka atonalna</i>	b.d.	
<i>O narodzie</i>	b.d.	
<i>Piękno i piękno</i>	b.d.	
<i>Wychowywać na bohaterów</i>	b.d.	

ANEKS 6

J.66. Zofia Baudouin de Courtenay, Korespondencja wychodząca		
Baudouin de Courtenay (Małachowska-Lempicka) Ewelina	1909–1960	1.119
Grzegorzewska Janina	b.d.	1.2
Maciański Leon	1934, b.d.	1.2
Szrajberówna Wanda	b.d.	1.1
Szumanowa Zofia	b.d.	1.1
Adresaci niezidentyfikowani	b.d.	1.1

ANEKS 7

J.67. Zofia Baudouin de Courtenay, Korespondencja wpływająca		
Baudouin de Courtenay Halina	1943, b.d.	1.2
Baudouin de Courtenay Romualda	1905–1931	1.4
Borowski Jan	1928–1966	1.13
Burzyński Henryk	1938–1955	1.5
Głazewski R.	1945–1949	1.5
Goupil-Vardoy	1939	1.1
Grzegorzewska Janina	b.d.	1.1
Jakimiak Z.	1930–1938	1.10
Kiersant-Wiśniewska Maria	1938–1944, b.d.	1.20
Kukłowa Helena	1937	1.1
Lachowicz Helena	1963–1967	1.2
Lam W.	b.d.	1.1
Maciańska Ewa	1936	1.1
Maciański Leon	1935	1.2
Morelowski Marian	1905	1.1
Nitschowa Aniela	1951–1964	1.2
Nowacki	1954	1.1
Pallotinum (redakcja wydawnictwa)	1948	1.1
Pawlak Leon	1930	1.1
Pal Janina	1956	1.1
Puciłowski Romuald	1945	1.1
Raczyński Kajetan	1948–1949	1.2
Sierzputowska Helena	1941	1.1
Szrajberówna Wanda	b.d.	1.2
Ujejska Antonina	1939	1.1
Vasmer Maximilian	1957	1.1
Zawadzka-Stańkowska Janina	b.d.	1.1
Nadawcy niezidentyfikowani	b.d.	1.5

ANEKS 8

- J.69. [Materiały o Zofii Baudouin de Courtenay] Biografie, wspomnienia, szkice o twórczości
 Rodecki S. – *Podwójny sen*, 1944
 Maria Leonia – *Memento Homo*, 1952

- Borowski Jan – *Zofia Baudouin de Courtenay*
– sylwetka artystyczna, 1964
- ks Smoleń Władysław – *Twórczość malarska*
Zofii Baudouin de Courtenay, 1969
- Wojtińska-Choostenko – *Iz wspomnień*
o N.S. Wojtińskiej-Lewidowej, 1971
- Burzyński Henryk – *Życiorys czcigodnej sługi Bożej*
Zofii Baudouin de Courtenay, 1972
- Burzyński Henryk – *Mala biografia profesor*
Zofii Baudouin de Courtenay, b.d.
- Pospieszalski S. – *Słowo o autorce*, b.d.
- Wypisy z *Pamiętników dla rodziny Romualdy Baudouin*
de Courtenay dotyczące Zofii Baudouin de Courtenay, b.d.

ANEKS 9

- J.70. Artykuły Eweliny Małachowskiej-Lempickiej
Piotr I w historiografii radzieckiej, po 1955
O nauczaniu języka rosyjskiego w szkołach angielskich, ok. 1960
Echa penetracji kulturalnych polsko-rosyjskich
w przysłowiach, 1960
Granowskij, b.d.,
Jak jest w Ameryce?, b.d.

ANEKS 10

- J.103. Korespondencja wychodząca Eweliny Małachowskiej-Lempickiej
Baudouin de Courtenay Ewelina	1946	1.1
Baudouin de Courtenay Jan	1917	1.1
Baudouin de Courtenay Zofia	1937–1950, b.d.	1.34
Doroszewski Wacław	1951	1.1
Kozarynowa Zofia	1976	1.1
Małachowski-Lempicki Stanisław	b.d.	1.1
Wiewiórska Helena	1945	1.1

ANEKS 11

J.104. Korespondencja wpływająca Eweliny Małachowskiej-Lempickiej

A—G

Abramowicz-Wolska Maria	1965	1.1
Arnold Maria	1954–1977	1.2
Bagnicka-Espoch Zofia	1955	1.1
Bartlakowska Anna	1928–1929	1.2
Bešta	1955	1.1
Białokozowicz Bazyli	1962–1967	1.2
Biedrzycki Emil	1960	1.1
Billówna Jadwiga	1957	1.1
Borowski Jan	1915–1965	1.9
Burzyński Henryk	1969–1979	1.6
Chmura-Klekotowa Maria	1975	1.2
Chorzelska Justyna	1954–1972	1.10
Czekanowski Jan	1946	1.1
Czekanowski Stanisław	1946–1963	1.5
Černý Adolf	1946	1.2
Dakowska Anna	1978	1.1
Doliński Andrzej	b.d.	1.1
Drzewińska Helena	b.d.	1.1
Dzierżanowski W.	1945–1946	1.2
Ehrenkreutz Andrzej S.	1941–1979	1.53
Ehrenkreutz Stefan (junior)	1962–1980	1.10
Fastnacht Adam	1965	1.1
Filipczakowa Stanisława	1973	1.1
Filipczyńska Anna	1969	1.1
Gajl Anna	1955	1.1
Grzymała-Siedlecki Adam	1962	1.2

J.105. J.w. J—N

Jaczewska Halina	1936–1937	1.2
Jakobson Roman	1957–1963, b.d.	1.3
Jędrzejewicz Wacław	1972–1976	1.6
Karski Gabriel	1964	1.2
Kielkiewiczowa Zofia	1949–1955, b.d.	1.8
Kiersant-Wiśniewski Sławomir	1945–1967	1.2
Kosibowiczowa	1959	1.1
Kuraszkiewicz Władysław	1975	1.1

Kuryłowicz Jan	1975	1.1
Lewandowska K.	1959	1.1
Lutosławska Janina	1971	1.1
Łuszczewska Irena	1946–1980	1.3
Małachowski-Lempicki Stanisław	1944–1956	1.6
Maslen John	1964–1968	1.4
Meissnerowa Halina	1971	1.1
Micał Jan	1976	1.1
Miłosz Grażyna	1984	1.1
Mitzner Zbigniew	1954	1.1
Moszyńska Stefania	1959	1.1
Mugdan Joachim	1979–1982	1.2
Nalepińska Hanna	1959	1.1
Nalepiński Aleksander	1955–1968	1.3
Nitsch Aniela	1946–1975	1.109
Nitsch Kazimierz	1944–1956	1.5
J.106. Korespondencja wpływająca Eweliny Małachowskiej-Lempickiej		
O–Z		
Okoń Irena	b.d.	1.1
Olmsted David	1973–1976	1.2
Orłowska Bronisława	1978	1.1
Ostrowski Stanisław	1970	1.1
Parnis Aleksander	1974–1978	1.4
Prüfferowa Maria	1960	1.1
Rewski Zbigniew	1963	1.1
Roman Władysław	1981	1.1
Roney Deborah	1980	1.1
Serednicki Antoni	1977–1979	1.2
Sieradzki Ignacy	1974	1.1
Sierzputowska Helena	1955–1959, b.d.	1.4
Sigałow Paweł	1973	1.1
Skorupska Helena	1960	1.1
Słonimski Antoni	1961	1.1
Smoleń Władysław	1969–1971	1.4
Stasiewicz-Jasiukowa Irena	1976	1.1
Stępińska Jadwiga	1982	1.1
Sulimowicz	1962	1.1
Surdacka Anna	1977	1.1
Szaradpudinow Z.	1976	1.1

Szmydtowa Zofia	1970	1.1
Szymańska M.	1956	1.1
Śliziński Jerzy	1961	1.1
Tarnawski Wit	1959	1.2
Ułaszyn Henryk	1946–1958	1.12
Vasmer Maximilian	1948–1960	1.6
Władiłowas L.	1963	1.1
Wojtał Józef	1964	1.1
Wojtasiewicz Olgierd	1974	1.1
Wolski Zenon	1984	1.1
Wrocka Maria	1955–1957	1.2
Zajączkowski Henryk	1972–1982	1.2
Zathey Jerzy	1965	1.1
Zejmuntówna Honorata	1917	1.1
Zinkievicius	1958	1.1
Osoby niezidentyfikowane	1903–1971, b.d.	1.52

ANEKS 12

J.108. Stanisław Małachowski-Lempicki, Artykuły

Wolnomularstwo polskie a muzyka, 1925–1926

Pozgonna cześć Staszica, 1926

J.109. J.w.

Dawny obrzęd wolnomularski, 1926

Panteon lamajski, 1926

Panteon Induski, 1926

Nielegalne wydanie pism Stanisława Staszica, 1926

Prawda i legenda o bogach hinduskich, 1927

Templariusze i ich mściciele, 1927

*St.Germain, Cagliostro, i Casanova jako wolnomularze-
alchemicy, 1927*

J.110. J.w.

Dzieje wolnego mularstwa w Krakowie 1755–1822, 1929

Wolnomularstwo w Księstwie Warszawskim 1812–1815, 1929

Wolnomularstwo w Księstwie Warszawskim 1807–1812, 1929

J.111. J.w.

*Józef Elsner jako wolnomularz (na podstawie nieznanych
materiałów archiwalnych), 1929*

Pałac Działyńskich w Warszawie, 1930

Szpieg Henryk Mackrott – syn o muzykach, 1931

- J.112. Stanisław Małachowski-Lempicki, Artykuły
Wacław Wolski-Urbankowski, 1952
Biruni o drogach kamieniach, 1952
Na marginesie artykułu „Ogrody Kazimierza Poniatowskiego w Warszawie”, 1954
- J.113. J.w.
Buddyzm – lamaizm, 1956
Medale Piotra Gartenberga-Sadogórskiego, 1957
Dzban sakralny używany przez wyznawców hinduizmu, 1957
Podziemia starej Warszawy, 1960
Oliwa, 1960
- J.114. J.w.
Cenny przegląd sztuki rosyjskiej (W. Molé. Sztuka rosyjska do roku 1914), 1956
Zgon nestora geologów i geografów radzieckich (W. Obruchew), 1956
O eksploatacji drogowych kamieni na Dolnym Śląsku, 1957
Powieść o znakomitym polskim pejzażyście, 1957
Kamienie ozdobne w Polsce, 1957
Dzieje wolnomularstwa w Płocku, 1957
Legenda ludowa o św. Krzysztofie, 1957
Z lubelskiej literatury masonskiej, 1958
Karta z powstania styczniowego, 1958
Herbowi stryjce, kuzynki, krewni i powinowaci, 1958
- J.115. J.w.
Źródła „Myśli urywkowych” Kurpińskiego, 1938
Tadeusz Grabianka. król narodu bożego, b.d.
Towarzystwo Magnetyczne w Warszawie według raportów tajnych Henryka Mackrotta-syna, b.d.
Zarys historii mebli, b.d.

ANEKS 13

- J.120. S. Małachowski-Lempicki, Korespondencja wpływająca
Baudouin de Courtenay Romualda	1930	1.1
Baudouin de Courtenay		
Świętosław	1929–1930	1.2
Chrzanowski Bernard	1929	1.1
Dublawski M.	1929–1930	1.2

Jędrzejewicz Maria	b.d.	1.1
Jędrzejewicz Waław	1957	1.1
Kutz Tadeusz	1929	1.1
Lorentz Stanisław	1952	1.1
Michałowski Kazimierz	1953	1.1
Olechowska Maria	1930	1.1
Rewski Zbigniew	1927	1.1
Różycki Stanisław	1930	1.1
Sienkiewicz Jerzy	1926	1.1
Szadurski Waław	1929	1.2
Vasmer Maximilian	1927–1929	1.3
Nadawcy niezidentyfikowani	1927–1956	1.8

ANEKS 14

J.127. Korespondencja rodzinna i obca

Nadawca	Adresat	Rok	listów
Chmielewski W. T.	Drymmer	1946	1.1
Ehrenkreutz Edward	Ehrenkreutz Andrzej	b.d.	1.1
Gaupil-Vaudroy André	Maciański Leon	1939	1.1
Grabowski Stanisław	Maciański Leon	1934, b.d.	1.4
Jakimiak Zygmunt	Maciański Leon	1936	1.1
Łascy	Baudouin		
	de Courtenay	b.d.	1.1
Ranigowski Jan	N.N.	b.d.	1.1
Tymoteusz br.	N.N.	1937	1.1
Węgliński	N.N.	1966	1.1
N.N.	Baudouin		
	de Courtenay	1927–1936	1.2
N.N.	Dmochowska	1939	1.1
N.N.	Nowosielska Blanka	1953	1.1
N.N.	N.N.	1937–1943	1.2

prof. dr Stanisław Szober

Bożena B. Hulewicz-Szczepanowska
(Warszawa)

MATERIAŁY STANISŁAWA SZOBERA (1879–1938) III-69

Stanisław Józef Leonard Szober urodził się 6 listopada 1879 r. w Warszawie, jako syn Aleksandra i Pauliny z Nowakowskich. Prywatne gimnazjum im. Jana Nepomucena Dureckiego w Warszawie ukończył w 1898 r. W tymże roku podjął studia językoznawstwa europejskiego i ogólnego na Sekcji Klasycznej Wydziału Historyczno-Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego u profesorów A. Pogodina i G. Uljanowa. Równocześnie prywatnie studiował lingwistykę polską pod kierunkiem Jana Karłowicza. W 1893 r. ukończył studia uzyskując stopień kandydata nauk filologicznych na podstawie rozprawy: *O zaimkach w językach indoeuropejskich*. W 1904 r. wyjechał na dalsze studia do Moskwy, gdzie pod kierunkiem językoznawcy prof. Wiktora Porzezińskiego przygotowywał się do egzaminu magisterskiego. Pierwsze egzaminy z języka staroindyjskiego, starogreckiego i łacińskiego złożył w 1905 r. jednak ciężka sytuacja materialna nie pozwoliła mu na kontynuowanie studiów. Dopiero w 1910 r. zdał w Moskwie ostatni egzamin magisterski z językoznawstwa indoeuropejskiego z uwzględnieniem dialektów i historii języka litewskiego.

Po otwarciu szkół polskich w 1905 r. wrócił do Warszawy i objął posadę nauczyciela języka polskiego w Szkole Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, a następnie szkole realnej im. S. Staszica, seminarium męskim im. S. Konarskiego, seminarium żeńskim im. E. Orzeszkowej i na Kursach Pedagogiczno-Społecznych (1905–1908). Prowadził również wraz ze swą przyszłą żoną Stefanią Nowakowską tajne komplety dla młodzieży rzemieślniczej i robotniczej na Powiślu.

W 1910 r. rektor Uniwersytetu Warszawskiego prof. E. Karski zaproponował S. Szoberowi docenturę, ten jednak odrzucił tę propozycję ze względu na panujący wówczas bojkot szkół rosyjskich i uniwersytetu rosyjskiego w b. Królestwie Kongresowym. Uczestniczył czynnie w pracach Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, będąc równocześnie w latach 1909–1915 członkiem Komitetu Redakcyjnego: *Encyklopedii Wychowawczej*.

Po reaktywowaniu w 1915 roku Uniwersytetu Warszawskiego objął w nim Katedrę Językoznawstwa ogólnego, którą prowadził do 1919 r. W latach 1918, 1921 pełnił funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego. W 1919 r. został powołany na Katedrę Języka Polskiego z jednoczesną nominacją na profesora nadzwyczajnego. Katedrą tą kierował do 1930 r. W 1927 r. został profesorem zwyczajnym. W 1929 r. objął Katedrę Językoznawstwa Indoeuropejskiego. Jednocześnie w latach 1929–1938 prowadził wykłady i ćwiczenia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, dojeżdżając tam z Warszawy.

Od 1919–1928 r. był członkiem Komitetu redakcyjnego czasopisma „Wychowanie w Domu i w Szkole” (później „Przegląd Pedagogiczny”). W latach 1921–1922 redagował „Przegląd Akademicki”. Od 1923 r. był głównym redaktorem „Prac Filologicznych” i współredaktorem „Poradnika Językowego”. Publikował liczne artykuły o poprawności językowej oraz wygłaszał na ten temat pogadanki przed mikrofonem Polskiego Radia.

Stanisław Szober był od 1908 r. członkiem rzeczywistym Towarzystwa Naukowego Warszawskiego – od 1929 członkiem zwyczajnym, a w latach 1926–1929 sekretarzem generalnym Towarzystwa. Był również członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności (od 1938 r.), Towarzystwa Naukowego we Lwowie (od 1929), Towarzystwa Naukowego w Lublinie, sekretarzem i członkiem Komitetu Kasy im. J. Mianowskiego 1925–1928, Instytutu Słowiańskiego w Pradze, Towarzystwa Naukowego im. T. Szewcenki we Lwowie, prezesem (od 1933 r.) Towarzystwa Krzewienia Poprawności i Kultury Języka. Należał do współorganizatorów Instytutu Popierania Polskiej Twórczości Literackiej w Warszawie będąc przez kilka lat członkiem jego Komitetu i Rady Literackiej.

Jako wybitny językoznawca i pedagog S. Szober zajmował się językoznawstwem ogólnym, indoeuropejskim, sławistyką i szeroko pojętą polonistyką, obejmującą zagadnienia gramatyki, kultury i metodyki języka. Pozostawił ponad 300 prac. Najważniejsze z nich to: *Kwestionariusz do dialektyki polskiej* (1902), *O podstawach psychicznych zjawisk językowych* (1907), *O poprawności języka, Gramatyka języka polskiego* (1914–1916, 1923, 1931, wydanie powojenne 1966), *Pisownia polska jej uzasadnienie i pravidła* (1917), *Zwięzła gramatyka języka polskiego* (1917–1918), *O nauczaniu języka, Zasady nauczania języka polskiego* (1921), *Zjawisko stylu w stosunku do innych zjawisk językowych i stanowisko stylistyki wobec językoznawstwa* (1921), *Pogląd na świat w odbiciu faktów językowych* (1923), *Zarys językoznawstwa ogólnego* (1924), *O języku Stanisława Staszica* (1926), *Życie wyrazów* (1919–1930),

Pochodzenie i rozwój polskiego języka literackiego (1931), *Słownik ortoeiczny. Jak mówić i czytać po polsku* (1937) – wydanie powojenne – *ako Słownik poprawnej polszczyzny* – 1958 i 1965.

W 1938 r. Stanisław Szober został odznaczony brązowym medalem za długoletnią służbę na Uniwersytecie Warszawskim oraz złotym krzyżem zasługi za pracę społeczną.

Ożenił się w 1907 r. ze Stefanią Nowakowską. Miał syna Wojciecha poległego w Powstaniu Warszawskim.

Stanisław Szober zmarł 28 sierpnia 1938 r. w Warszawie.

Materiały S. Szobera z lat 1842–1937 zostały zakupione przez Archiwum Polskiej Akademii Nauk od jego siostry Haliny Szober w 1958 r. (nr księgi nabytków 174). Rozmiar ich wynosi 0,5 mb. Zostały one uporządkowane i zinwentaryzowane w 1975 r. przez absolwentkę Policealnego Studium Ekonomicznego Nr 2 w Warszawie Bożenę B. Hulewicz-Szczepanowską jako jej praca dyplomowa.

W trakcie opracowywania spuścizna została poddana segregacji, klasyfikacji i systematyzacji. W wyniku tych prac wyodrębniono w materiałach spuścizny pięć grup podstawowych: I. – Materiały twórczości naukowej, II. – Materiały działalności naukowo-organizacyjnej i wydawniczej, III. – Materiały biograficzne, IV. – Materiały o twórcy zespołu, V. – Materiały obce.

Grupa pierwsza – materiałów twórczości naukowej (1907–1937) jest najobszerniejsza i najbardziej zróżnicowana tematycznie. Podzielono ją na następujące podgrupy: A. – Prace i artykuły, B. – Referaty, komunikaty, przemówienie, odczyt, C. – Wykłady, D. – Recenzje i E. – Materiały warsztatowe. Ze względu na wspomniane zróżnicowanie tematyczne materiałów tej grupy i w większości ich nie datowanie – daty części prac udało się ustalić w konfrontacji z rokiem wydania jej drukiem – zastosowano przy ich porządkowaniu układ chronologiczno-rzeczowy zaczynając od większych prac ogólnych z językoznawstwa i gramatyki. Wśród prac najważniejsze dotyczą językoznawstwa ogólnego i polonistyki – gramatyka, kultura i metodyka języka. Do drobnych artykułów umieszczonych w jednostkach zbiorczych sporządzono aneksy. Referaty i wykłady występują w większości w formie rozwiniętych tekstów i poświęcone są głównie językoznawstwu ogólnemu, indoeuropejskiemu, sławistyce oraz gramatyce polskiej. Wśród referatów wyróżnić należy wygłoszony na II Międzynarodowym Zjeździe Sławistów referat: *Sławistyka polska* i komunikaty wygłoszone na posiedzeniach Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (j. 22 i 23). Recenzja to opinia o podręczniku wypisów

z literatury do gimnazjum. Na materiały warsztatowe składają się notatki do prac o językoznawstwie oraz do słowników: łacińskiego, greckiego i starohinduskiego.

Materiały grupy II (1921–1934) – działalności obejmują działalność na Uniwersytecie Warszawskim, PAU, instytutach, towarzystwach, udział w Zjazdach Naukowych Sławistów oraz popularyzatorską. Zamykają ją materiały wydawnicze – sprawy finansowania wydawnictwa „Prace Filologiczne“, których S. Szober był od 1923 r. redaktorem. Nadano im przy porządkowaniu układ chronologiczny.

W grupie trzeciej materiałów biograficznych (1880–1938) znajdują się m. in. : akt urodzenia, świadectwa szkolne i dyplomy ułożone chronologicznie. Ciekawe są zachowane notatki z wykładów uniwersyteckich w Moskwie z lat 1908–1910 m. in. językoznawcy prof. F. O. Fortunatowa. Są też fotografie S. Szobera z rodziną i ze Zjazdów Sławistów z lat 30-tych. 4 fotografie wyłączono do zbiorów fotograficznych Archiwum PAN.

Korespondencja S. Szobera nie zachowała się.

Materiały grupy IV (1923–1926) – to recenzje prac twórcy zespołu dotyczące nauki języka polskiego w szkołach powszechnych, gimnazjach niższych i seminariach nauczycielskich autorstwa profesorów Tadeusza Lehr Splawińskiego i Mariana Steckowa.

Spuściznę zamykają materiały obce: fotografie przyjaciół i willi zakopiańskiej – własności Kasy im. Mianowskiego, materiały biograficzne Juliusza Libke – asesora Prokuratury Królestwa Polskiego (1842–1884) oraz zbiór map francuskich, niemieckich i rosyjskich z lat 1870–1940.

Spuścizna Stanisława Szobera otrzymała w Archiwum PAN sygnaturę III-69. Inwentarz po całkowitym przeredagowaniu do celów publikacji w 2000 r. przez dr Hannę Szymczyk liczy 53 jednostki uzupełnione 5 aneksami.

Źródła i bibliografia

Archiwum Polskiej Akademii Nauk: Materiały Stanisława Szobera (1879–1938), sygn. III- 69, j.44–49

Doroszewski Witold, *Stanisław Szober (1879–1938)* w: „Roczniki Towarzystwa Naukowego Warszawskiego“ (1938–1945), XXXI–XXXVIII, s. 254–255

Łoza Stanisław, *Czy wiesz kto to jest*, Warszawa 1938, s. 723–724

Peretiatkowicz Antoni, Sobeski Michał, *Współczesna kultura Polska*, Poznań 1932, s. 254

- Słownik współczesnych pisarzy polskich*, Warszawa 1964, s. 250–261
- Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych* pod. red. Zygmunta Zagórskiego, Lwów-Warszawa 1924, s. 86, 100, 107, 119, 348
- Szober Stanisław, *Wybór pism*, wybór, opracowanie i zestawienie bibliografii prac Bronisław Wieczorkiewicz, Warszawa 1959, s. 7–22, 426–447
- Śródka Andrzej, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, Warszawa 1998, t. IV, s. 254–255
- Taszycki Władysław, *Działalność naukowa Stanisława Szobera (1879–1938)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1938, VII, nr 9, s. 6

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

pozycja inwentarza

I. Materiały twórczości naukowej	1-35
A. Prace i artykuły	1-18
B. Referaty, komunikaty, przemówienie, odczyt	19-25
C. Wykłady	26-30
D. Recenzje	31
E. Materiały warsztatowe	32-35
II. Materiały działalności organizacyjno-naukowej i wydawniczej	36-43
A. Działalność organizacyjno-naukowa	35-41
B. Działalność wydawnicza	42-43
III. Materiały biograficzne	44-49
IV. Materiały o twórcy spuścizny	50
V. Materiały obce	51-53
Aneksy	1-5

MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

Prace i artykuły

1. *Zarys językoznawstwa ogólnego*
Praca
1921, rkp., I, k. 275
Druk: Warszawa 1924, s. 3 + nlb., 227
2. *O języku Stanisława Staszica*
Praca
Ok. 1926, rkp., I, k. 145
Druk w: *Stanisław Staszic MDCCLV*, Księga zbiorowa pod redakcją Z. Kukulskiego,
Lublin MCMXXVIII, s. 393-448
3. *Zasady nauczania języka ojczystego*
Praca
1929, rkp., I, k. 285
4. *Gramatyka języka polskiego*
Cz. I. praca niekompletna
1931, rkp., druk, I, k. 265
Druk: Warszawa 1931, s. XII, 276

5. *Gramatyka języka polskiego*
Cz. II, praca niekompletna
1931, rkp., druk, I., k. 369
Druk: Warszawa 1931, s. 190 + 3 nlb.
6. *Podstawy psychiczne zjawisk językowych*
Praca niekompletna
Ok. 1907, rkp., I., k. 101
Druk: *Sprawozdanie Szkoły Realnej im. Staszica w Warszawie za r. szk. 1906–1907*, Warszawa 1907, s. 1–20
7. *Podzielność psychiczna a układ wyrazów w zdaniu słowiańskim*
Praca
B.d., przed 1931, rkp., I., k. 67
Druk: Praha 1931, s. 12
8. Szober Stanisław, Nowicki Władysław: *Ćwiczenia językowe i gramatyczne w szkole powszechnej*.
Cz. I *Drugi rok nauczania*
Praca
1927, rkp., druk, I., k. 162
Druk: Warszawa 1928
9. *O zdaniach: kropka – pytajnik – wykrzyknik*
Praca
B.d., rkp., I., k. 284
10. 1. *Ucz się pisać poprawnie. Ćwiczenia w pisowni polskiej dla klasy drugiej szkół powszechnych cz. I i II*
2. *Pisownia polska. Ćwiczenia dla klasy szóstej szkół powszechnych II stopnia. Kurs A i B*
3. *Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach dla klasy drugiej szkoły powszechnej. Cz. I i II*
Prace
B.d., rkp., I., k. 340
11. *Składnia polska*
Artykuły
1928, 1931 i b.d., I., k. 340, zob. aneks 1
12. *O sposobach łączenia złożonych liczebników głównych z rzeczownikami*
Polskie formy przysłówkowe typu „wczoraj”
Artykuły
1928, 1931, rkp., I. k. 30
Druk: poz. 1 – „Język Polski” 1928, z. 4, s. 97–106
poz. 2 – „Język Polski” 1931, XVI, s. 85–87

13. *O wartości funkcjonalnej i wymawianiowej spółgłosek współczesnego języka polskiego*
Kilka uwag o wymowie samogłosek nosowych w wyrazach obcych
Artykuły
1912, 1926, rkp., l., k. 22
Druk: poz. 1 – „Komunikat: Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” Wydz. I, 1912, IV
poz. 2 – „Prace Filologiczne” 1926, X, s. 59–62
14. *Pralechicka dyspalatalizacja prasłow. e, ě, í, i*
Słowiański Nom. – Acc. sg. neutr. tematów na – o –, – es –
Wyraz – Proteusz
Z życia języka
Artykuły
1927–1928, 1937 i b. d., rkp., l., k. 112
Druk: poz. 1 – „Sprawozdania Akademii Umiejętności” 1928, 33, s. 4–5
poz. 2 – „Prace Filologiczne” 1927, XI, s. 563–571
poz. 3 – „Czas” 8 VIII 1937, s. 7
15. *Praindoeuropeistyka*
Artykuły
1922–1937 i b. d., rkp., j. franc., łac., pol., l., k. 128, zob. aneks 2
16. *Znaczenie pedagogiczno-wychowawcze języka ojczystego jako przedmiotu wykładowego*
O poziom nauki w naszych szkołach
Około nowych pomysłów ortograficznych
Na straży poprawności językowej
Artykuły
1911, 1931–1935, rkp., l., k. 48
Druk: poz. 1 – „Nowe Tory” 1911, t. I, z. 5, s. 385–400
poz. 2 – „Kurier Warszawski” 14 XI 1931
poz. 3 – „Kurier Warszawski” 30 I 1933
poz. 4 – „Kurier Warszawski” 18 XI 1935
17. *O potrzebach naukowych językoznawstwa w Polsce*
Zjawiska stylu w stosunku do innych zjawisk językowych i stanowisko stylistyki wobec językoznawstwa
Artykuły
1920–1921, rkp., l., k. 42
Druk: poz. 1 – „Nauka Polska” 1920, 2, s. 308–322

poz. 2 – *Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay*. Kraków 1921, s. 162–171

18. *Charakterystyki językoznawców polskich*

Artykuły wspomnieniowe

1927–1934, rkp., masz., druk, j. bułg., pol., l. i sz., k. 157,
zob. aneks 3

B. Referaty, odczyty, komunikaty, przemówienie

19. *Nowe uchwały Akademii Umiejętności w sprawie pisowni polskiej*

Referat

1918, rkp., l., k. 24

20. *Styl języka Jana Kochanowskiego*

Głos w dyskusji po referacie prof. S. Dobrzyckiego na Zjeździe im. J. Kochanowskiego w Krakowie – fragment

1930, rkp., l., k. 7

21. *Cele i zadania Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych*

Referat wygłoszony na Zjeździe Okręgowym w Grudziądzu
10 VI 1930

1930, rkp., l., k. 39

22. *Dyspalatalizacja spółgłosek a zanik w grupach kv, tv, sv... w języku połabskim*

Pochodzenie i rozwój polskiego języka literackiego

Parataksa i hipotaksa a wyraz złożony i wyrażenie syntaetyczne

Komunikaty przedstawione na posiedzeniach TNW

1931, 1937, rkp., druk, l., k. 20

Druk: poz. 1 – Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 1931, XXIV, Wyd. I, z. 1–9, s. 50–53

23. *Z powodu międzynarodowego zjazdu slawistów w Warszawie i Krakowie w jesieni 1934 roku*

Referat

1934, rkp., druk, l., k. 3

24. *Językoznawstwo a stylistyka*

Referat wygłoszony na zebraniu Koła Warszawskiego Miłośników Języka Polskiego 23 XI 1936

1936, masz., l., k. 17

25. *Podstawy psychiczne zjawisk językowych*

Odczyt bez tytułu

B.d., rkp., l., k. 9

C. Wykłady

26. Językoznawstwo
Tekst i notatki
1925, rkp., k. 21
27. *Objaśnienie tekstów gockich w „Gotische Elementarbuch“ W. Streitberga wyd. 5*
Dialekty greckie
Kultura indoeuropejska
1931/ 1932, rkp., l., k. 66
28. *Literatura lingwistyczna dotycząca reduplikacji w językach bałtyckim i słowiańskich*
B.d., rkp., sz., k. 16
29. *Uwagi do ćwiczeń gramatycznych i ortograficznych*
Tekst i notatki
B.d., rkp., l., k. 16
30. *Gramatyka polska – Deklinacja rzeczowników*
Tekst i notatki
B.d., rkp., l., k. 37

D. Recenzje

31. *Uwagi o podręczniku Balickiego i Leśnodorskiego „Wypisy polskie dla klasy pierwszej gimnazjum kupieckiego“*
B.d., rkp., l., k. 14

E. Materiały warsztatowe

32. *Notatki do rozprawy o reduplikacji i anynencie, wyciągnięte z Meyera Gramatyki*
Materiały do zdwojeń w językach słowiańskich
Komentarz do napisów starołacińskich
B.d., rkp., l., k. 51
33. *Język grecki, a języki indoeuropejskie i łacina*
Eolizmy i attycyzmy u Homera
Notatki porównawcze
B.d., rkp., l., k. 233
34. *Słówka do Wed*
Markandcja powiedział
3 zeszyty słówek i tłumaczenia wedy
B.d., rkp., j. pol., ros., l. i sz., k. 61

35. Polski słowniczek podręczny
B.d., masz., l., k. 26

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACYJNO-NAUKOWEJ I WYDAWNICZEJ

A. Działalność organizacyjno-naukowa

36. Uniwersytet Warszawski
Nominacje, korespondencja, zaproszenia
1915–1929, masz., l., k. 16
37. Polska Akademia Umiejętności
Nominacje, zaproszenia do współpracy w wydawnictwach
PAU
1916–1938, masz., l., k. 4
38. Instytuty i towarzystwa naukowe
Nominacje, podziękowania
1908–1937, rkp., masz., druk, l., k. 14, zob. aneks 4
39. Wydział Oświecenia, komisje, koła, Zarząd m. st. Warszawy
Powołania, mianowania, zaproszenia
1915–1933, masz., druk, l., k. 10
40. Informacje o odczytach S. Szobera
Afisze
1922–1927, druk, l., k. 4
41. II Międzynarodowy Zjazd Sławistów
Sprawy organizacyjno-finansowe, korespondencja
1933–1937 i b. d., l., k. 22

B. Działalność wydawnicza

42. *Uwagi i wyjaśnienia dla pp. Recenzentów*
Uwagi S. S. dotyczące konstrukcji wydawniczej opracowy-
wanych przez niego czytanek i ćwiczeń gramatycznych i orto-
graficznych dla klasy I
B.d., rkp., l., k. 11
43. „Prace Filologiczne“ t. X–XVII
„Prace polonistyczne wydane dla uczczenia prof. Jana Łosia“
Sprawy finansowe, dotacje na wydawnictwa
1926–1937, rkp., masz., l., k. 186

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

44. Akt urodzenia, zawiadomienie o ślubie, legitymacja, klepsydra
1880, 1907, 1928–1938, rkp., j. pol., ros., l., k. 6
45. Świadectwa szkolne, dyplom uniwersytecki
1888–1903, rkp., druk, j. pol., ros., l., k. 11
46. *Indo-europ. mestoimenija*
Ob agmeta i reduplikacji v indo-evropejskich jazykach
Notatki ze studiów
B.d. ok. 1908–1910, rkp., j. ros., sz., k. 189
47. *Lekcij po fonetike staroslavjanskogo (cerkovnoslavianskogo) jazyka* F. O. Fortunatova Moskva 1888
Fonetika litovskogo jazyka po lekcji prof. F. O. Fotunatova
Kurs języka gockiego wykładany przez prof. F. O. Fortunatova
Notatki ze studiów
B.d., ok. 1908–1910, rkp., j. pol., ros., sz. i l., k. 102
48. Odznaczenia, gratulacje z okazji wyboru na członka PAU, podziękowania za prace
1922–1938, rkp., masz., l., k. 14
49. Fotografie S. Szobera
1920–1934 i b. d., 14 fot.
4 fotografie wyłączono do Działu Fotografii A PAN

IV. MATERIAŁY O TWÓRCY ZESPOŁU

50. Lehr Spławiński Tadeusz: „*Stanisław Szober, Podręcznik do nauki języka polskiego w seminariach nauczycielskich*”. Wydawnictwo M. Arct, 1925, str. I–XII + 284 „Ćwiczenia i zadania” str. 116
Steckow Marian: „*Stanisław Szober, Zasady nauczania języka polskiego w zakresie szkoły powszechnej i gimnazjum niższego*” Wydanie drugie uzupełnione. Książnica Polska T-wa Nauczycieli Szkół Wyższych Lwów-Warszawa 1923, str. 180
Oceny
1923–1926, masz., l. k. 22

V. MATERIAŁY OBCE

51. Fotografie: matka chrzestna, przyjaciele, Zakopane willa Kasy im. Mianowskiego
1929, 1934 i b. d., 6 fot.

52. Libke Juliusz – asesor Prokuratury Królestwa Polskiego: świadectwo gimnazjalne, kursów prawniczych, odznaczenia 1842–1884, rkp., druk, j. pol., ros., I., k. 6
53. Mapy 1870–1940, druk, I. i sz., k. 31, zob aneks 5

ANEKS 1

J.11. Składnia polska

1. *Czym się kierujemy układając wyrazy w zdaniach polskich*, b.d.
2. *Kilka uwag o zdaniach bezpodmiotowych*, druk: „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” Wyd. I, 1928, XXI, z. 1–9, s. 42–44
3. *Skąd powstała przysłówkowa forma orzecznika w zdaniach z bezokolicznikiem w podmiocie ?*, b. d.
4. *Trzy piękne córki było nas u matki czyli formy podmiotu i orzeczenia w zdaniach z podmiotem logicznym określonym przydawką liczebnikową*, druk: „Język Polski” 1928, XIII, z. 4, s. 97–106
5. *Wpływ ustosunkowań składniowych na stylizację zdania*, b. d.
6. *Logiczno-gramatyczny układ zdań – fragment artykułu bez tytułu*, b. d.

ANEKS 2

J.15. Praindoeuropeistyka

1. *Postaciowe znaczenie praindoeuropejskich zdwojeń tematów czasownikowych typu stind, jigami, greck. bibami*, druk: *Symbolae grammaticae in honorem Joannie Rozwadowski*, Kraków 1927, s. 125–136
2. *De pronomium personalium que in pristina lingua indoeuropaea fuerit, declinatione ac forma primigenia*, druk: *Charisteria Casimiri Morawski*, Cracoviae 1922, s. 269–280
3. *O pochodzeniu grec. dendreon*, b. d.
4. *O jednym podstawowym prawie układu wyrazów w zdaniu greckim i łacińskim*, b.d.
5. *Układ wyrazów w języku starogreckim i łacińskim*, b. d.
6. *Une loi générale de l'ordre des mots en vieux – grec et latin*, druk: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1937, VI, s. 52–57

ANEKS 3

J.18. Charakterystyki językoznawców polskich

1. *Karol Appel (1857–1930)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1930, t. XV, s. 357–361
2. *Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Cortenay (wspomnienie)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1930, t. XV, s. 509–514, oraz przemówienie nad grobem
3. *Tytus Benni*, druk: „Kurier Warszawski“ 10 XI 1935
4. *Stanisław Dobrzycki (1875–1931)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1931, t. XVI, s. 509–514
5. *Andrzej Gawroński (1885–1927)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1927, t. XI, s. 508–511
6. *Jan Karłowicz (1836–1903)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1928, t. XIII, s. 546–547
7. *Onufry Kopczyński. W dwusetną rocznicę urodzin*, druk: „Kurier Warszawski“ 29 XI 1935
8. *Adam Antoni Kryński. Życie i prace (1844–1932)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1934, t. XVIII, s. VII–XVI
9. *Jan Łoś (1860–1928)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1928, t. XIII, s. 541–545
10. *Władysław Marcin Niedźwiecki (1849–1930)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1930, t. XV, s. 362–364
11. *Bojan Panew (1882–1927)*, druk: „Prace Filologiczne“ 1927, t. XI, s. 508–511

ANEKS 4

J.38. Instytuty i towarzystwa naukowe

Państwowy Instytut Pedagogiczny

Instytut Słowiański w Pradze

Instytut Zachodnio Słowiański

Ukraiński Instytut Naukowy

Kasa im. Mianowskiego

Towarzystwo Naukowe Warszawskie

Towarzystwo Naukowe we Lwowie

Naukowe Towarzystwo im. T. Szewczenki we Lwowie

ANEKS 5

J.52. Mapy

1. *Carte du theatre des Premières Opérations en 1870*, skala 1:2.000.000, wyd. Nancy – Lith Bergen Levrault 1870, druk, jbw., pap., 750 × 450 mm
2. *Übersichtskarte von Mitteleuropa. Marienwerder*, skala 1:300. 000, wyd. Abteilung der Kgl. Preuss. Landesaufnahme 1902, druk, wbw., pap., 560 × 460 mm
3. *Atlas schem k russko-japonskoj vojne 1904–1905 g. Generalnego Sztaba polkovnik V. Ceremisov*. Izdaniye 2-e, ispravlennoye i dopolnennoye wyd. V. Berozovskij komissioner Voenno-Učebnych Zavedenii, S. Petersburg, karta 1 schema 1–40, skala różna w wiorstach, format różny, b. d. po 1905, jbw., pap., leg.
4. *Environs de Metz – Mal. Foch – Le manevre pour la bataille.*, skala 1:80.000., wyd. Service Geographique de l' Armee, b. d. przed 1918, druk, jbw., pap., 800 × 560 mm.
5. *Environs de Sarrebruck Mal. Foch. – La manevre pour de la bataille*, skala 1: 80.000, wyd. Service Geographique de l' Armee, b. d. przed 1918, druk, jbw., pap., 440 × 350 mm
6. *Leningrad (Petrograd). Europaischer teil der UDSSR*, skala 1:10.000.000., wyd. Militär-kartographische Abteilung der Militär-Topographischer Vervaltung der Roten Armee, 1929, druk, wbw., pap., leg., 650 × 480 mm
7. *Iwanowo. Europaischer teuil der UD SSSR*, skala 1:10.000.000, wyd. Militär-katographische Abteilung der Militär-Topograp-hischer Vervaltung der Roten Armee, 1936, druk, wbw., pap., leg., 650 × 480 mm
8. *Riga. Europa.*, skala 1:10.000.000, Quellenangabe 1939, druk, wbw., pap., leg., 650 × 480 mm
9. *Frankreich*, skala 1:1.000.000, wyd. Velhagend and Klafings Karte, 1940, druk, wbw., pap., leg., 1100 × 930 mm.

Stanisława Przybyszewska

Elżbieta Ruta-Solarska
(Poznań)

MATERIAŁY STANISŁAWY PRZYBYSZEWSKIEJ (1901–1935) P. III-52 A

Stanisława Pająk-Przybyszewska, dramatopisarka, malarka, urodziła się 1 października 1901 roku w Myślenicach, jako naturalna córka malarzki Anieli Pająk i pisarza Stanisława Przybyszewskiego. Wychowywana przez matkę, od najmłodszych lat przebywała w kręgach malarskiej i literackiej elity. Jako sześciolatka wyjechała wraz z matką do Austrii, a później do Paryża, gdzie uczęszczała na pensję francuską. Następnie przez kilka lat – aż do śmierci matki w 1912 roku – była uczennicą szkół niemieckich we Franchesbadzie i Zurychu w Szwajcarii. Po śmierci matki mieszkała pod opieką Wacława Moraczewskiego w Zurychu, a następnie w Wiedniu w domu ciotki Heleny Barlińskiej. Tu w latach 1913–1916 kontynuowała naukę w gimnazjach niemieckich wspomaganą materialnie przez rodzinę Pawlikowskich z Medyki. W 1914 r. otrzymała prawnie nazwisko ojca. W okresie 1916–1919 była słuchaczką Seminarium Nauczycielskiego w Krakowie, odbywając w 1919 r. praktykę nauczycielską w Nowym Sączu. W 1920 r. uzyskała świadectwo maturalne w Krakowskim Państwowym Gimnazjum Realnym.

W tym samym roku wyjechała do Poznania, gdzie podjęła pracę początkowo urzędniczą w Dyrekcji Pocht i Telegrafów, a następnie jako nauczycielka prywatna w Prywatnej Szkole Przygotowawczej im. M. Kopernika. Jednocześnie przez jeden trymestr studiowała na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego oraz w Akademii i Szkole Muzycznej. W tym czasie nawiązała również współpracę ze środowiskiem poznańskich ekspresjonistów skupionych wokół czasopisma „Zdrój”, na łamach którego zadebiutowała jako tłumaczka prozy poetyckiej francuskiego pisarza Marcela Lenoira.

W 1922 r. przeniosła się do Warszawy, gdzie zamieszkała w domu ciotki Heleny Barlińskiej. Początkowo krótko pracowała w Księgarni Spółdzielni Księgarskiej „Książka” kierowanej przez działaczy komunistycznych. Pod zarzutem przynależności do partii została aresztowana i osadzona na kilka dni w więzieniu śledczym w Poznaniu.

W roku szkolnym 1922/1923 była nauczycielką w prywatnej szkole średniej Marii Turkiewiczówny w Warszawie mieszkając w Zielonce pod Warszawą. W czerwcu 1923 roku wyszła za mąż za Jana Panieńskiego malarza i krytyka sztuki, współtwórcę czasopisma „Zdrój”. Wraz z mężem przeniosła się do Wolnego Miasta Gdańska, gdzie mąż pracował na stanowisku nauczyciela fizyki i chemii w Gimnazjum Gdańskim, a Stanisława poświęciła się indywidualnym studiom malarskim, literackim i muzycznym, aktywnie współpracując z Gdańskim Towarzystwem Przyjaciół Kultury i Sztuki. W marcu 1925 roku Jan Panieński zginął śmiercią tragiczną podczas pobytu w Paryżu. Pozbawiona środków utrzymania Stanisława Przybyszewska (brak dyplomu uniwersyteckiego uniemożliwił jej otrzymanie posady w Gimnazjum Gdańskim), utrzymywała się z korepetycji języków obcych (znała biegle francuski, angielski i niemiecki), oraz z przyznawanych jej przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stypendiów i zasiłków. Nie wystarczało to na najskromniejsze utrzymanie i kupno morfiny, od której była coraz bardziej uzależniona.

Od 1925 r. Stanisława Przybyszewska rozpoczęła prace literackie nad historią Wielkiej Rewolucji Francuskiej i życiem jej bohaterów, które stały się kanwą jej najlepszych utworów. Jednocześnie poświęcała czas malowaniu, które jednak wkrótce zarzuciła, zajmując się już tylko pracą literacką. W krótkim okresie powstało cały szereg drobnych epickich utworów oraz pierwsze redakcje znanych później dramatów. Większość z nich jednak nigdy nie została wydrukowana. Za swój debiut literacki uznała autorka dramat jednoaktowy pt.: *Dziewięćdziesiąty Trzeci*, któremu ostateczny kształt nadała w 1927 r. W tym też roku powstają *Ostatnie noce Ventose'a* – nowelodramat poświęcony również bohaterom Rewolucji Francuskiej oraz *Asymptoty*. W latach 1927–1932 pisze także powieści: *Po omacku*, *Wybraniec losu*, *Ricqui*, *Pasiphae*, *Twórczość Gerarda Gasztowta*, *Sterilitas* oraz szkice wstępne powieści: *Jokasta*, *Szlakiem pionierów*, *Labourt*, *Malocchio*, a także powieści cykliczne: *Mistrzynie*, *An Deux*, *O wielką stawkę*, *In profundis*. Obok powieści powstawały również nowele: *Cyrograf na własnej skórze*, *I Roma En*, *A nasze młode lata*, *Nie morderca jest winien*, *Marcowy poranek*, *Przedtem i potem*. Najwybitniejsze dzieło S. Przybyszewskiej, dramat *Sprawa Dantona* został ukończony w 1929 r. Fragmenty tej sztuki opublikowały „Wiadomości Literackie” w latach 1929–1930. Premiera jej odbyła się w 1931 r. w Teatrze Wielkim we Lwowie, w reżyserii Edmunda Wiercińskiego, jednak z powodu

konfliktu dyrekcji teatru z jego dzierżawcami spektakl zdjęto ze sceny po pięciu przedstawieniach.

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych powstały również utwory dramatyczne w języku niemieckim: *Eine realistische Studie*, *Drei Tage* oraz *Spuk* (tytuł oboczny: *Die Bessenee*), jeden z ostatnich zachowanych utworów Przybyszewskiej. W języku niemieckim został również napisany trzeci dramat pisarki *Thermidor*, nad którego pierwszymi rozdziałami pracowała autorka już w 1925 r. Dramat ten prawdopodobnie nie został ukończony lub końcówka jego część zaginęła. W latach 60-tych przetłumaczył go na język polski Stanisław Helsztyński. Żaden z wymienionych dramatów nie został na scenie niemieckiej wystawiony.

Wszystkie utwory S. Przybyszewskiej cechuje niezwykła dbałość o szczegóły zarówno historyczne jak i psychologiczne. Zachowany w A PAN zbiór preparacji i korespondencja świadczą o szerokich studiach autorki nad historią Rewolucji Francuskiej i zainteresowaniach psychologią.

Obok pracy literackiej S. Przybyszewska prowadziła obszerną korespondencję z ówczesnymi luminarzami literatury i teatru: Leonem Schillerem, Antonim Słonimskim, Julią Borową, Mieczysławem Grydzewskim, Stanisławem Helsztyńskim – szukając w ten sposób możliwości wydania czy wystawienia swych utworów na scenie. Pisała również artykuły prasowe publikując je m. in. w czasopismach: „Zdrój”, „Wiadomości Literackie”, „Pion”. Do ważniejszych w jej spuściźnie należy opublikowany w 1928 r. w „Wiadomościach Literackich” artykuł: *Kobieca twierdza na lodzie* oraz esej o charakterze programowym z 1930 r. *Vita nuova*.

W życie społeczne czy polityczne ówczesnej Polski Stanisława Przybyszewska prawie nie włączała się, żyjąc w całkowitej izolacji od otaczającego ją świata, w coraz większej nędzy i zapomnieniu. Próby niesienia jej pomocy przez krewnych – przyrodną siostrę Ivi Bennet, czy siostrę matki Helenę Barlińską oraz osoby z sąsiedztwa nie dawały rezultatów. Wycieńczona z powodu niedożywienia i całkowicie uzależniona od morfiny pisarka zmarła 15 sierpnia 1935 r. w wieku lat 34 i pochowana została na cmentarzu dla gminy bezwyznaniowców w Gdańsku.

Spuścizna literacka Stanisławy Przybyszewskiej przekazana została przez jej ciotkę Helenę Barlińską profesorowi Stanisławowi Helsztyńskiemu. Profesor w latach 1976–1983 przekazywał ją sukcesywnie Archiwum PAN – nr księgi nabytków 1375, 1443, 1637, 1708. Ostatecznie całość materiałów znalazła się w Oddziale Poznańskim Archiwum PAN w 1983 r. Poprzednio części spuścizny zdeponowane były wraz z materiałami prof. Helsztyńskiego w Muzeum Miejskim im. Jana Kasprzowicza

w Inowrocławiu oraz Bibliotece Miejskiej i Powiatowej w Gostyniu Wlk. Niektóre materiały dotyczące S. Przybyszewskiej wyłączone zostały z tzw. „Helsztynianów“ już w A PAN, inne pozostały w spuściznie S. Helsztyńskiego w ramach zbiorów dotyczących Stanisława Przybyszewskiego. Opracowanie archiwalne spuścizny rozpoczęła mgr Elżbieta Lijewska, która w 1989 r. uporządkowała korespondencję i sporządziła wykaz korespondentów. Prace inwentaryzacyjne kontynuowała mgr Elżbieta Ruta, która ukończyła je w 1991 r. nadając ostateczny kształt inwentarza.

Obok dużego zbioru listów w ramach spuścizny znajdują się rękopisy dramatów i utworów epickich Stanisławy Przybyszewskiej, preparacje tekstów i wypisy ze źródeł i opracowań historycznych dotyczących Wielkiej Rewolucji Francuskiej, fragmenty artykułów prasowych i esejów, drobne szkice plastyczne i rysunki, świadectwa szkolne oraz niewielki zbiór dokumentów osobistych i fotografii (wyłączone z „Helsztynianów“). Osobną część spuścizny stanowią materiały o twórcy zespołu, programy i recenzje sztuk wystawionych na podstawie dramatów autorki spuścizny oraz prace magisterskie poświęcone jej twórczości. Korespondencja osób spokrewnionych ze Stanisławą Przybyszewską czy zainteresowanych pozostała po niej spuścizną stanowi w dziale korespondencji część C. Przechowywane w A PAN materiały pisarki pochodzą z lat 1901–1935, materiały poświęcone twórczości autorki spuścizny powstały w większości po II wojnie światowej.

Ze względu na specyfikę materiałów spuściznę podzielono na cztery zasadnicze grupy: I – Prace twórcy spuścizny, II – Materiały biograficzne, III – Korespondencja i IV – Materiały o twórcy zespołu. Grupa I (z lat 1918–1935, 1967–1975 – tłumaczenia powojenne) podzielona została na podgrupy A: Prace literackie, tłumaczenia utworów własnych, B: Prace plastyczne i C: Materiały warsztatowe. Charakter zbiorów podgrupy A sugerował aby nie rozdzielać ukończonych utworów literackich od notatek i preparacji. Utwory uporządkowane zostały w kolejności alfabetycznej w ramach rodzajów literackich: Dramat, Epika – wraz ze wszystkimi materiałami ich dotyczącymi. Często, zwłaszcza w wypadku utworów epickich w jednym notatniku czy zeszycie znajdują się próbne wersje kilku prac, stąd z powodu niemożliwości rozdzielenia ich materiałów warsztatowych od utworów epickich umieszczone zostały w jednej wspólnej jednostce. W wielu przypadkach nie są znane dokładne daty powstania utworów. W podgrupie A znajdują się też tłumaczenia autorские, tłumaczenia dramatów S. Przybyszewskiej przez S. Helsztyńskiego

oraz maszynopisy dramatów sporządzone przez osoby trzecie dla potrzeb różnych scen teatralnych w Polsce.

Podgrupa B objętościowo niewielka, zawiera zbiór szkiców i rysunków oraz fotokopie obrazów pędzla Stanisławy Przybyszewskiej.

Podgrupa C – to materiały warsztatowe dotyczące dramatów, które zostały zamieszczone w trzech zbiorczych jednostkach, gdyż ze względu na wspólne tło historyczne jakim jest Wielka Rewolucja Francuska stanowiły podstawę faktograficzną zarówno dla *Sprawy Dantona* jak i *Thermidora*, czy jednoaktówki *Dziewięćdziesiąty trzeci*.

W grupie – II materiałach biograficznych z lat 1902–1935 wydzielono zaledwie trzy jednostki. Szczupłość materiałów nakazała zachować w jednej jednostce wszystkie dokumenty osobiste typu: podanie o zmianę nazwiska, zaświadczenia o zatrudnieniu i podjęciu studiów, atesty lekarskie itp., oraz zbiór fotografii wyłączony z „Helsztynianów”. W jednostce drugiej zgromadzono świadectwa szkolne, a w trzeciej materiały gospodarcze.

Korespondencja (grupa III) została podzielona na : wychodzącą (A) i wpływającą (B) z lat 1926–1934 oraz korespondencję osób obcych (C) 1899–1975, dotyczącą Stanisławy Przybyszewskiej i jej twórczości, powstałą w okresie jej życia i po śmierci.

Grupa IV: Materiały o twórcy zespołu (1959–1983) zawierają obok artykułów prasowych i materiałów teatralnych, bibliografię prac Stanisławy Przybyszewskiej do 1976 r. oraz zbiór prac magisterskich poświęconych jej osobie i twórczości.

W Archiwum PAN spuścizna Stanisławy Przybyszewskiej otrzymała sygnaturę P. III-52 A jako integralna część zbiorów Stanisława Helsztyńskiego P. III-52. Objętość materiałów po uporządkowaniu wynosi 0, 90 mb – 58 ja uzupełnionych 6 aneksami.

Źródła i bibliografia

Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Poznaniu: Materiały Stanisławy Przybyszewskiej (1901–1935), sygn. P. III-52 A

Borkowska-Dijk Ewa, *Dramaturgia Stanisławy Przybyszewskiej*, Praca magisterska, Warszawa 1971

Czechowski Marek, *Bibliografia Stanisławy Przybyszewskiej 1901–1935*, b. m., 1976

Helsztyński Stanisław, *Dobranoc miły książę, Ludzie. Prace, Wspomnienia*, Warszawa 1971, LSW

Helsztyński Stanisław, *Meteory Młodej Polski*, Kraków 1969, Wyd. Literackie

- Korkozowicz Jerzy, *Od Paska do Przybyszewskiej*, Olsztyn 1988
- Kosicka Jadwiga, Daniel Gerould, *A life of solitude: Stanisława Przybyszewska: a biographical study with selected letters*, London 1986
- Lewandowski Tomasz, *Dramat intelektu. Biografia literacka Stanisławy Przybyszewskiej*, Gdańsk 1982, Wyd. Morskie
- Literatura Polska. *Przewodnik encyklopedyczny*, t. II (N-Ż), Warszawa 1985, PWN
- Przybyszewska Stanisława, *Biografia i egzystencja w: Osoby*. Wybór i opracowanie Maria Janion i Stanisław Rosiek, Gdańsk 1984, Wyd. Morskie
- Przybyszewska Stanisława, *Dramaty*. Opracował i wstępem opatrzył Roman Taborski. Posłowie Jerzy Krassowski, Gdańsk 1975, Wyd. Morskie
- Przybyszewska Stanisława, *Listy*, T. I *grudzień 1913–wrzesień 1929*. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył Tomasz Lewandowski, Gdańsk 1978, Wyd. Morskie
- Przybyszewska Stanisława, *Listy*, T. II *październik 1929–listopad 1934*, Gdańsk 1983, Wyd. Morskie
- Przybyszewska Stanisława, *Listy*, T. III *grudzień 1927–październik 1933*. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył Tomasz Lewandowski, z j. niemieckiego przełożył Antoni Weiland, Gdańsk 1985, Wyd. Morskie
- Przybyszewska Stanisława, *Ostatnie noce Ventose'a*. Z rękopisu wydał, wstępem i przypisami opatrzył Stanisław Helsztyński, Kraków 1958, Wyd. Literackie
- Słownik współczesnych pisarzy polskich*, T. II Warszawa 1964
- Ślōdkowska Alina, *Twórczość Stanisławy Przybyszewskiej*. Praca magisterska, Poznań 1970
- Spychalska Grażyna, *Rewolucja francuska w utworach dramatycznych Stanisławy Przybyszewskiej*. Praca magisterska, Poznań 1970
- Taborski Roman, *Przybyszewska Stanisława*, w: *Polski Słownik Biograficzny* 1986, t. XXIX, zesz. 120, s. 138–140

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

pozycja inwentarza

I. Prace twórcy spuścizny	1-41
A. Prace literackie, tłumaczenia utworów własnych	1-37
DRAMATY	1-18
EPIKA	19-37
B. Prace plastyczne	38
C. Materiały warsztatowe	39-41
II. Materiały biograficzne	42-45
III. Korespondencja	46-51
A. Korespondencja wychodząca	46-48
B. Korespondencja wpływająca	49-50
C. Korespondencja osób obcych	51
IV. Materiały o twórcy zespołu	52-58
Aneksy 1-5	

I. PRACE TWÓRCY SPUŚCIZNY

A. Prace literackie, tłumaczenie utworów własnych

DRAMATY

1. *Dziewięćdziesiąty trzeci*
Redakcja 3
1928, rkp., masz., sz., k. 59
2. J. w.
Egzemplarz zastrzeżony dla Państwowego Teatru Narodowego im. Wojska Polskiego w Warszawie
1928, masz., l., k. 116
3. *Sprawa Dantona*
Die Affaire Danton
Fragmenty redakcji 1 i 2 w j. pol. – zeszyty 1-4, fragment w j. niemieckim – zeszyt 5
Ok. 1929, rkp., j. niem., pol., sz., k. 160
4. *Sprawa Dantona*
Redakcja 2 i 3
Ok. 1929, rkp., l., k. 181

5. *Sprawa Dantona*
Redakcja 2 i 3
Ok. 1929, rkp., masz., l., k. 84 + 13
6. J. w.
Kronika sceniczna, redakcja 4
1929, rkp., masz., l., k. 188
7. J. w.
Kronika sceniczna, redakcja 4
1929, masz., l., k. 187
8. *Sache Danton*
Ok. 1929, rkp., j. niem., l., k. 143
9. J. w.
Ok. 1929, masz., j. niem., l., k. 238
10. *Sprawa Dantona*
Tekst premiery w Teatrze Polskim we Wrocławiu z dnia 11 lutego 1967 r.
1967, masz. pow., l., k. 184
11. *Thermidor*
Wersja IV
1926–1927, masz., j. niem., l., k. 106
12. J. w.
Egzemplarz dla Państwowych Teatrów Dramatycznych we Wrocławiu, kopia nr 3
B.d., masz., j. niem., l., k. 159
13. J. w.
Egzemplarz dla Państwowych Teatrów Dramatycznych we Wrocławiu, kopia nr 6
B.d., masz., j. niem., l., k. 159
14. J. w.
Przekład z j. niemieckiego Stanisława Helsztyńskiego, egzemplarz edytorski dla Wydawnictwa Morskiego w Gdańsku w opracowaniu Romana Taborskiego
1968, 1975, masz., l., k. 131
15. J.w.
Przekład z j. niemieckiego S. Helsztyńskiego
1968, masz. pow., l., k. 131

EPIKA

16. Preparacje, projekty do utworów epickich, fragmenty preparacji do Thermidora
Ok. 1919–1931, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 277, zob. aneks 1
17. *A nasze młode lata*
B.d., masz., l., k. 26
18. *Asymptoty*
Część I
1927, masz., l., k. 1–239
19. J. w.
Część II z poprawkami autorki
1927–1928, masz., l., k. 240–398
20. *Cyrograf na własnej skórze*
B.d., rkp., l., k. 30
21. *Eine realistische Studie*
B.d., rkp., j. niem., l., k. 94
22. *Fons iuventutis*
1928, rkp., l., k. 44
23. *I Roma przeszła*
B.d., rkp., l., k. 45
24. *Nowele: Marcowy poranek. Nie morderca jest winien. Pan En. Przedtem i potem*
B.d., masz., l., k. 46
25. *O, Thou Immortal Deity*
1918, rkp., l., k. 136
26. *Ostatnie noce Ventose'a*
1927, rkp., l., k. 68
27. *Pasiphae*
Redakcja 2, fragment (brak zakończenia)
1929, rkp., l., k. 106
28. *Pentezylea*
B.d., masz., l., k. 47
29. *Po omacku*
1927, rkp., l., k. 77
30. *Ricqui*
Fragment
B.d., rkp., l., k. 52

31. *Ricqui*

Maszynopis na zlecenie S. Helsztyńskiego z listem S. H. dla
Wydawnictwa Literackiego
1958, masz., l., k. 59 + 3

32. J.w.

Tekst dla Wydawnictwa Literackiego
1958, masz. 2 egz., l. 124

33. *Sterilitas*

Fragment
B.d., masz., l., k. 146

34. *Twórczość Gerarda Gasztowta*

1928, rkp., masz., l., k. 1-106

35. *Vanitas Vanitatum*

B.d., masz., l., k. 23

36. *Vita nuova* i inne eseje

Notesy i stenogram
Ok. 1930, rkp., masz., l. i sz., k. 146, zob. aneks 2

37. *Wybraniec losu*

Ok. 1930, masz., l., k. 68

B. Prace plastyczne

38. Obrazy Stanisławy Przybyszewskiej – rysunki, szkice, fotokopie

Ok. 1923-1935, rys., fkp., l., k. 29

C. Materiały warsztatowe39. *Sprawa Dantona* i inne dramaty

Wypisy z opracowań: A. Lamartine'a, F. A. Aularda dotyczą-
cych Wielkiej Rewolucji Francuskiej
B.d., rkp., j. franc., sz., k. 115

40. J. w.

Wypisy z historiografii dotyczące Wielkiej Rewolucji Fran-
cuskiej
B.d., rkp., j. ang., franc., niem., l., k. 286, zob. aneks 3

41. J. w.

Wypisy z historiografii, preparacje do *Sprawy Dantona*,
zbiór pocztówek: Bohaterowie rewolucji francuskiej 1789
B.d., rkp., j. ang., franc., niem., pol., 15 poczt., l., k. 275, zob. aneks 3

II. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

42. Dokumenty osobiste, zaświadczenia, zestawienia kabalistyczne,
Dziennik pracy 1929–1931
Ok. 1913–1935, rkp., masz., sz. i l., k. 56
43. Świadcstwa szkolne
1914–1920, j. niem., pol., l., k. 11
44. Materiały gospodarcze – akcje
1919–1921, k. 124
45. Fotografie
Zbiór wyłączony z „Helsztynianów”
1902–1930, 1967–1977, fot. 36, l.

III. KORESPONDENCJA

A. Korespondencja wychodząca

46. Osoby i instytucje A–Ba
1913–1934, rkp., masz., l., k. 242, zob. aneks 4
47. Bennet-Dahlin Iwa
1927–1933, rkp., masz., j. niem., l., k. 175
48. Osoby i instytucje Be–Z
1927–1934, rkp., masz., j. franc., niem., pol., l., k. 225, zob.
aneks 4

B. Korespondencja wpływająca

49. Osoby i instytucje A–N
1926–1934, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 245, zob. aneks 5
50. J. w. P–Z i osoby nieustalone
1927–1933, rkp., masz., l., k. 163 a, zob. aneks 5

C. Korespondencja osób obcych

51. Listy dotyczące osoby i twórczości S. P.
1899–1975, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 110, zob. aneks 6

IV. MATERIAŁY O TWÓRCY ZESPOŁU

52. Polemiki, recenzje sztuk teatralnych S. P. wystawianych w Polsce,
materiały prasowe
1959–1983, druk, l., k. 68

53. Plakaty i programy teatralne do sztuk wg. dramatów S. P.
1971–1986, druk, l., k. 96
54. Borkowska-Dyjk Ewa – *Dramaturgia Stanisławy Przybyszewskiej*
Praca magisterska
1971, masz., l., k. 169
55. Czechowski Marek – *Bibliografia Stanisławy Przybyszewskiej (1901–1935)*
1976, masz., l., k. 14
56. Helsztyński Stanisław – *Stasia. Z listów Stasi*
Zarys biografii literackiej. Materiały i odpis korespondencji
S. P. wykorzystane w pracy *Dobranoc miły książę*
Ok. 1970, masz., l., k. 81
57. Słodkowska Alina – *Twórczość Stanisławy Przybyszewskiej*
Praca magisterska
1970, masz., l., k. 170
58. Spychalska Grażyna – *Rewolucja Francuska w utworach dramatycznych Stanisławy Przybyszewskiej*
Praca magisterska
1971, masz., l., k. 169

ANEKS 1

- J.16. Preparacje, projekty utworów epickich, fragmenty preparacji do Thermidora
1. *Asymptoty* – fragmenty, preparacje
 2. *Christiana Alberta i Therese Desqueyroux*
 3. *Definicja idealizmu* – preparacje
 4. *In profundis* – j. niemiecki
 5. *Labourd*
 6. *Między planami* – j. niemiecki i polski
 7. *Pijana Themis*
 8. *Realistische Novelle* – j. niemiecki
 9. *Spuk (Die Besessene)* – j. niemiecki
 10. *Trennung*
 11. *Trennung, Thermidor, Definicja idealizmu, Arbeitskalender* – fragmenty preparacji, notes i luźne, j. niemiecki i polski
 12. Fragmenty preparacji 16 utworów epickich – notes i luźne, j. niemiecki i polski
 13. *Szlakiem pionierów, Malocchio, Kritik des Ganzen, Der Weg ind Dunkle* – projekty, notes, j. niemiecki i polski

ANEKS 2

- J.36. Vita nouva i inne eseje
1. *Vita nuova* – ok. 1930
 2. J. w.
 3. *Vita nuova, Krytyka a literat, Sprawa Dantona, Christina Alberta i Therese Desqueyroux* – stenogram, notes, ok. 1930
 4. *Krytyka a literat* – esej, preparacje, ok. 1930
 5. *Kobieca twierdza na łodzie* – ok. 1930
 6. *Sprawa Dantona* – wywiad S. P. opublikowany w „Wiadomościach Literackich” 1929, nr 42. Komentarz psychologiczny do dramatu, 1929

ANEKS 3

- J.40. Sprawa Dantona i inne dramaty – wypisy z historiografii dotyczące Wielkiej Rewolucji Francuskiej
1. Blanc Louis – *Histoire de la Revolution Française* vol. 9, ch. XII – wypisy, j. francuski
 2. J. w.
 3. J. w. oraz tablice chronologiczne Wielkiej Rewolucji Francuskiej, j. francuski i polski
 4. Carlyle Tomasz – *History of the French Revolution* Vol. I – wypisy – j. angielski
 5. J. w. Vol. II
 6. Zinkeisen Johann W. – *Geschichte des Jakobinerklubs* – wypisy, j. niemiecki
 7. J. w.
- J.41. J. w.
1. *Sprawa Dantona* – bruliony autokomentarza i plany dramatu oraz fragment niezidentyfikowanego utworu – j. angielski i polski
 2. *Affair Danton* – język angielski
 3. *Sprawa Dantona* – preparacje
 4. *Revolution Française 1789–1799* – agenda
 5. Mathiez Albert – *La Revolution Française* – wypisy
Sprawa Dantona – wypisy źródłowe
Terror I
Terror II

6. Thiers Adolf – *Historia zgromadzeń prawodawczych* T. 1 i 2
– wypisy
7. Bohaterowie Rewolucji Francuskiej 1789 – ikonografia ze zbiorów S. P.

ANEKS 4

J.46. Korespondencja wychodząca – osoby i instytucje A–Ba		
Augustyńska Stefania	1932	l. 1
Barlińscy Helena i Marcin	1921	l. 1
Barlińska Helena	1913–1934	l. 77
Barliński Adam	1927/28	l. 1
Barliński Lesław	1920	l. 1
J.47. J. w.		
Bennet-Dahlin Ivi	1927–1933	l. 46
J.48. J. w. Be–Z		
Bernanos Georges	1929	l. 1
Borowa Julia	1929–1932	l. 11
Cocteau Jean	1932	l. 1
Dziabaszewski Wacław	1928–1929	l. 8
Ehmke Paul	1930, 1933, b. d.	l. 3
Grydzewski Mieczysław	1929, 1930	l. 9
Helsztyński Stanisław	1933	l. 2
Kern Elga	1933	l. 1
Mann Tomasz	1932–1934	l. 6
Mischel Joseph Heinz	1929–1931	l. 5
Paczowski Lucjan	1927	l. 1
Przybylska-Skotarkowa Janina	1928–1930	l. 5
Przybyszewski Stanisław	1927	l. 2
Schiller Leon	1927–1929	l. 6
Siostry Niepokolanki		
w Nowym Sączu	1934	l. 1
Skotarek Władysław	1930	l. 1
Skotarkowa Janina zob.		
Przybylska-Skotarkowa Janina		
Skotarkowie Janina i Władysław	1930	l. 1
Słonimski Antoni	1927, 1938	l. 3
Sobieniowski Florian	1929–1930	l. 2
Świątek Tadeusz	1928	l. 1
„Wiadomości Literackie“	1927–1933	l. 7
Wolski Stefan	1929–1931	l. 3

Zawistowski Władysław	1929	I. 2
Zegadłowicz Emil	1928	I. 3
Adresaci nieustaleni	1927, 1933	I. 3

ANEKS 5

J.49. Korespondencja wpływająca – osoby i instytucje A–N

Ajencja Wydawnictw

Scenicznych i Muzycznych

– Rehtleben 1931 I. 4

Axer Maurycy 1933 I. 1

Barlińska Helena 1929–1932, b.d. I. 19

Bennet Ivi 1933 I. 1

Blum Saul 1925 I. 1

Bobyński Wasył 1929, 1930 I. 2

Borowa Julia 1929–1933 I. 49

Boy-Żeleński Tadeusz 1933 I. 1 +
kopia

Bramowa Franciszka 1930 I. 1

Gawłowska M. 1933 I. 1

Grau-Wandmayer Aleksander 1933 I. 1

Grydzewski Mieczysław 1927–1933 I. 19

Helsztyński Stanisław 1933–1934 I. 3

Instytut Bałtycki 1931 I. 1

Irzykowski Karol zob. ZAIKS

Jarzymowska J. 1933 I. 1

Jeżowa Kazimiera 1929, 1930, b. d. I. 4

Jędrkiewicz Edwin 1926 I. 1

Kern Elga 1929–1933 I. 2

Krus Erich 1933 I. 1

Majewska Ada 1929 I. 1

Mischel Josef Heinz 1929–1932 I. 29

Moraczewski Jerzy 1931–1933 I. 3

Nalepowa Irma (II voto Orłowska) 1929–1931, b. d. I. 14

Nossigowa Róża 1930 I. 1

J.50. Korespondencja wpływająca – osoby i instytucje P–Z

Pomirowski Leon 1933 I. 2

Przybyszewski Stanisław b. d. I. 1

Schiller Leon 1927–1931 I. 5

– fotokopie

Skotarek Władysław	1930	l. 1
Skotarkowa Janina	1930–1935	l. 4
Ślonimski Antoni	1927	l. 1
Sobieniowski Florian	1929–193-	l. 2
Stypendia Ministerialne	1929–1933	l. 24
Szyfman Arnold	1933	l. 6

Teatr Polski w Warszawie zob.

A. Szyfman

„Wiadomości Literackie“ zob.

M. Grydzewski

Wilczyńska Anna	1930, b. d.	l. 3
Wolski Stefan	1929–1933, b.d.	l. 13
Wóycicki Karol	1932, 1933	l. 2
Zakrzewski K.	1931	l. 1
ZAİKS	1933	l. 5
Zawistowski W.	1929–1931	l. 17
Zegadłowicz Emil	1928	l. 2 +
		2 kopie
Nadawcy nieustaleni	1932–1933	l. 3

ANEKS 6

J.51. Listy osób trzecich

Augustyńska Stefania	Barlińska Helena	1933–1934, b.d.	l. 4
Barlińska Helena	Bennet Ivi	1936	l. 1
Barlińska Helena	Helsztyński		
	Stanisław	1951–1956	l. 3
			+ 4 upo- ważnienia
Bennet Ivi	Barlińska Helena	1936–1954	l. 3
Bojarska Anna	Helsztyński		
	Stanisław	1975, 1977	l. 2
Dąbrowski Stanisław	Barlińska Helena	1937	l. 1
Goetel Walery	Jeżowa Kazimiera	1930	l. 1
Gottschalk Elma	Panieński Jan	1925	l. 1
Helsztyński Stanisław	Barlińska Helena	1934–1963	l. 31
			+ wycinki prasowe

Helsztyński Stanisław	Instytut Badań Literackich	1951	1. 1
Helsztyński Stanisław	Minister Kultury i Sztuki	1968	1. 1
Helsztyński Stanisław	Skuszancka Krystyna i Krassowski Jerzy	1968	1. 1
Kleczyński Jan	Pająkówna Aniela	ok. 1899	1. 1
Magnus Anneliese	Panieński Jan	1926	1. 1
Nalepowa-Orłowska Irma	Barlińska Helena	1956	1. 2
Panieński Jan	Barlińska Helena	1922–1924	1. 8
Staffa Krystyna	Barlińska Helena	1958	1. 1

PUBLIKACJE ŹRÓDŁOWE Z ZASOBU ARCHIWUM PAN

Michał Świerziński

NIEDOLA POLAKÓW W ŁOTWIE

(fragment monografii „Martyrologia Infantów Polskich“)

(opracowanie edytorskie – Bartłomiej Noszczak, Arkadiusz Kusiński oraz
Anna Eliza Markert, Wojciech Markert, Jacek Matuszak, Konrad Paduszek)

Przedmowa

Celem niniejszej edycji jest przybliżenie realiów życia i problemów społeczności polskiej mieszkającej na Łotwie we wczesnych latach dwudziestych dwudziestego wieku. Realizując to wydawnictwo mamy nadzieję, że przyczyni się ono do wzbogacenia literatury źródłowej obejmującej problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej. Kierując się tymi względami publikujemy fragmenty jednego z rozdziałów monografii Michała Świerzińskiego zatytułowanego *Niedola Polaków w Łotwie*. Jest on poświęcony prezentacji szeregu zagadnień związanych z sytuacją mniejszości polskiej na Łotwie w latach 1920–1924.

Publikowany fragment monografii Michała Świerzińskiego należy rozpatrywać w szerokim kontekście wydarzeń, które składały się nie tylko na całokształt polityki władz łotewskich w stosunku do mniejszości polskiej, ale także były głęboko osadzone we wzajemnych stosunkach politycznych pomiędzy Polską i Łotwą.

Osobisty charakter rozdziału *Niedola Polaków w Łotwie*, który nosi niejednokrotnie charakter zapisu pamiętnikarskiego, każe nam tym bardziej krytycznie poddać analizie jego treść. Pamiętnik jako źródło stanowi bowiem ten rodzaj relacji odautorskiej, która zawiera w sobie dużą dawkę elementów subiektywnych¹. Ten rodzaj piśmiennictwa charakteryzuje się szeregiem elementów, które w znacznym stopniu wpływają na obniżenie jego wartości poznawczych. Do najważniejszych należy tu

¹ Na temat pamiętnika por. Z. Wojtkowiak, *O klasyfikacji i interpretacji pamiętników. Uwagi i propozycje*, „Studia Źródłoznawcze”, 1980, t. 25, s. 163 – 177.

zaliczyć przede wszystkim: rodzaj przyjętej przez autora konwencji literackiej, dalej fakt, że relacja może dotyczyć tylko części przeżytych przez pamiętnikarza wydarzeń. Osobista hierarchia wartości, luki w pamięci, świadome fałszowanie faktów, subiektywne wartościowanie opisu, jego autokreacja czy wreszcie bezkrytyczne odwoływanie się autora pamiętnika do innych źródeł historycznych powodują, że praca badawcza nad tego rodzaju piśmiennictwem niesie ze sobą konieczność dokonania wnikliwej weryfikacji zawartych w nim danych. Należy jednak przy tym pamiętać, że pamiętnik odgrywa niebagatelną i ważną rolę w naukach historycznych. Umiejętna analiza zapisu pamiętnikarskiego pozwala badaczowi łatwiej wnikać w atmosferę jakiegoś historycznego zjawiska, w jego aktualną problematykę. Pamiętnik stanowi dzięki temu niezwykle cenny, nie raz wprost niezastąpiony materiał służący do poznania ludzi i ich epoki.

Kim był autor monografii *Martyrologia Inflant Polskich*? Z informacji, jakie znalazły się w napisanym przez Michała Świerzbńskiego życiorysie² wynika, że urodził się on 26 sierpnia 1875 roku³ w majątku Sarkanie w Łatgalii (dawne Inflanty Polskie). Po ukończeniu gimnazjum w Pskowie wstąpił na Wydział Prawa Uniwersytetu w Petersburgu. Za udział w zaburzeniach studenckich został uwięziony i wysłany na rok do Sarkan pod nadzór żandarmerii. Ostatecznie dyplom uniwersytecki uzyskał w Odesie. Po odbyciu służby wojskowej, ze stopniem chorążego rezerwy, zaczął pracować w Dyrekcji Lasów Państwowych w Niżnym Nowgorodzie. Po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905 roku Michał Świerzbński został powołany do służby czynnej i wysłany na front do Mandżurii. Po zakończeniu wojny osiadł w Rzeżycy i zaczął tam pracować jako aplikant adwokacki. Po paru miesiącach zrezygnował jednak z tej posady i przyjął propozycję objęcia stanowiska kierownika jednego z oddziałów Zarządu Gubernialnego dla spraw włościańskich. Z czasem awansował na urząd naczelnika ziemskiego w powiecie ostrowskim w guberni pskowskiej. Z chwilą wybuchu I wojny światowej Świerzbńskiego powołano do wojska i wysłano na front. W kwietniu 1917 roku został on przedstawicielem XVIII Korpusu na Wszechrosyjskim Zjeździe oficerów armii i marynarki.

² Por. Życiorys Michała Świerzbńskiego, autora monografii p. t. *Martyrologia [s] Inflant Polskich*, Gorzów Wielkopolski, 4 VIII 1963, APAN, materiały Michała Świerzbńskiego, sygn. 57,teczka zespołu, maszynopis

³ Na Karcie Ewidencyjnej znajdującej się w aktach personalnych CAW (sygn. AP 12871), Michał Świerzbński podał jako datę swojego urodzenia dzień 14 sierpnia 1875 roku. Różnica pomiędzy dniem urodzenia podanym przez niego w życiorysie i w Karcie Ewidencyjnej wynika zapewne z różnic w kalendarzach juliańskim i gregoriańskim

W sierpniu tegoż roku oficerowie VIII Armii wydelegowali go w tym samym charakterze do Sztabu Głównego dowodzącego Sił Zbrojnych Rosji generała Ławra Korniłowa. Po aresztowaniu i ucieczce generała na Kaukaz, Świerzbński powrócił do Pskowa, gdzie doczekał się okupacji miasta przez Niemców. W tym czasie pełnił kolejno funkcje: sędziego rejonowego i prezesa sądu powiatowego w Rieżycy. Jednocześnie był członkiem Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Narodowej w Inflantach. W listopadzie 1918 roku, w obliczu napiętej sytuacji wewnętrznej wywołanej zawieszeniem broni przez Niemców, Michał Świerzbński zwołał do Rieżycy przedstawicieli Polskiej Rady Narodowej z trzech powiatów Łatgalii oraz przedstawicieli niemieckich władz okupacyjnych. Tam został wybrany prezesem Komitetu Samoobrony Łatgalii. Po wkroczeniu Rosjan na tereny Łatgalii, Świerzbński wyjechał do Wilna. Tam, wraz z żoną i dziećmi, doczekał momentu zajęcia miasta przez wojska polskie. Z Wilna wyjechał do Warszawy, gdzie zgłosił się do wojska i został przyjęty do Korpusu Sądowego w stopniu majora. W roku 1919 otrzymał stopień podpułkownika. W marcu 1920 roku Komitet Wykonawczy Rady Narodowej w Inflantach wezwał Świerzbńskiego do Warszawy, skąd wkrótce został on wydelegowany do Łatgalii w celu udzielenia pomocy ludności polskiej w wyborach parlamentarnych na Łotwie. W maju 1921 roku Michał Świerzbński objął stanowisko konsula Rzeczypospolitej Polskiej w Dyneburgu.

Jest to ostatnia wiadomość pochodząca z zapisu Świerzbńskiego, która dostarcza nam wiadomości na temat jego życia. Luki w materiale źródłowym nie pozwalają w pełni odtworzyć dalszych losów autora monografii *Martyrologia Inflant Polskich*. Wiadomo jest jedynie, że po II wojnie światowej mieszkał on w Gorzowie Wielkopolskim i zmarł tam w 1965 roku.

Maszynopis *Martyrologii Inflant Polskich* został ukończony w Wilnie w 1937 r. W latach 1956 i 1963 nabyło go Archiwum PAN. Obecnie jest on przechowywany w Archiwum PAN pod sygnaturą 57. Opublikowano karty 70–82.

Edycja niniejsza powstała jako efekt połączonych wysiłków dwóch grup studenckich w ramach konwersatorium z edytorstwa źródeł XIX–XX w. prowadzonych przez dr Alicję Kulecką w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Praca nad fragmentem maszynopisu prowadzona była przez dwa niezależne od siebie zespoły edytorskie i zaowocowała w postaci dwóch wersji tekstu przygotowanych do wydania.

Każda z nich cechowała się autonomicznym potraktowaniem zagadnienia. Ich cechą wspólną było jednak dążenie do możliwie pełnego i sumiennego opracowania fragmentu monografii w myśl podstawowych wymagań warsztatu naukowego edytora.

Niniejsza publikacja stanowi efekt połączonych wysiłków dwu wspomnianych wyżej zespołów. Opracowany przez nie już wspólnie materiał archiwalny, stanowi po niezbędnych uzupełnieniach i poprawkach, pełną edycję tekstu Michała Świerzbńskiego, która z racji swych wartości poznawczych warta jest opublikowania. W tym miejscu należy zaznaczyć, że studenci-edytorzy kierowali się intencją, aby prezentowane przez nich wydawnictwo było potraktowane jako wstęp, a zarazem zachęta do sięgnięcia po pełny tekst *Martyrologii Inflant Polskich*, który dzięki staraniom i pracy prowadzonej przez jednego ze studentów – Jacka Matusza – mamy nadzieję – już wkrótce ujrzy światło dzienne.

Wstęp

Publikowany fragment monografii Świerzbńskiego, który generalnie dotyczy losów mniejszości polskiej na Łotwie w latach 1920–1924 wymaga osobnego wstępu historycznego wprowadzającego w genezę i tło historyczne przedstawionych w nim wydarzeń.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości początkowe spory i konflikty graniczne II Rzeczypospolitej z większością jej sąsiadów sprawiły, że wzajemne z nimi relacje nacechowane były wrogością, zaś sytuacja na granicach państwa układała się niepomyślnie. Do wyjątków należały tutaj dwa państwa, mianowicie Rumunia i Łotwa. Choć i w tych przypadkach nie zabrakło sporów i zatargów, to nie nastroczały one jednak niemożliwych do przezwyciężenia trudności⁴.

18 listopada 1918 roku proklamowano niepodległość Łotwy. Nowemu rządowi Karlisa Ulmanisa przy poparciu państw ententy udało się w ciągu 1919 roku zwalczyć zarówno lewicę rewolucyjną, która utworzyła Łotewską Republikę Radziecką, jak i formacje wojskowe Niemców bałtyckich, którzy zamierzali kraje nadbałtyckie przekształcić we własne tereny kolonizacyjne. Granice państwa łotewskiego wytyczone zostały na podstawie porozumień z sąsiadami: z Rosją Radziecką – traktatem ryskim z 11 sierpnia 1920 roku, z Estonią – wyrokiem rozjemczym angielskiego pułkownika Stephana Tallentsa w Wałku w 1920 roku oraz z Litwą w 1921 roku – na mocy polubownej decyzji profesora Jamesa Simpsona.

⁴ P. Łossowski, *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 10

Jedynie z Polską przez wiele powojennych lat miała Łotwa nieuregulowany problem graniczny.

W trakcie wojny z Rosją Radziecką Polska dążyła do wzmocnienia swoich wpływów w krajach bałtyckich. Wyrazem tego nowego kursu w polityce było między innymi zacieśnianie sojuszu politycznego i wojskowego oraz rozwinięcie współpracy gospodarczej z Łotwą. Na wezwanie rządu łotewskiego, wojska polskie na początku 1920 roku wyparły siły Armii Czerwonej z Dyneburga i terenu Łatgalii. Na podstawie zawartej wówczas konwencji wojskowej, Polska miała zwrócić Łotwie tereny po linię rzeki Dźwiny. W kwietniu 1920 roku oddziały polskie wycofały się na ustaloną linię, zatrzymując pod swoją kontrolą twierdzę dyneburską oraz sześć gmin powiatu iłukszańskiego (znajdujących się na południowym brzegu rzeki), do których prawo rościła sobie również strona łotewska. Zamieszkały przez licznych Polaków⁵ sporny obszar został wcielony do Rzeczypospolitej i włączony do powiatu brasławskiego.

Latem 1920 roku podczas odwrotu wojsk polskich po ofensywie radzieckiej, Łotysze zajęli obszar sześciu wspomnianych wyżej gmin. Jesienią tegoż roku, w trakcie zwycięskiej kontrofensywy, armia polska, zgodnie z dyspozycjami rządu, zatrzymała się na linii obsadzonej wcześniej przez wojska łotewskie. Sporny obszar pozostał ostatecznie w granicach Republiki Łotewskiej. Ten fakt, jak również dotkliwe dla Polaków skutki przeprowadzonej na Łotwie reformy rolnej⁶, przez wiele lat zatruwały atmosferę stosunków pomiędzy obydwooma państwami.

W styczniu 1921 roku państwa koalicji, w tym także Polska, uznały Łotwę *de iure*. Wkrótce przyjęto ją również do Ligi Narodów. Polsko-łotewski

⁵ Według danych łotewskich na terenie sześciu gmin powiatu iłukszańskiego zamieszkiwało 6116 Polaków, natomiast wedle szacunkowych obliczeń polskich miało ich tam być 9207. Por. P. Lossowski, *op. cit.*, s. 92

⁶ Reforma rolna z przeprowadzona we wrześniu 1920 roku miała podstawowe znaczenie dla Łotwy, zwłaszcza wobec zniszczenia przemysłu w trakcie działań wojennych oraz utraty rynków zbytu w Rosji. Ustawa agrarna z 1920 roku przewidywała wywłaszczenie wszystkich majątków rolnych powyżej 50 – 100 ha i części inwentarza bez rekompensaty. Obywatele obcy mieli otrzymać odszkodowania, ale w praktyce procedura ich wypłaty była długa. O znaczeniu reformy dla mniejszości polskiej świadczy chociażby fakt, że bezpośrednio po zakończeniu działań zbrojnych około 50 % ziemi w Łatgalii znajdowało się w rękach polskich, z tego połowa była w posiadaniu dziesięciu rodzin polskich: Platerów, Zabiellów, Zaleskich, Sanguszków, Sapiehów, Oskierków, Mohlowów, Romerów, Szadurskich i Potockich. Por. P. Lossowski, *op. cit.*, s. 104 i tegoż autora: *Stosunki polsko-łotewskie w latach 1919–1939*, [w:] *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1919–1939*, Wrocław 1977, s. 97–98

zatarg graniczny o sześć gmin powiatu iłukszańskiego uregulowano ostatecznie dopiero w lutym 1929 roku. W zamian za pozostanie tych ziem w granicach Łotwy, strona polska uzyskała zgodę na wypłacenie odszkodowań dla ziemian polskich, których majątki uległy rozparcelowaniu w trakcie reformy rolnej.

Powstała po pierwszej wojnie Republika Łotewska ukształtowała się jako państwo wielonarodowościowe o przewadze ludności łotewskiej⁷. Konstytucja łotewska nie zawierała jednak żadnych artykułów, które dotyczyłyby statusu mniejszości narodowych. Łotwa wstępując do Ligi Narodów złożyła jedynie w lipcu 1923 roku deklarację w sprawie równouprawnienia mniejszości, co uznane zostało za formę zbliżoną do ratyfikacji traktatu mniejszościowego. Jednakże na terenach, które zamieszkiwane były w większości przez ludność o nie skryształizowanej świadomości narodowej, władze łotewskie starały się popierać Łotyszów, a innym mniejszościom narzucać kulturę łotewską. Ta polityka szczególnie wyraźnie zaznaczyła się na terenach Łatgalii oraz powiatu iłukszańskiego, które nota bene charakteryzowały się odrębnością od reszty Łotwy. Do czasu reformy rolnej z 1920 roku, dominującą rolę polityczną i kulturalną odgrywali na tych obszarach ziemianie i inteligencja polska. Ludność wiejska z kolei, narodowo nie uświadomiona, chociaż w mowie potocznej używała narzecza łatgalskiego, to jednak modliła się po polsku.

Politykę rządu II Rzeczypospolitej w stosunku do Polonii na Łotwie początkowo cechowała obrona stanowiska ziemian jako ostoji polskości⁸. Kiedy postanowienia reformy rolnej weszły w życie, a władze łotewskie zobowiązały się do wypłacenia polskim obywatelom odszkodowań za skonfiskowane majątki, nowym przedmiotem zadrążeń stała się polityka oświatowa władz łotewskich, które zmierzały do ograniczenia zasięgu szkół polskich w Łatgalii. Zarzewiem konfliktu w polityce rządu łotewskiego w stosunku do Polonii była także sprawa uprawnień językowo-kulturalnych i zawodowych. Na tym tle doszło już w 1920 roku do zwolnień kolejarzy narodowości polskiej.

We wzajemnych stosunkach doszło do impasu, o czym zresztą obie strony zdawały sobie doskonale sprawę. Nowy poseł na Łotwie – Witold Jodko-Narkiewicz, który przybył do Rygi w październiku 1921 roku,

⁷ Szerzej na ten temat zob. J. Albin, *Liczba i rozmieszczenie Polaków na Łotwie w latach 1918–1939*, [w:] *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, cz. II, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 1985, s. 294–295

⁸ Por. na ten temat E. Kołodziej, *Dzieje Polonii w zarysie 1918–1939*, Warszawa 1991, s. 108; J. Albin, *op. cit.*, s. 295–300

otrzymał zadanie zmiany tego stanu rzeczy na lepsze. Jego polityka charakteryzowała się dwubiegunowością. Z jednej strony wystąpił on zdecydowanie wobec Łotyszów, z drugiej jednak manifestował wolę wzajemnego porozumienia i przyjaznego ułożenia stosunków z północno-wschodnim sąsiadem Polski. Starania posła odniosły ten skutek, że już od przełomu lat 1921/1922 dało się zauważyć pewną poprawę we wzajemnych stosunkach polsko-łotewskich. Widomym znakiem tej nowej sytuacji były korzystne zmiany w położeniu ludności polskiej.

Utworzony przez polski ruch narodowy Związek Polaków na Łotwie z siedzibą w Dyneburgu, w wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w październiku 1922 roku zdobył jeden mandat, zaś Wydział Polski w Ministerstwie Oświaty w Rydze opiekował się państwowymi i prywatnymi szkołami z językiem polskim. Jedynie w sześciu gminach powiatu iłłuszczańskiego władze nadal nie wyrażały zgody na rozbudowę szkolnictwa polskiego i utrudniały prowadzenie działalności kulturalno-oświatowej w języku polskim. Przez wiele kolejnych lat Łotysze obawiali się irredenty Polaków w Łatgalii, zaś postawa niektórych działaczy polskich wskazywała na to, że nie czuli się oni obywatelami łotewskimi⁹. Na pozostałych terenach Łotwy położenie ludności polskiej było jednak lepsze. Władze łotewskie nie stawiały żadnych przeszkód w rozwoju szkolnictwa i organizacji polskich. Z czasem następowała wyraźna stabilizacja i normalizacja warunków życia i pracy społeczno-kulturalnej mniejszości polskiej na Łotwie.

Jesienią 1923 roku nowym posłem w Rydze został mianowany Aleksander Ładoś. Jego celem miało być dalsze zacieśnianie więzi z Łotwą. Misja polityczna posła Ładosia napotkała jednak na znaczne trudności. Wytyczne dane mu przez ministra spraw zagranicznych Mariana Seydę, przeceniały polskie możliwości i zostały wydane bez należytego rozpoznania nastawienia i dążeń łotewskiego partnera. Podjęte na ich podstawie kroki nie dały większych rezultatów, częściowo trafiając w próżnię¹⁰.

Sytuacja ludności polskiej na Łotwie właściwie nie ulegała w tym okresie jakimś większym zmianom. Jedynie w sześciu gminach powiatu iłłuszczańskiego czynione ze strony miejscowych władz próby hamowania rozwoju szkolnictwa polskiego i utrudnienia w sferze pracy społecznej i kulturalnej, wywołały w listopadzie 1924 roku wystąpienie w parlamencie

⁹ P. Łossowski, *Stosunki polsko-łotewskie w latach 1919–1939*, [w:] *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*, s. 98–105

¹⁰ Tamże, s. 101–102

łotewskim posła Jana Wierzbickiego, który stanął w obronie praw ludności polskiej. Skutkiem tej patriotycznej manifestacji było aresztowanie posła i dwudniowa burzliwa debata w sejmie łotewskim. Cała ta sprawa znalazła także swe odbicie we wzajemnych stosunkach polsko-łotewskich, nie wyszła ona jednak poza ramy przemijającego epizodu¹¹.

Generalnie rzecz ujmując, stosunki polsko-łotewskie, zwłaszcza w początkowym ich okresie, nie układały się najlepiej. Młode państwa pa-trzyły na siebie ze wzajemną, nieukrywaną nieufnością. Główną przy-czyną tego zjawiska była nurtująca stronę łotewską podejrzliwość. Oba-wiano się, że Polska ma zaborcze plany w stosunku do Łotwy, bądź pragnie ją w ten, czy w inny sposób zdominować. Pomimo tego jednak, w miarę upływu czasu, wzajemne stosunki polityczne pomiędzy dwoma krajami zaczęły się zmieniać i zmierzały w stronę poprawnego uregulo-wania sąsiedztwa¹².

Na czym przede wszystkim polega wartość poznawcza publikowane-go rozdziału monografii Michała Świerzbńskiego? Należy zauważyć, że zarówno z samego tytułu (*Niedola Polaków w Łotwie*), który już na wstępie narzuca pewne kryteria wartościujące, jak i z dalszej treści pub-likowanych fragmentów monografii, wyłania się obraz przedstawiający położenie mniejszości polskiej na Łotwie w dość jednostronnym świetle. Dyktowany subiektywizmem ton monografii wpłynął siłą rzeczy na jej wartość interpretacyjną. Pomimo tego jednak, zapis Świerzbńskiego oprócz wszystkich, charakterystycznych zresztą dla większości źródeł o cha-rakterze pamiętnikarskim pułapek badawczych, przynosi ze sobą szereg wartościowych faktów w pełni potwierdzonych przez inne źródła. Zawar-te w relacji Świerzbńskiego wiadomości sprawiają, że mamy do czynie-nia z cennym, a zarazem interesującym dokumentem, który pozwala łat-wiej wniknąć w atmosferę historycznych faktów i w ich aktualną proble-matykę. Fragmenty monografii zatytułowanej *Martyrologia Inflant Polskich* pozwalają ponadto poznać szereg mało znanych aspektów zwią-zanych z położeniem mniejszości polskiej na Łotwie we wczesnych la-tach dwudziestych dwudziestego wieku.

¹¹ A. Skrzypek, *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972, s. 245

¹² Por. P. Łossowski, *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 21

Edycja *Niedoli Polaków w Łotwie* została oparta na *Projekcie instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku* opracowanym przez Ireneusza Ihnatowicza¹³.

Wszelkie zmiany w tekście dokonane ręką autora monografii (dopiski, podkreślenia, przypisy, itp.) zostały odnotowane i wyjaśnione w przypisach tekstowych.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Albin J., *Liczba i rozmieszczenie Polaków na Łotwie w latach 1918–1939*, [w:] *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, cz. II, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 1985
- Albin J., *Polski ruch narodowy na Łotwie w latach 1919–1940*, Wrocław 1993
- Cieślak T., *Historia polskiej dyplomacji w latach 1918–1926*, cz. I, Warszawa 1959
- Cynarski J., *Łotwa współczesna*, Warszawa 1925
- Faryś J., *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, Warszawa 1981
- Kołodziej E., *Dzieje Polonii w zarysie 1918–1939*, Warszawa 1991
- Krasuski J., *Między wojnami. Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1985
- Krzyształowski J., *Stosunki polsko-łotewskie*, Kraków 1925
- Landau Z., Tomaszewski J., *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1980
- Łossowski P., *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1990
- Łossowski P., *Położenie międzynarodowe i polityka zagraniczna*, [w:] *Polska Odrodzona 1918–1939. Państwo – społeczeństwo – kultura*, pod red. J. Tomickiego, Warszawa 1982
- Łossowski P., *Stosunki polsko-łotewskie w latach 1919–1939*, [w:] *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*, Wrocław 1977
- Maliszewski E., *Polacy na Łotwie*, Warszawa 1922

¹³ I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 1962, T.VII, s.89–124.

- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977
- Pałyga E., *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972
- Stachowiak J., *Polska w stosunkach z zagranicą*, Poznań 1936
- Starzewski J., *Polska polityka zagraniczna w latach 1914–1939*, Londyn 1950
- Wieczorkiewicz P., *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej na tle sytuacji europejskiej w latach 1918–1939*, [w:] *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. A. Garlickiego, Warszawa 1986
- Wrzesiński W., *Polityka państwa polskiego wobec Polaków za granicą w latach 1918–1939*, „Przegląd Zachodni”, 1975, nr 2

Encyklopedie

- Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. A. Garlickiego, Warszawa 1999

Michał Świerżbiński

NIEDOLA POLAKÓW W ŁOTWIE

Zaraz po wypędzeniu bolszewików w Łatgalii¹ była wprowadzona administracja łotewska. Składała się ona z Łotyszów, pochodzących przeważnie z okolic Rygi i z Kurlandii, byłych pisarzy gminnych, którzy z całą brutalnością gnębili Polaków i wszystko, co miało cechy kultury polskiej.

Pierwszym wyczynem tej administracji było wydalenie z Łotwy paru tysięcy robotników polskich, zatrudnionych na kolejach żelaznych. Wracającym z Polski ziemianom czyniono wszelkie trudności.

W początku marca 1920 roku zaproponowano mi wyjazd do Łotwy, celem zorganizowania wyborów do konstytuanty łotewskiej². Propozycję przyjąłem, ale ponieważ służyłem w wojsku polskim w randze podpułkownika Korpusu Saperów, zaszyły trudności z udzieleniem mi urlopu i mogłem wyjechać dopiero w pierwszych dniach kwietnia.

W międzyczasie agent konsularny RP w Rydze Julian Salowicz rozpoczął akcję wyborczą na własną rękę. Wobec braku inteligencji polskiej i środków, listy polskiej nie wystawił, ale ułożył ją wspólnie ze Związkiem Drobnych Właścicieli Ziemskich i Dzierżawców³. Na tej liście stały nazwiska ludzi różnej narodowości, ze spolonizowanym Łotyszem Mikołajem Skangelem⁴ na czele. Program tej listy (nr12) był niewyraźny, literaturę agitacyjną stanowiło kilkaset bezbarwnych odezwo w języku rosyjskim.

Przyjechałem do Dyneburga 8 kwietnia, wybory miały się odbyć dnia 17 i 18 tegoż miesiąca, pozostawało kilka dni. Stwierdziłem, że lista nr 12 nie ma żadnego powodzenia i że nikt z Polaków powiatu dyneburskiego na nią głosować nie zamierza, ponieważ nie zna kandydatów i odezwo

¹ Łatgalia – kraina geograficzna obejmująca wschodnie tereny Łotwy (dawniejsze Inflanty Polskie). Pod względem administracyjnym jedna z pięciu prowincji łotewskich (obok Rygi, Kurlandii, Liwlandii i Zemgalii)

² W dniach 17 i 18 kwietnia 1920 roku odbyły się na Łotwie pierwsze wybory do konstytuanty

³ Związek Drobnych Właścicieli Ziemskich i Dzierżawców przeszedł obok Polaków także Rosjan, Litwinów i Łotyszy. W celu wspierania kampanii na rzecz związku, wydelegowany został z Polski Michał Świerżbiński

⁴ Mikołaj Skangel – spolonizowany Łotysz, w późniejszym okresie odmówił reprezentowania interesów polskich w konstytuancie łotewskiej. Związany z łotewskim klubem parlamentarnym

w języku rosyjskim nie czyta. Zresztą ludność polska wyborami nie interesowała się wcale.

Mikołaja Skangela znałem od dawna, był to człowiek porządny, właściciel małego folwarku i młyna, ożeniony z Polką i mówiący w domu po polsku, poglądów umiarkowanych, raczej pravicowych. Zdawało się, że będzie bronić interesów ludności polskiej, co mi zresztą solennie obiecał. Musiałem listę nr 12 popierać, ponieważ innego w wyborach nie było.

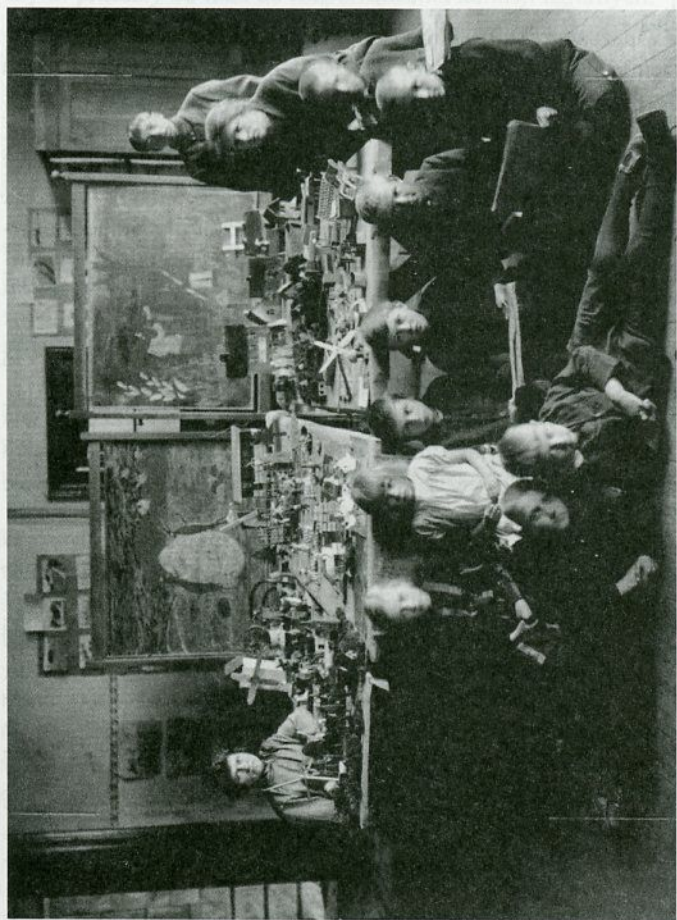
Zwołałem wiec polski, w którym wzięło udział m.in. dwadzieścia siedem nauczycielek. Uchwaliliśmy rozpocząć agitację przedwyborczą, zredagowaliśmy plakaty i odezwy w języku polskim, urządziliśmy doraźną składkę i wysłaliśmy kuriera do Wilna dla wydrukowania odezw. Na trzeci dzień druki z Wilna nadeszły i nauczycielstwo rozpoczęło agitację w miastach i na wsi.

Na listę nr 12 padło głosów: w dyneburskim powiecie 3879, w rzezyckim 959 i w lutyńskim 654 – razem 5492. Dla wyboru jednego posła wystarczało 4238 głosów. Został wybrany Mikołaj Skangel, który jednak po wejściu do konstytuanty ze względów oportunistycznych przekształcił się w Łotysza i nic nie zrobił dla Polaków.

Stwierdziłem funkcjonowanie na terenie Łatgalii siedemnastu szkół polskich, ale położenie nauczycielstwa było rozpaczliwe, gdyż nie otrzymywało ono żadnego uposażenia. Zainicjowałem założenie w Dyneburgu i w Rzeżycy polskich „Domów Polskich“, które miałyby służyć za podstawę do dalszego organizowania Polaków.

Po powrocie do Warszawy złożyłem obszernie sprawozdanie ze swej podróży na ręce ówczesnego ministra spraw zagranicznych Stanisława Patka⁵, który zaszczylił mnie propozycją objęcia stanowiska konsula RP w Dyneburgu pod warunkiem przyjęcia obywatelstwa łotewskiego. Nie mogłem zrozumieć, dlaczego zmiana obywatelstwa jest potrzebna i propozycję odrzuciłem, tym bardziej, że chciałem wrócić do wojska.

⁵ Stanisław Patka (1866–1944) – dyplomata, działacz społeczny, prawnik. Związany z Polską Partią Socjalistyczną. Od 1905 r. obrońca w procesach politycznych. W 1919 r. doradca prawny delegacji polskiej na konferencji pokojowej w Paryżu. Jeden z organizatorów sądownictwa w odrodzonej Polsce. W latach 1919–1920 pełnił urząd ministra spraw zagranicznych. W późniejszym okresie został oddelegowany do pracy w służbie dyplomatycznej.

Ryc. 1. Wystawa prac dzieci szkoły polskiej w Lipawie na Lotwie.
Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, sygn. I-Z-815 (IKC)

Gdy w lipcu 1920 roku nagła ofensywa wojsk rosyjskich zmusiła wojska polskie do odwrotu⁶, Łotysze przeszli Dźwinę i obsadzili wschodnią część powiatu iłukszańskiego, która przed wojną wchodziła w skład Kurlandii.

Kiedy w październiku 1920 roku generał Żeligowski⁷ obejmował z powrotem ziemie polskie, ówczesny attaché wojskowy w Rydze kapitan Myszkowski⁸ zatrzymał go w Turmoncie, wskazując granice dawnej Kurlandii, jako granice Łotwy. Z czyjego rozkazu to czynił – ja nie wiem... Ale stała się rzecz jeszcze dziwniejsza – granica łotewska była przeprowadzona o kilkadziesiąt metrów od gmachu stacyjnego w Turmoncie, tak że manewrowanie pociągów zostało utrudnione, jeżeli nie całkiem uniemożliwione. A trzeba wziąć pod uwagę, że nawet dawna granica Kurlandii biegła ruczajem o trzy kilometry od Turmontu i o 200 metrów na północ od stacji łotewskiej Zemgale, to znaczy, że stacja ta leży na odwiecznie polskiej ziemi, a nie było żadnych terenowych trudności zbudować ją dalej na północ. Czemu to się stało? Ja nie wiem.

W dniu 16 września 1920 roku konstituanta łotewska powzięła uchwałę o ogólnym wywłaszczeniu wszystkich właścicieli ziemskich majątków niewłościańskich w całej Łotwie⁹. Uchwała ta stała się więc

⁶ W lipcu 1920 r. korzystając z ofensywy Armii Czerwonej, która odcięła od głównych sił polskich północny skrawek Wileńszczyzny, wojska łotewskie przekroczyły Dźwinę i obsadziły sześć gmin powiatu iłukszańskiego należących niegdyś do Kurlandii (w przybliżeniu obszar ten wynosił 1500 km i zamieszkiwany był przez około 18 tys. osób). Jesienią 1920 roku, w trakcie zwycięskiej kontrofensywy, wojska polskie, zgodnie z dyspozycjami rządu, zatrzymały się na linii obsadzonej wcześniej przez Łotyszy. Zatarg o sześć gmin uregulowano w 1929 roku. Sporny obszar pozostał ostatecznie w granicach Republiki Łotewskiej. W zamian strona polska uzyskała zgodę na wypłacenie odszkodowań dla ziemian polskich, których majątki uległy rozparcelowaniu w wyniku reformy rolnej na Łotwie

⁷ Lucjan Żeligowski (1865–1947) – podczas I wojny światowej organizator i dowódca dywizji polskiej w Rosji, w 1920 r. na rozkaz J. Piłsudskiego zajął Wilno i utworzył tzw. Litwę Środkową, w latach 1925–1926 minister spraw wojskowych, 1925–1927 inspektor armii, 1927–1939 poseł na sejm, podczas II wojny światowej na emigracji

⁸ Aleksander Myszkowski – kapitan Wojska Polskiego, attaché wojskowy w Rydze, pod koniec 1919 r. pełnomocnik J. Piłsudskiego, zawarł w Rydze umowę z dowództwem armii łotewskiej, która przewidywała pomoc wojska polskiego w oswobodzeniu Łatgalii od wojsk bolszewickich

⁹ Reforma agrarna na Łotwie realizowana była od września 1920 r. na podstawie szczegółowych ustaw i rozporządzeń, z których najważniejszą uchwalili sejm łotewski w październiku tego samego roku. Przewidywała ona wywłaszczenie wszystkich majątków rolnych powyżej 50–100 ha i części inwentarza bez rekompensaty. Obywatele

prawem w dniu 1 października tegoż roku. Odszkodowanie za wywłaszczone ziemie miało być określone później, co oczywiście pozostało bez wykonania. Siedziby dworskie wraz z budynkami i urządzeniami rolniczymi przeszły od razu do rozporządzenia komisji agrarnych.

Każdemu właścicielowi wywłaszczonego majątku lub kilku majątków musiał być pozostawiony obszar ziemi nie przewyższający swymi rozmiarami średniego gospodarstwa chłopskiego, to jest około 45 ha. Gminne komisje agrarne miały prawo wydzielić byłym właścicielom te ilości ziemi według uznania, a więc niekoniecznie samą siedzibę dworską, ale jakiś folwark, karczmę lub leśniczówkę.

Ustawa o reformie rolnej była realizowana w szczególnie złośliwy sposób w dworach polskich i nawet tam, gdzie pozostawiono siedzibę, jak np. w Józefowie Bohdana Szachny¹⁰ i innych, słupki graniczne postawiono przed gankiem i między zabudowaniami. Zrobione było to wszystko, żeby uniemożliwić gospodarowanie i dalszy pobyt właścicieli.

Wyżuci niemal z całego mienia, szykanowani przez władze łotewskie ziemianie obywatele polscy, szukali opieki u Rządu Polskiego i w poselstwie polskim w Rydze¹¹, prosili o pomoc; kiedy komisje agrarne odbierały im stare siedziby, pytali się, co mają robić z przydzielonymi im „resztówkami“.

Chodziło nie tylko o dobra materialne, ale przede wszystkim o dalsze istnienie albo całkowitą zagładę ziemianstwa polskiego w byłych Inflantach Polskich, o usunięcie z szeregów miejscowej ludności polskiej warstwy najbardziej oświeconej, zamożnej i wyrobionej politycznie. Chodziło wreszcie o honor i powagę Narodu i Państwa Polskiego.

Polskie „czynniki miarodajne“ albo nie doceniały powagi tego zagadnienia, albo nie interesowały się nim wcale. Zdania były rozbieżne – jedni mówili ziemianom: „Przyjmujcie obywatelstwo łotewskie i dostosujcie się do nowych warunków bytu, zostańcie w Łotwie“, inni odwrotnie: „Likwidujcie wasze resztówki i wynoście się do Polski, ponieważ wy psujecie

obecni mieli otrzymać odszkodowania, ale procedura ich wypłacania była długa. Dzięki reformie rolnej przewagę na wsi uzyskiwały średniorolne łotewskie gospodarstwa chłopskie. W 1929 r. w posiadaniu Łotyszów znalazło się ponad 86% ziemi, Rosjan tylko 8%, Polaków 1,85%, Białorusinów 1,3%, Niemców 1,3%. Dla porównania, przed reformą rolną mniejszości narodowe anektowały 60% obszaru Łotwy

¹⁰ Bohdan Szachna – ziemianin inflancki, współautor memoriału w sprawie reformy agrarnej na Łotwie złożonego na początku 1922 r. w sekretariacie Ligi Narodów

¹¹ Poselstwo polskie w Rydze zostało utworzone w październiku 1919 roku. Działo do 5 października 1939 r. Pierwszy polski przedstawiciel w Rydze – Bronisław Bouffall – złożył swe listy uwierzytelniające w dniu 30 października 1919 r.

dobrze stosunki Polski z Łotwą, wy nam przeszkadzacie“, inni znowu z całą stanowczością wzywali: „Trwajcie! Kto sprzeda pięćdziesiąt ziem, ten jest dezerterem, zdrajcą polskiej sprawy. Rząd polski przyjdzie wam z pomocą“.

Ale pomoc znikąd nie przychodziła, nikt nie ingerował w ich sprawę. Ziemianie o własnych siłach musieli dochodzić w urzędach swoich spraw, prosić o naprawienie krzywd wyrządzonych przez komisje agrarne, godzinami wyczekiwać w kolejce na korytarzach ministerstw na posłuchanie u referentów i w końcu wysłuchać brutalnych i pogardliwych docinków.

Było w tym coś okropnego, gorszącego i depczącego godność Narodu, że przedstawiciele starożytnych rodów polskich byli pogardliwie traktowani przez niekulturalnych, niższych urzędników łotewskich, musieli cierpliwie to znosić i prosić ich o łaskę. Niezawodnie wszystko to odbijało się ujemnie na ogólnych stosunkach polsko-łotewskich, podważając powagę naszego państwa.

Większość ziemian nie chcąc narażać się na poniżenie albo nie mogąc przebywać dłuższy czas w Łotwie, była zmuszona poruczać prowadzenie swoich spraw majątkowych innym osobom, przeważnie Łotyszom i płaciła za to grube pieniądze.

Rozsądek dyktował, że rola ziemiaństwa polskiego w Inflantach skończyła się i że pozostaje jedynie pożegnanie się z tym krajem, ale górował jeszcze sentyment, przywiązanie do ziemi, do odwiecznych dziedzicznych dworów, do grobów przodków, do kościołów, w których się modliło od dziecka. Ziemianie zwlekali ze sprzedażą resztówek, aż groźba konfiskaty zmusiła zlikwidować je.

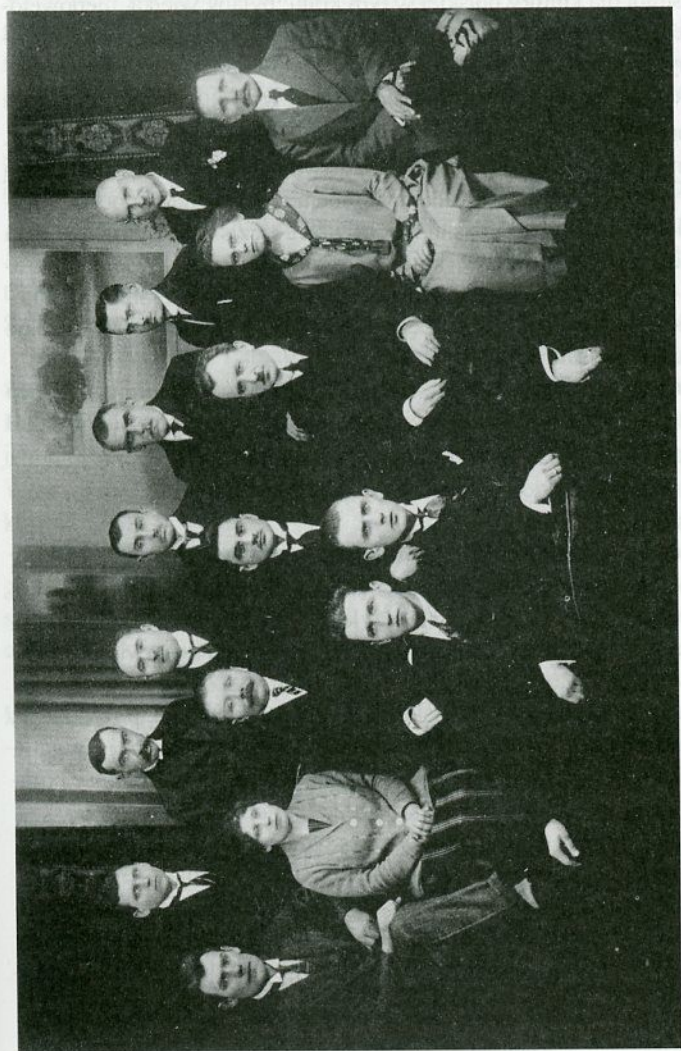
Dzięki interwencji posła Witolda Jodki-Narkiewicza¹², rząd łotewski odroczył i odraczał nadal na nieokreślony czas termin likwidacji resztówek obywateli polskich – Bohdana Szachny, Janiny Zyberk-Platerówny¹³, Antoniego Romera, Hieronima Mohla¹⁴, Władysława Soltana¹⁵ i Franciszka Oskierki. Posiadanie to ma jedynie muzealną wartość

¹² Witold Jodko-Narkiewicz (1864–1924) – współzałożyciel PPS, od 1906 w PPS-Frakcji Rewolucyjnej, bliski współpracownik J. Piłsudskiego; w latach 1912–1914 współtwórca Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych; w 1920 poseł w Konstantynopolu, a następnie w Rydze

¹³ Janina Zyberk-Platerówna – jedna z nielicznych przedstawicieli byłej szlachty Łatgalii pozostalej na Łotwie. W roku 1941 wywieziona przez Rosjan na Syberię

¹⁴ Hieronim Mohl – właściciel ziemski na Łotwie; w 1920 r. jego majątek został rozparcelowany w wyniku reformy rolnej

¹⁵ Władysław Soltan – jeden z przywódców Rady Polskiej w Inflantach. 10 października 1918 r. przekazał na ręce Władysława Grabskiego memoriał w sprawie ściślejszego związania Inflant z Polską oraz wyparcia wojsk bolszewickich z terenu Inflant

Ryc. 2. Członkowie zarządów towarzystw polskich w Lipawie na Lotwie w 1925 r.
z ówczesnym kierownikiem konsulatu konsulem Walerianem Lopatto, ADM, sygn. 1-Z-812

i żadnego wpływu na bieg życia mniejszości polskiej w Łotwie nie wywiera, z wyjątkiem domu Antoniego Romera, skąd promieniuje kultura polska.

Na ogół wyjechało z Łatgalii około 120 rodzin ziemiańskich. Była to znaczna strata dla kultury polskiej w tym kraju, byłaby wielką, niepowetowaną, ale – „Bardzo wielu, niestety, jej warstwy ziemiańskiej przedstawicieli zamykać się zaczęło w ciasnych ramach egoizmu rodzinnego lub kastowego, usuwając się dobrowolnie od udziału w życiu społecznym kraju i tracąc przez to bezpowrotnie swój wpływ na szersze warstwy ludności”^{*}.

Jedynie, co można zarzucić ziemiaństwu, to słaby kontakt z resztą ludności polskiej. Kultura polska za obrębem dworów najwidoczniej słabo promieniowała, co się dzisiaj mści. Dlatego dzisiaj może mamy tylu nieuświadomionych Polaków, którzy nie umieją odróżnić pojęć „narodowość” i „przynależność państwowa”. Dlatego może jest tam tylu „tutejszych”, którzy, kto wie, czy nie będą straceni dla polskości, choć polskie ich pochodzenie jest niewątpliwe.

Na terenie Łatgalii i powiatu drysieńskiego, który potem częściowo wszedł w skład republiki łotewskiej, powstało wówczas przeszło 60 szkół i ochron polskich, gimnazjum polskie w Dyneburgu¹⁶ przy gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Rzeżycy¹⁷ oraz przeszło 20 organizacji społecznych polskich.

Przywódcy szlachty polskiej w Łatgalii często dziś mówią: „Jeśli my kraj opuścimy, polskości w nim nie będzie”. Nie sędzę, żeby tak było. Gdyby jednak tak było, to by świadczyło, że szlachta polska w Łatgalii, wytrącona przez wypadki z roli dziejowej, nie umiała zostawić po sobie następców.

Wobec społecznego stanowiska ziemiaństwa polskiego, pozostała na miejscu ludność polska nie odczuła zniknięcia jego z widowni Łatgalii, przeciwnie – demokratyzm łotewski, szanujący zasadniczo godność i prawa choćby najbiedniejszej jednostki bardziej jej odpowiadał.

Większe majątki w Łatgalii były dawniej podzielone na drobne, kilkudziesięciu hektarowe folwarki. Niektóre majątki miały ich po kilkadziesiąt; dzierżawili je od wieku prawie wyłącznie Polacy, drobna szlachta. Aczkolwiek Polacy przy podziale ziemi wywłaszczonej na mocy ustawy

^{*} E. Maliszewski, *Polacy na Łotwie*, Warszawa 1922, s. 18

¹⁶ Gimnazjum polskie w Dyneburgu zostało założone w 1920 r. Rok później przekształcono je w Państwowe Gimnazjum Polskie. Jego dyrektorem został Jan Mączyński

¹⁷ Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Rzeżycy rozpoczęło działalność w 1921 r. Jego założycielką i pierwszą dyrektorką została Maria Kielpszowa. W 1922 roku zostało ono upaństwowione

o reformie rolnej byli na ogół upośledzani, jednak bardzo znaczna część tych dzierżawców otrzymała działki na własność.

Wywłaszczone siedziby dworskie, a zwłaszcza młyny, były nadane wybitniejszym działaczom politycznym – Łotyszom. Niektórzy z nich dorobili się na tym znacznego majątku. Zbyteczne dla małych gospodarstw domy mieszkalne i duże budynki zostały rozebrane, parki wycięte i dawny krajobraz inflancki zmienił się całkowicie, nie do poznania.

Drugim obok dworów filarem polskości byli księża Polacy, było ich sporo z biskupem ryskim Edwardem O'Rourke¹⁸ na czele. Wszyscy oni ratowali się ucieczką z Łotwy przed inwazją bolszewicką 1918 roku.

Kiedy zostało proklamowane powstanie republiki łotewskiej ks. Józef Rancans¹⁹ udał się do Rzymu i tam spowodował dobrowolne ustąpienie biskupa O'Rourke'a z diecezji ryskiej na rzecz ks. Antoniego Spryngowicza²⁰, który niebawem otrzymał infułę biskupią.

Po wyzwoleniu Łatgalii wielu księży nie wróciło do Łotwy, m.in. znany wychowawca młodzieży polskiej w Dyneburgu ks. Wincenty Balul²¹, inni wnet po powrocie lub nieco później byli zmuszeni wyjechać, jak np. ks. Franciszek Hordjewicz, Andrzej Kulikowski, Jan Wasilewski, Władysław i Witold Szyksznele²², Wincenty Frąckiewicz²³, Justyn Skokowski i inni.

Po dokonaniu tej czystki przystąpiono do rugowania języka polskiego z kościołów. Kiedy lud polski wbrew zakazom duchowieństwa łotewskiego śpiewał po polsku, w 1930 roku doszło do gorszących scen w kościołach i skończyło się skazaniem modlących się na kary więzienia.

Jeszcze przed wyborami do konstytuanty znany wróg Polaków i demagog ks. Franciszek Trasun²⁴ założył klerykalną polityczną partię „Chrześcijańsko-

¹⁸ bp Edward O'Rourke – w latach 1918–1920 pierwszy biskup archidiecezji w Rydze; na życzenie duchowieństwa łotewskiego zrezygnował z zarządzania diecezją ryską

¹⁹ bp Józef Rancans – biskup pomocniczy; do lat pięćdziesiątych członek Episkopatu Łotwy

²⁰ abp Józef Spryngowicz – konsekrowany w 1920 r. jako pierwszy biskup Łotysz; metropolita ryski

²¹ ks. Wincenty Balul – założyciel Katolickiego Towarzystwa „Lutnia”; w 1932 r. stanął na czele Towarzystwa Pomocy Polakom w Łotwie

²² ks. Witold Szyksznele – proboszcz w Grzywie; w 1925 r. abp J. Springowicz wymógł na nim rezygnację z udziału w kampanii wyborczej do sejmu łotewskiego

²³ ks. Wincenty Frąckiewicz – dziekan w Wilce w latach 1925–1933; został wydany przez rząd łotewski do Polski

²⁴ ks. Franciszek Trasun – założyciel Chrześcijańskiej Partii Łatgalskiej wspieranej przez kler łotewski

Łatgalską". Po jego śmierci kierownictwo partii objął ks. biskup Rancans. Kler łotewski głosił, że wszyscy katolicy bez różnicy narodowości powinni należeć do tej partii, ale program jej odznaczał się jaskrawym szowinizmem łotewskim. Ponieważ Polacy nie chcieli podporządkować się tej partii, szowinizm skierował się przeciwko nim.

Ambona i konfesjonał stały się narzędziem agitacji wyborczej. Żle zrozumiane służenie kościołowi wspólnie z szowinizmem rozpałały wśród kleru namiętność, partyjniactwo, nienawiść, intrygi, wnosilo rozłam wśród wiernych. Księża Polacy wykonywali narzucone im zadania partyjne, jedni z musu, inni, jak np. ks. Bolesław Ławrynowicz²⁵, z całą gorliwością, nie rozumiejąc nawet, że są zdrajcami swego narodu. Ta rola polityczna, narzucona przez władze duchowne, a niezgodna z sumieniem narodowym, była główną przyczyną ucieczki księży – Polaków z Łotwy.

Armia partii „Chrześcijańsko-Łatgalskiej” składała się z najciemniejszej, najbardziej zacofanej umysłowo i kulturalnie warstwy ludu katolickiego różnych narodowości – Polaków, Łotyszów, Białorusinów i Litwinów, zwłaszcza zaś z dewotek.

Rozpolitykowanie duchowieństwa wywołało bierny sprzeciw wiernych inaczej myślących politycznie oraz zobojętnienie religijne. Nic dziwnego, że w tych warunkach kościoły zaczęły świecić pustkami.

Szowiniści litewscy, jak np. ks. prałat Daniel Jasiński, Stanisław Kurlandzki, Antoni Urbsz, Stefan Bertaszus i inni, rywalizowali z Łotyszami w niechęci do kultury polskiej i Polaków.

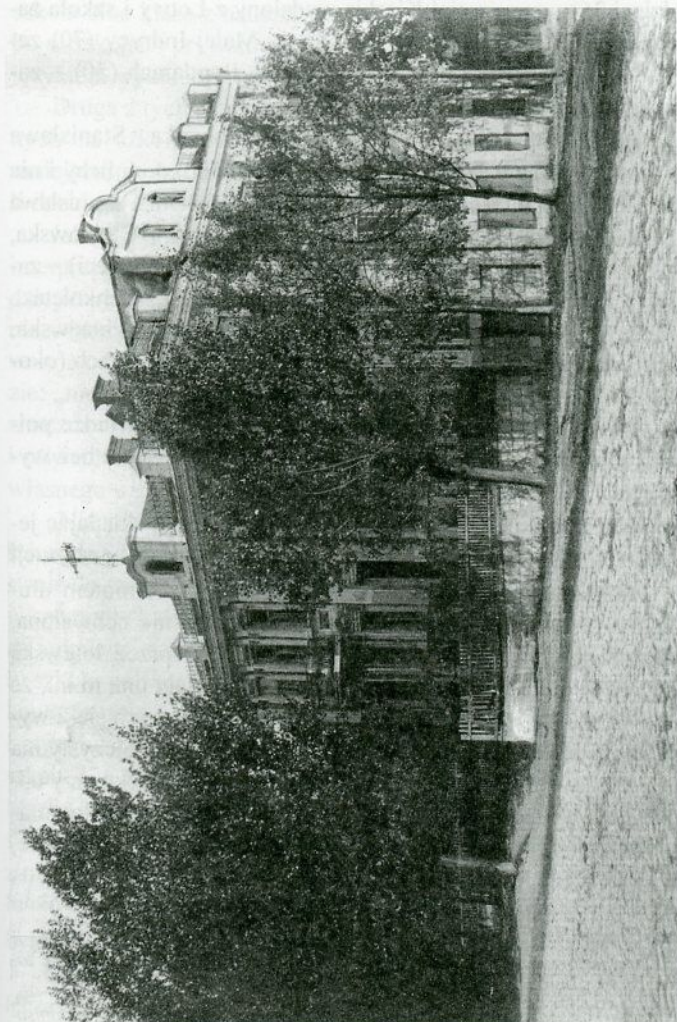
Podwaliną kultury polskiej było szkolnictwo^{*}. Jak zaznaczyłem wyżej, na terenie Łatgalii podczas wojny światowej było założono około 60 szkół polskich, gimnazjum w Dyneburgu i progimnazjum w Rzeżycy. Z tej liczby 29 szkół przetrwało okupację niemiecką i inwazję bolszewicką. Większa część tych szkół została zamknięta przez władze łotewskie już w maju 1920 r. Były to szkoły:

W powiecie dyneburskim: w Dyneburgu trzy (kierowniczką J. Barzykówna, Antonina Drozdowska²⁶ i Franciszka Sawicka, nauczycielstwa

* podkr. autora

²⁵ ks. Bolesław Ławrynowicz – kapłan Dyneburskiego Nowego Kościoła Katolickiego; przywódca polskiej Dudy Miejskiej Dyneburga; w 1931 r. brał udział w wyborach do sejmiku łotewskiego; w 1933 r. został wydalony do Polski przez rząd łotewski

²⁶ Antonina Drozdowska – dyrektora szkoły podstawowej nr 2 w Dyneburgu założonej w 1919 r.

Ryc. 3. Dom Polski w Dyneburgu, własność Polskiego Zjednoczenia Narodowego na Łotwie,
ADM, sygn. I-Z-811

39, uczących się około 1400), w Krasławiu (Stanisław Łasewicz²⁷, dzieci około 300), w Saltach (I. Banikiewiczówna, dzieci 58) – zamknięta, w Niponiszkach (M. Tomaszewiczówna, dzieci 107) – zamknięta, w Jawdzenach (dzieci 35) – nauczyciel Kiszkiś wydalony z Łotwy i szkoła zamknięta, w Birżach (80 dzieci) – zamknięta, w Małej Indrycy (70) zamknięta, w Staszkieviczach (30) – zamknięta, w Bendarach (50) – zamknięta, w Podgórzu (65) – zamknięta.

W powiecie rzeżyckim: w Rzeżycy (opiekunka Stanisława Dowgiałówna²⁸, 6 nauczycielek, uczących się około 300) dom lichy i nie mogący zmieścić uczniów lokal, w Gryszkanach (opiekunka Stanisława Dowgiałówna, 46 dzieci) – zamknięta, w Małce (opiekunka J. Budkowska, 48 dzieci) – zamknięta, w Puszy (opiekunka St. Szczurska, 46 dzieci) – zamknięta, w Wielonach (opiekunka M. Janowska, 35 dzieci) – zamknięta.

W pow. łucyńskim: w Lucynie (230 dzieci), w Posiniu (Świeżewska, 350 dzieci) – dano lokal w rozwalonej karczmie, w Bielajowicach (około 100) – zamknięta, w Korsówce (około 50) – zamknięta.

W powiecie iłukszańskim było założonych przez władze polskie trzydzieści kilka podstawowych szkół polskich – wszystkie bez wyjątku zamknięto.

Łotwa traktatu mniejszościowego²⁹ nie podpisała, składając jedynie oświadczenie, że do niego się zastosuje. Trzecia część konstytucji łotewskiej³⁰, traktująca o prawach mniejszości, była przedmiotem długich dyskusji w sejmie, została odroczona i dotychczas nie uchwalona. Sprawy szkolnictwa regulują dwie ustawy, uchwalone przez łotewską Radę Narodową w dniu 8 grudnia 1919 roku. Ustanawiają one m.in., że nauczanie powinno odbywać się w języku ojczystym uczących się z wyjątkiem języka państwowego, historii i geografii, że za język ojczysty ma być uważany ten, który będzie wskazany przez rodziców dziecka przy oddaniu go do szkoły i którym to dziecko włada. Dalej, w uwadze do paragrafu 41 pierwszej z tych ustaw powiedziano: „Mniejszości narodowe,

²⁷ Stanisław Łasewicz – członek pierwszego zarządu Zjednoczenia Związku Polaków w Łotwie, kierownik szkoły polskiej w Krasławiu powstałej w 1925 r.

²⁸ Stanisława Dowgiało – dyrektorka Państwowej Szkoły Średniej w Rzeżycy, w 1922 r. została prezesem Związku Polaków w Łotwie

²⁹ Traktat Mniejszościowy (nazywany także Małym Traktatem Wersalskim) został podpisany w Wersalu 28 VI 1919 r. Dotyczył zagwarantowania praw mniejszościom narodowym przez rządy państw Europy Wschodniej

³⁰ Trzecia część konstytucji łotewskiej została uchwalona 15 II 1922 roku. Weszła w życie po wyborach do sejmiku XI 1922 roku. Opierała się na zasadach demokratycznych

obywatele łotewscy, mają prawo żądać utworzenia odrębnej klasy, jeżeli liczba uczących się w niej będzie wynosiła co najmniej 30. Dzieci, dla których z powodu nieznaczonej ich liczby nie może być założona odrębna szkoła albo klasa z nauczaniem w języku ojczystym, mogą się uczyć albo w szkołach prywatnych, albo w drodze wyjątku, w szkołach z innym językiem wykładowym“.

Druga z tych ustaw mówi m.in. o tym, że z funduszy wyasygnowanych na szkolnictwo przez państwo i organizacje społeczne, szkoły mniejszościowe otrzymują część odpowiadającą ogólnej liczbie obywateli danej narodowości.

Jak widzimy, postanowienia te są mgliste i dopuszczają dowolną interpretację. Np. nie wystarcza, że rodzice określą język ojczysty swego dziecka, jeszcze ktoś ma prawo zdecydować, czy to dziecko dostatecznie włada językiem ojczystym. Ilość 30 dzieci wystarcza dla żądania otwarcia odrębnej klasy (ale nie szkoły), jednak dalej powiedziano, że w razie: „nieznaczonej liczby itd.“ – więc i liczba 30 może być uznana za nieznaczną. Tak też postępowały łotewskie władze szkolne przy zamykaniu i otwieraniu szkół i klas polskich, określając narodowość dzieci według własnego uznania.

„Niepolskie“ zdaniem władzy nazwisko ucznia było dostateczną podstawą do wydalenia go, wbrew woli rodziców, ze szkoły polskiej i przeniesienie do szkoły łotewskiej lub rosyjskiej. Niekiedy władze, nie „wchodząc w szczegóły“, decydowały, że w danej miejscowości nie ma Polaków. Np. na terenie tej części powiatu drysieńskiego, która odeszła do Łotwy, istniały szkoły polskie w: Przydrujsku, Pustyni, Balbinowie, Maksymowie, Bukowszczyźnie, Sawejkach, Ojczulowie i w Białej. Wszystkie zostały przez Łotyszów zamknięte. W jesieni roku 1920 w Przydrujsku zgłosiło się do szkoły 126 dzieci polskich, 40 żydowskich i 13 rosyjskich, ale nauczycielce Marii Czyżewiczównie nakazano wykładać po rosyjsku. W Białej zgłosiło się do szkoły 70 dzieci, kiedy łotewski inspektor szkolny zapytał dzieci, kto z nich życzy, żeby wykłady odbywały się w języku rosyjskim, odpowiedziało się za tym tylko dwoje dzieci, mimo to kazano uczyć po rosyjsku. I tak było we wszystkich tych szkołach, nie pozostawiono żadnej polskiej*.

Na domiar złego czynniki postronne, wbrew opinii miejscowego społeczeństwa polskiego, zaprotegowały na stanowisko kierownika polskiego wydziału w Ministerstwie Oświaty niejakiego Józefa Raczewskiego, człowieka zupełnie obcego kulturze polskiej. Był on nie tylko bezwzględnie posłuszny władzom łotewskim, ale gorliwie współdziałał w zamykaniu

* E. Maliszewski, *Polacy na Łotwie*, Warszawa 1922, s.23–27

Ryc. 4. Polska drużyna piłki nożnej „Hafia” w Dyneburgu na Łotwie, ADM, sygn. I-Z-810

polskich szkół, prześladowaniu nauczycielstwa polskiego, aresztach, wydaleniu z Łotwy dyrektora polskiego gimnazjum w Dyneburgu Kazimierza Próchnika³¹, itp. Kiedy wytknąłem mu całą ohydę jego postępowania, oświadczył mi, że jako urzędnik musi dbać o interes państwa, a nie kierować się jakimiś względami narodowościowymi.

Rada miejska w Dyneburgu została rozwiązana tylko dlatego, że wybrano do niej zbyt dużo Polaków. Żeby zapobiec temu w przyszłości, wezwano do głosowania wojsko stacjonowane w Dyneburgu, przy czym żołnierzom kazano oddawać głosy na listę łotewską.

W dniu 15 czerwca 1920 roku odbył się w Łotwie pierwszy powszechny spis ludności³², który objął całe terytorium państwa, z wyjątkiem powiatu iłukszańskiego, będącego wówczas pod panowaniem Polski, oraz części byłego powiatu drysieńskiego. Łotyszom bardzo zależało na tym, żeby liczba Polaków okazała się jak najmniejsza, użyli więc wszelkich środków celem sfalszowania istotnego stanu. Kierownikami spisu byli wyznaczeni najzjadlejsi wrogowie Polaków, a do pomocy im dano Łotyszów, Rosjan i Żydów, którym wyraźnie kazano Polaków zaliczać do innej narodowości³³. Względem opierających się przy polskości

³¹ Stanisław Próchnik – w latach 1923–1926 dyrektor Państwowego Polskiego Gimnazjum w Dyneburgu

³² Pierwszy spis urzędowy ludności na Łotwie przeprowadzony został w dniu 15 VI 1920. Nie obejmował on jednak całego terytorium państwa uwzględnianego w późniejszych spisach. Pominięto w nim południowe przedmieście Dyneburga (Grzywę) oraz sześć gmin powiatu iłukszańskiego znajdujących się wówczas pod kontrolą polską. Nie został również uwzględniony niewielki obszar w północno-wschodniej Liwlandii, zajmowanej wówczas przez wojska radzieckie. Spis ludności z VI 1920 r. wykazał znaczny spadek liczby ludności Łotwy w porównaniu z okresem przedwojennym, z 1 929 387 w 1897 r. do 1 596 131 osób w 1920 r.

³³ Łotewskie spisy urzędowe uwzględniały zarówno obiektywne, jak i subiektywne kryteria ustalania narodowości. Arkusze spisowe zawierały pytania o przynależność narodową oraz o język używany w domu. Fakt, że około 20 % ludności Łotwy było analfabetami sprawiał, że komisarze spisowi powoływani wyłącznie z grona Łotyszów, mogli wpływać na ogólny wynik obliczeń. Mieszkańców innych narodowości, nie określających wyraźnie swej tożsamości etnicznej, zaliczano z reguły do Łotyszów lub do innych narodowości. Na tej podstawie Polacy, którzy zamieszkiwali sporny teren sześciu gmin powiatu iłukszańskiego, w znacznej części o nieukształtowanym poczuciu narodowym, mimo używania języka polskiego w domu, zaliczeni zostali do Łotyszów, bądź też do Białorusinów. Falszowaniem wyników spisu z VI 1920 r. strona polska tłumaczyła znaczne rozbieżności ustaleń łotewskich w stosunku do obliczeń polskich sprzed kilku miesięcy. Łotewscy komisarze spisowi, według ocen polskich, wyraźnie zawyżyli liczbę Białorusinów i nieco także Łotyszów kosztem ludności polskiej

kazano stosować groźby, że nie dostaną ziemi przy podziale majątków wywłaszczonych, że będą wysiedleni do Polski itp.

Ludność polska w Dyneburgu otrzymała z Rygi legalnie wydane zaawidowanie o spisie w językach łotewskim i polskim. Za rozpowszechnianie tych samych odezw w Krasławiu skazano burmistrza Wincentego Terleckiego³⁴ na 5000 rubli kary i usunięcie ze stanowiska. Stracił posadę sekretarza magistratu krasławskiego Proniuk za to, że wiedząc o „zbrodni” Terleckiego, nie doniósł o tym władzom.

W wyniku stosowania takich metod okazało się, że w Łatgalii zamieszkuje tylko ^a27220 Polaków, czyli 6,12 %^a, wówczas gdy spis ludności z roku 1897, skorygowany przez Edwarda Maliszewskiego wykazywał ^a69296, czyli 14, 2 %^b ogółu ludności Łatgalii. Co prawda część ludności polskiej wyjechała skutkiem działań wojennych i przewrotów politycznych, liczba tych uchodźców mogła wynosić kilka tysięcy, ale nie 42 076^b.

Pierwsze dwa lata panowania Łotwy w Łatgalii były szczególnie ciężkie dla Polaków. Łotysze nie ukrywali swoich wrogich uczuć; rewizje, areszty, więzienia za to, że znajdowano podobizny Józefa Piłsudskiego albo Sienkiewicza, albo orzełka polskiego, były na porządku dziennym. Obawiano się mówić po polsku w miejscach publicznych.

Polacy próżno szukali opieki i pomocy w Poselstwie RP w Rydze. Pierwszym posłem był profesor weterynarii z Galicji Bouffał³⁵, nie posiadający żadnych kwalifikacji i uzdolnień niezbędnych dyplomacie, bierny obserwator wypadków, który zwykle tłumaczył się, że nie posiada instrukcji z Warszawy. Drugi, profesor archeologii Kamieniecki³⁶, był jeszcze mniej odpowiedni, dążył bowiem do przyjaźni z Łotwą nawet kosztem Polaków, obywateli polskich czy łotewskich. On to doradzał ziemianom, żeby wynosili się z Łotwy, ponieważ „psują stosunki” z nią. On też

³⁴ Wincenty Terlecki – burmistrz Krasławia, usunięty ze stanowiska w VI 1920 r. za uprawianie „propolskiej propagandy” polegającej na rozpowszechnianiu legalnych odezw w języku polskim wzywających do udziału w powszechnym spisie ludności

^{a-a} podkr. autora

^{a-b} podkr. oraz przyp. autora: E. Maliszewski, *Polacy na Łotwie*, s. 14

^b podkr. autora

³⁵ Bronisław Bouffał – prawnik, dyplomata, oficjalny delegat RP na kraje bałtyckie od 2 IX 1919 r. do 1 VIII 1920 r., urzędował na stałe w Rydze

³⁶ Witold Kamieniecki (1883–1964) – historyk, działacz polityczny, poseł na sejm i Senator RP, od 1 VIII 1920 do 1 XI 1921 r. delegat rządu RP na Łotwie, członek polskiej delegacji mającej prowadzić pertraktacje pokojowe w Rydze

protegował Józefa Raczewskiego³⁷ na stanowisko kuratora szkolnictwa polskiego w Ministerstwie Oświaty.

Taka polityka nie tylko nie osiągnęła przyjaźni Łotyszów, a wręcz przeciwnie, szkodziła powadze państwa Polaków. Pamiętam, kiedy po otwarciu konsulatu RP w Dyneburgu złożyłem szereg oficjalnych wizyt miejscowym władzom, rewizytowało mnie zaledwie parę osób. W dniu Trzeciego Maja 1922 roku nikt z przedstawicieli władz łotewskich nie złożył gratulacji z powodu święta narodowego, zaś na uroczystej akademii zebrało się kilkanaście osób i ... policjant łotewski, który pilnie przyśluchiwał się mowom.

Sytuacja Polaków zaczęła się poprawiać od chwili, kiedy posłem RP w Rydze był mianowany Witold Jodko-Narkiewicz. Jego autorytet osobisty, zdolności dyplomatyczne, zdolność ujmowania sobie ludzi i bystre orientowanie się w sytuacji imponowały Łotyszom uzyskując ich szczere uznanie. I on, socjalista, ujął się za ziemianami inflanckimi wobec władz łotewskich i naprawił wiele wyrządzonych im krzywd. Czynił to z własnej inicjatywy jako prawdziwy Polak i patriota, i opierając się na własnym autorytecie, jaki posiadał wśród Łotyszów. Niestety, wkrótce go odwołano.

W czerwcu 1922 roku było ogłoszone zarządzenie o wyborach do pierwszego sejmiku łotewskiego, które miały się odbyć na jesieni. Julian Salcewicz zainicjował założenie polskiej organizacji politycznej i polskiej gazety, które były konieczne dla przeprowadzenia posła-Polaka do sejmiku i dzięki moralnemu poparciu posła Jodko-Narkiewicza, uzyskał zezwolenie władz.

W lipcu tegoż roku w Rydze zaczął wychodzić „Głos Polski”³⁸ – pierwsze pismo polskie na Łotwie. Odegrało ono dodatnią rolę podczas wyborów do sejmiku, ale po wyborach zajęło się małostkową polemiką, źle było redagowane i w marcu 1923 roku zostało zamknięte. Główną przyczyną zamknięcia tego pisma był brak środków i sił dziennikarskich.

W sierpniu 1922 roku był zwołany zjazd delegatów polskich, na którym uchwalono założenie „Związku Polaków w Łotwie”³⁹ z siedzibą

³⁷ Józef Raczewski – delegowany w 1920 r. na stanowisko Polskiego Wydziału Szkolnego w łotewskim ministerstwie oświaty

³⁸ „Głos Polski” – czasopismo wydawane od VIII 1922 r. do III 1923 r. przez Józefa Mierzwinskiego jako organ prasowy Polonii Polskiej na Łotwie

³⁹ Związek Polaków na Łotwie utworzony został przez polski ruch narodowy w VIII 1922 r. Centrala Związku Polaków mieściła się w Dyneburgu. W Rydze działał jedynie oddział liczący 150 członków na czele z Janem Wierzbickim. W wyborach parlamentarnych w X 1922 r. Związek Polaków na Łotwie zdobył jeden mandat (posłem został Jan

Ryc. 5. Zarząd i Rada Związku Polaków na Łotwie, 1931,
ADM, sygn. 1-Z-807

w Dyneburgu i rozciągnięciem jego działalności na całą Łotwę. Prezesem zarządu Związku była wybrana zasłużona działaczka Stanisława Dowgiałłówna.

Ze zgłoszonej listy kandydackiej Związek przeprowadził na sejm jednego posła Jana Wierzbickiego⁴⁰. Właściwie Polakom przysługiwało nadto prawo na przydział dodatkowego mandatu na podstawie pozostałej reszty głosów, jeszcze nie wyzyskanej, ale sejm rozstrzygnął sprawę drugiego mandatu na korzyść innej łotewskiej partii, posiadającej znacznie mniejszy nadmiar głosów. Zaznaczyć należy, że polska ludność powiatu iłuksztańskiego udziału w wyborach nie brała, ponieważ w 1919 roku przysięgała na wierność Polsce i nikt jej od tej przysięgi nie zwolnił.

Prezeska Związku Polaków w Łotwie Stanisława Dowgiałłówna zdolności polityczno-organizacyjnych nie posiadała i ponieważ Związek po dokonaniu wyborów do sejmu pozostawał bezczynny, w lecie 1923 roku dokonano nowych wyborów zarządu Związku na czele którego stanął Jarosław Wilpiszewski⁴¹ jako prezes oraz poseł na sejm Jan Wierzbicki jako wiceprezes. Obaj byli ludźmi nowymi w polskim życiu społecznym Łatgalii, obaj prawnicy, o kulturze wyraźnie rosyjskiej, ożenieni z Rosjankami,

Wierzbicki). W 1929 r. związek liczył ogółem 40 oddziałów terenowych, a jego przywódcą był poseł Jarosław Wilpiszewski. Na początku lat trzydziestych, w sytuacji zaostrenia stosunku władz łotewskich do mniejszości, także do Polaków, nastąpiła konsolidacja organizacji polonijnych. W III 1930 r. Jarosław Wilpiszewski uzyskał od władz polskich uznanie Związku Polaków za naczelną organizację polską na Łotwie oraz obietnicę pomocy materialnej. W X 1931 r. Związek Polaków został zawieszony przez władze łotewskie. Jednak już w III 1932 r., pod wpływem interwencji dyplomatycznej strony polskiej, zezwolono na reorganizowanie Związku Polaków i przekształcenie go w Polskie Zjednoczenie Narodowe, które chociaż popierane przez władze polskie, nie potrafiło ogarnąć swymi wpływami wszystkich organizacji pozostających dotąd w orbicie wpływów Związku Polaków. Zjednoczenie liczyło 1,5 tysiąca członków i 30 oddziałów; podczas gdy rozwiązany Związek Polaków zrzeszał około 2,5 tysiąca członków w 60 oddziałach. Polskie Zjednoczenie Narodowe zostało rozwiązane przez władze łotewskie w 1935 r. na mocy postanowień nowej ustawy o stowarzyszeniach

⁴⁰ Jan Wierzbicki – adwokat, poseł, w latach 1921–1922 kandydował do sądu okręgowego w Łatgalii, od 1922 r. był wiceprzewodniczącym Rady Miejskiej w Dyneburgu oraz wiceprezesem Związku Polaków, w wyborach parlamentarnych na Łotwie w X 1922 r. zdobył jedyny mandat dla Związku Polaków na Łotwie

⁴¹ Jarosław Wilpiszewski – przywódca Związku Polaków na Łotwie; po jego rozwiązaniu prezes Polskiego Towarzystwa „Oświata”, w VII 1929 r. w Warszawie uczestniczył jako członek Komisji Głównej w I Zjeździe Polaków z Zagranicy, w IV 1939 r. stanął na czele Tymczasowego Zarządu Głównego złożonego z prezesów i sekretarzy łączących się organizacji polonijnych na Łotwie, w VI 1939 r. popierał Włodzimierza Iłnatowicza w jego staraniach o objęcie funkcji prezesa Zjednoczenia Polaków w Łotwie

obaj niepraktykujący katolicy, lecz pod innymi względami różnili się ze sobą znacznie.

Jan Wierzbicki pochodzący z drobnej szlachty od dawna osiadłej na Inflantach, przechowywał może nawet bezwiednie tradycje rodowe polskie, kochał lud, był skromnym prawnikiem, nienawidzący wszelkiej osztentacji, wówczas gdy Jarosław Wilpiszewski jest po kądzieli ziemianinem inflanckim, był naczelnikiem ziemskim, kiedy urząd ten w Łatgali był dla Polaków niedostępny, ambitny, wytrwały w swych zamiarach, pyszny i uległy według okoliczności, demagog wobec tłumu, sprytny i zdolny, nie liczący się z zasadami, wrócił z Rosji Sowieckiej, gdzie wykładał w szkole politycznej.

Wybrany prezesem Związku Jarosław Wilpiszewski energicznie zajął się zakładaniem oddziałów Związku i organizowaniem ludności polskiej w nich, układaniem petycji o otwarcie szkół polskich itp. W tym czasie liczba szkół polskich wzrosła do trzydziestu, ustały prześladowania i szykany, pozostała tylko głucha niechęć władz do Polaków i stawianie różnych trudności.

Sukcesy te trzeba przypisać jedynie wpływowi posła Witolda Jodko-Narkiewicza, gdyż z jego odejściem fala ucisku Polaków wróciła ze wzmoczoną siłą.

W jesieni 1924 roku rząd łotewski zarządził rewizję dowodów osobistych, prawdopodobnie w związku z nadchodzącym terminem drugiego powszechnego spisu ludności⁴². Zamiast starych, wydawano nowe paszporty i władze oznaczały w nich narodowość Polaków jako białoruską. Był to bowiem okres faworyzowania ruchu białoruskiego celem wniesienia zamętu wśród ciemniejszej warstwy ludności polskiej.

Wskutek masowych protestów i skarg Polaków, poseł Jan Wierzbicki zainterpelował w sejmie ministra spraw wewnętrznych w sprawie narzucania w paszportach Polakom narodowości białoruskiej, zwłaszcza na terenie powiatu iłuksztańskiego⁴³. W odpowiedzi minister oświadczył, że władze miejscowe postępują zgodnie z ustawą i instrukcjami, ze swej strony zaś oskarżył Jana Wierzbickiego o udział w antypaństwowej agitacji polskiej.

⁴² Drugi z kolei urzędowy spis ludności na Łotwie miał miejsce w 1925 r.

⁴³ W sześciu gminach powiatu iłuksztańskiego władze łotewskie starały się za wszelką cenę wzmocnić żywioł łotewski, hamowały rozwój szkolnictwa polskiego i utrudniały prowadzenie zorganizowanej pracy społecznej i kulturalnej. W XI 1924 r. w obronie ludności polskiej zamieszkującej sporny obszar sześciu gmin wystąpił w parlamencie łotewskim poseł Jan Wierzbicki. Wywołało to dwudniową burzliwą debatę w sejmie. Sam poseł został na krótko aresztowany pod zarzutem zdrady stanu. Cała sprawa znalazła swój oddźwięk w ogólnych stosunkach polsko-łotewskich, nie wyszła jednak poza ramy przemijającego epizodu

Odrzucenie interpelacji przez sejm stało się hasłem do wzmożonych represji. Posypały się rewizje i aresztowania Polaków podejrzanych rzekomo o spiski, jakkolwiek rewizje nie dały żadnych dowodów winy. W Dyneburgu został aresztowany burmistrz Zinkel (Niemiec), radni Polacy Zeeberg i Taman. W powiecie iłukszańskim nauczyciel Władysław Łapiński⁴⁴, Naculewiczowa i Zawadzka. Zamożny szlachcic zagrodowy Dawid Ryży otrzymał nakaz wyjazdu do Rosji za to, że brat jego był działaczem społecznym w powiecie brasławskim. Uwięziono obywatela polskiego Leona Parczenko za to, że w 1920 roku, kiedy starostwo brasławskie znajdowało się w miasteczku Grzywie naprzeciwko Dyneburga, w jego domu mieszkał komendant policji polskiej. Aresztowano Stankiewicza, organistę, Bolesława Baużyka, nauczyciela i sekretarza Związku Polaków w Łotwie. Przeprowadzono skrupulatne rewizje u prodziekana Bronisława Wierzbickiego⁴⁵, brata posła na sejm, u Antoniny Drozdowskiej kierowniczkii szkoły polskiej, u Dauksztówny, nauczycielki itd., itd. Dla zbadaenia tej rzekomej akcji antypaństwowej rząd wydelegował sędziego śledczego dla spraw szczególnej wagi Ewansa. Polaków ogarnęła panika.

⁴⁴ Władysław Łapiński – nauczyciel i działacz społeczny, poseł na sejm IV kadencji, prezes Towarzystwa Rolników Polskich

⁴⁵ ks. Władysław Wierzbicki – ksiądz dziekan z Dyneburga; ze względu na „obowiązki parafialne” nie przyjął wyboru na posła w 1922 r. Ostatecznie posłem został jego brat Jan Wierzbicki

SPOTKANIE METODYCZNE POŚWIĘCONE PROBLEMOM OPRACOWYWANIA ARCHIWALIÓW PRZECHOWYWANYCH W ZASOBIE ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Archiwum PAN w Warszawie zorganizowało 16.05.2000 r. spotkanie metodyczne poświęcone problemom opracowywania archiwaliów przechowywanych we własnych zasobach. W spotkaniu wzięli udział pracownicy Archiwum w Warszawie oraz przedstawiciele oddziałów w Krakowie, Poznaniu i Wodzisławiu Śląskim. Zebranych, w imieniu dyrekcji powitała dr Alicja Kulecka. Omawiając krótko generalne problemy opracowywania archiwaliów, zwróciła uwagę na dwa rodzaje dokumentacji aktowej przechowywanej w Archiwum PAN: archiwa placówek PAN (akta kancelaryjne) oraz archiwa prywatne (spuścizny). Do chwili obecnej Archiwum PAN zajmowało się raczej wypracowaniem norm porządkowania spuścizn po uczonych, tymczasem aż 50% ogólnego zasobu stanowią akta placówek. Odczuwa się brak ujednoliconych przepisów kancelaryjnych i jednolitego normatywu dotyczącego konstrukcji inwentarza dla ich porządkowania. Dr A. Kulecka zaprezentowała dotychczasowy stan i metody opracowania zasobu Archiwum PAN.

Pierwszy referat wygłoszony został przez dr Ritę Majkowską. Przedstawiła ona: *Stan opracowania zespołu archiwalnego – Polska Akademia Umiejętności 1873–1952 (1971)*. Prelegentka zaprezentowała dzieje zespołu PAU na tle losów tej instytucji i stosowanego w jej kancelarii systemu – systemu kancelaryjnego austriackiego. Zwróciła uwagę na fakt rozproszenia w latach 50-tych (w okresie likwidowania lub przekształcania struktur PAU) zasobu aktowego i materiałów naukowych PAU, oraz na wieloletni proces odzyskiwania części zespołu. Omówiła poszczególne etapy prac nad porządkowaniem zespołu i opracowaniem inwentarza prowadzone w Archiwum PAU i Oddziale Archiwum PAN w Krakowie (m.in. tworzenie schematu inwentarza, sporządzanie inwentarza kartkowego). Przedstawiła trudności wynikające głównie z zachowania układu chronologiczno-numerycznego z systemem rektyfikatów, z włączaniem akt nie zarejestrowanych w kancelarii (tzw. beznumerów), a także odzyskanych dopływów. Zwracając uwagę na wielkość zespołu – ok. 90 mb. akt – podkreśliła fakt braku ciągłości prac porządkowych, prowadzonych nieregularnie i jednoosobowo, a dopiero od kilku lat w niewielkim zespole. Zaznaczyła, że po ostatecznym opracowaniu będzie to jeden z nielicznych

zespołów archiwalnych z odtworzonym układem tzw. kancelarii austriackiej w Polsce.

Jako druga głos zabrała dr Alicja Kulecka prezentując *Metodologiczne problemy opracowywania spuścizn archiwalnych po uczonych na przykładzie materiałów porządkowanych w ostatnim dziesięcioleciu*. Prelegentka przypomniała krótko dotychczasowy stan prac nad zasadami opracowania spuścizn archiwalnych oraz sprecyzowaniem pojęć spuścizny i problemu granicy zespołu. W referacie poruszone zostały również tematy: nazwy zespołu oraz systematyzacja i formowanie jednostek. W podsumowaniu dr A. Kulecka podkreśliła konieczność podjęcia prac wartościujących materiały archiwalne czyli eliminację dokumentacji bez znaczenia historycznego, a także konieczność uproszczenia procesu opracowywania archiwaliów co stało się już przedmiotem prac prowadzonych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Wypracowane tam metody w niewielkim stopniu jednak posłużyć mogą przy porządkowaniu archiwów prywatnych. Ogółem w latach 1991–1999 w Archiwum PAN uporządkowanych zostało 66 spuścizn. Należy zastanowić się nad zakresem uproszczeń możliwych do zastosowania w tychże archiwaliach. Warto byłoby jednak zwrócić uwagę, aby wprowadzane zmiany nie miały niekorzystnego wpływu na stan informacji o zasobie.

Mgr Roman Dąbrowski z Oddziału Poznańskiego Archiwum PAN przedstawił referat: *Metodyczne problemy opracowywania archiwaliów Henryka Łowmiańskiego*. Nakreślił w nim sylwetkę twórcy spuścizny oraz losy i strukturę jego archiwum osobistego. W dalszej części referatu przedstawione zostały kolejne etapy opracowywania spuścizny. Prezentowane najważniejsze problemy, z jakimi spotkał się autor inwentarza porządkując archiwum osobiste H. Łowmiańskiego okazały się dość typowe i w związku z tym znane innym pracownikom Archiwum PAN. Prezentacja zastosowanych metod i rozwiązań posłużyła do konstruktywnej wymiany doświadczeń.

Ostatni referat zatytułowany: *Metodyczne problemy opracowywania spuścizny Władysława Kotwicza* przedstawiła mgr Ewa Dziurzyńska z Archiwum PAN, Oddział w Krakowie. Tu również przedstawiona została sylwetka autora spuścizny, losy jego archiwum oraz prace konserwatorskie jakimi było ono objęte w celu zabezpieczenia cennych zbiorów. Prezentując etapy prac porządkowych E. Dziurzyńska zwróciła uwagę na problemy związane z grupą materiałów warsztatowych i materiałów działalności, spowodowane rozległością tematyki, zaburzonym układem pierwotnym oraz występowaniem mało znanych języków z 3 grup: tureckiej,

mongolskiej i mandżursko-tunguskiej. Przeczytała opinię mongolisty, który w ekspertyzie dla Archiwum PAN (1997 r.) stwierdził, że dla rozpoznania (nie dokładnego tłumaczenia tekstów) niektórych dokumentów ze spuścizny W.K. należałoby skorzystać z pomocy m.in.: „mongolisty, sinologa, turkologa, tybetanisty, rusycysty (specjalisty od paleografii rosyjskiej)”. Postawiła pytanie: jak głęboko archiwista zobowiązany jest poznać porządkowany materiał i kiedy należy uznać, że spuścizna jest ostatecznie przygotowana do udostępniania? Temat ten był już poruszany przez autorkę referatu niejednokrotnie m.in. w publikowanym w „Biuletynie A PAN” nr 36 artykule prezentującym spuścizny orientalistów w zbiorach Oddziału Archiwum PAN w Krakowie.

Dyskusja, jaka rozpoczęła się po zakończeniu ostatniego referatu, udowodniła celowość spotkania. W nawiązaniu do referatu E. Dziurzyńskiej, w którym autorka stwierdziła, że do odczytania części materiałów W. Kotwiczka niezbędne jest zatrudnianie rusycysty paleografa, podjęto problem: czy archiwista posiłkując się odpowiednią lekturą może próbować samodzielnie podejmować tego typu zadania? A także, jak głęboko powinien sięgać poziom porządkowania i kiedy należy podjąć decyzję o zakończeniu prac? Wydaje się, że w określonych przypadkach, zwłaszcza tak trudnych jak porządkowanie archiwów osobistych orientalistów pomoc specjalistów może być niezbędna. Jeżeli materiały mają być uporządkowane rzetelnie to tylko odczytanie wszystkich dokumentów daje gwarancję właściwej ich segregacji. Trzeba jednakże, pogodzić się z tym, że zawsze jakiś dokument może być źle zakwalifikowany i ewentualna pomoc w jego objaśnieniu przez użytkownika nie jest niczym nagannym.

Uznano, że zbyt głęboka analiza materiałów, jaka odbywa się w naszym Archiwum, może spowodować, że będzie ona bardzo subiektywna. Proponuje się więc odejście od tworzenia bardzo szczegółowych grup zwłaszcza, gdy podział taki rozбивa zwartą grupę materiałów. Często zdarza się tak, że to same materiały spuścizny sugerują sposób jej porządkowania. Postępowanie takie jest zgodne z zaleceniami zawartymi w *Wytycznych opracowania spuścizn...* Rolą porządkującego jest podjęcie decyzji o sposobie porządkowania i to do niego należy ostateczna decyzja, *Wytyczne...* jedynie to sugerują.

Ogólnie stwierdzono, że nie warto podejmować prac nad opracowaniem nowych wytycznych, należy po prostu przyjąć kierunek indywidualizowania inwentarzy. Pewne trwałe zasady wydają się jednak niezbędne choćby przy stosowaniu zapisu komputerowego.

Aby uprościć zasady porządkowania archiwów prywatnych, a co za tym idzie skrócić czas na to przeznaczony, zaproponowano zatwierdzanie inwentarzy bez wstępu, tylko z zapisem metodycznym. Biografie przygotowywane byłyby dopiero do druku. Mimo iż zdarza się tak, że czytelnik woli dobry spis niż inwentarz, sam spis wg archiwisty to za mało. Jednak rzeczywiście inwentarze w Archiwum PAN opracowywane są zbyt szczegółowo. Należy wyznaczyć granicę opracowania, a w razie obiektywnych trudności zakończyć prace na pewnym etapie i wrócić do porządkowania, gdy to będzie możliwe. Powołując się na doświadczenia międzynarodowe należy stwierdzić, że archiwa wykazują liczbę skończonych inwentarzy i w zależności od tego oceniane są efekty ich pracy. Dlatego należy dążyć do jak najszybszego zakończenia rozpoczętych już prac.

Innym problemem okazała się terminologia archiwalna. Czy należy używać określenia *spuścizna* czy *archiwum osobiste*? Uznano, że przyjęte przez prof. Z. Kolankowskiego określenie *spuścizna* jest odpowiednie, zwłaszcza że weszło ono już na trwałe do terminologii archiwalnej. Zaproponowano, by używać je zamiennie z terminem *archiwum prywatne*, czy *archiwum osobiste*.

W najbliższym czasie będzie narastał również kolejny problem mianowicie, duże ilości nadbitek i odbitek, występujących w przejmowanych spuściznach. Warto już teraz się zastanowić, gdzie jest ich miejsce? Należałoby przyjąć nowe kryteria wartościowania materiałów. Trudno jest jednakże jednoznacznie rozdzielić co przekazywać do archiwów, a co do bibliotek.

Na zakończenie dyskusji powrócono do zainicjowanego na początku spotkania problemu opracowania akt kancelaryjnych placówek PAN, który wydaje się tu najważniejszy a niedoceniany. Należałoby opracować zasady ograniczenia prac przy porządkowaniu spuścizn, aby zająć się badaniami w zakresie historii instytucji oraz aktami PAN. Brakuje tu jednak normatywów, które podobnie jak to miało miejsce w wypadku *Wýtycznych...* powinny zostać opracowane w Archiwum.

Anita Chodkowska
(Warszawa)

XIV MIĘDZYNARODOWY KONGRES ARCHIWALNY W SEWILLI

W dniach 21–26 września 2000 r. odbył się w Sewilli w Hiszpanii XIV Międzynarodowy Kongres Archiwalny. Uczestniczyło w nim ponad 2700 archiwistów z całego świata. Grupa polska reprezentowana była w licznym 50-osobowym składzie. Z Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych Stowarzyszenia Archiwistów Polskich było 6 osób: Hanna Krajewska – Archiwum PAN, Anna Domalanus – Archiwum Uniwersytetu Poznańskiego, Wanda Mróz – Archiwum Szkoły Głównej Handlowej, Dorota Kozielska – Archiwum Akademii Sztuk Pięknych, Wiesława Głęb – Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Małgorzata Sobieszczak-Marciniak – Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie.

Kongres otworzył 21 IX oficjalnie król Hiszpanii Juan Carlos I. Wszystkie ogólne wykłady, które gromadziły największą publiczność były tłumaczone na języki: angielski, niemiecki, francuski i rosyjski. W sekcjach posługiwano się na ogół tylko hiszpańskim i angielskim. W czasie pierwszego dnia można było oglądać specjalnie przygotowane wystawy m. in. „Od kompasu do internetu – państwowe archiwa hiszpańskie“, a także targi archiwalne, na których prezentowano publikacje, zapoznawano z metodami konserwacji i wyposażeniem archiwów. Odbywały się także posiedzenia w sekcjach.

22 IX, dyrektor archiwum w Sewilli M. Canellas Anoz przedstawiła w wykładzie głównym *Sposoby zarządzania i użytkowania – elektroniczne dokumenty w dobie globalizacji*. Pozostałe wykłady sekcji przedpołudniowej poświęcone były przede wszystkim tej tematyce.

23 IX obrady otworzył wykład N. Rumschottela, (Niemcy, Monachium) omawiający *Rozwój wiedzy archiwalnej jako naukowej dyscypliny*. Kolejne wykłady przedstawiły: *Model wykształcenia archiwalnego* – A. M. de Almeida Camargo (Brazylia), *Nowe zadania archiwalne* – L. Kammerhofer (Austria), *Prawna sytuacja archiwów* – J. M. Desantes Guanter (Hiszpania).

24 IX – niedziela, przeznaczony był na wycieczki m. in. do Granady, Cordoby, Jerezu czy Cadizu. Miały one charakter typowo turystyczny.

25 IX, główny wykład pt.: *Zadania archiwów* wygłosił J. B. Rivas (Costa Rica). W tym dniu omawiano także: *Pozycja społeczna archiwisty* – J. Chee (Singapur), czy *Wykształcenie użytkowników* – J. Lo (Senegal).

Południowe spotkania odbywały się w poszczególnych sekcjach. Po południu były prezentacje różnych projektów archiwalnych. Pokazywano

m. in. : „Źródła do zagranicznych inwestycji w Hiszpanii 1780–1914” – finansowane przez Bank de Espana. W projekcie uczestniczy 7 krajów. Następnie: „Wirtualne archiwum hiszpańskiej kultury”, „Program opieki i rozwoju latynoamerykańskich archiwów”, „Założenia europejskiej polityki dotyczące dostępu do archiwów”. Szwajcarskie archiwum narodowe przedstawiło program „Europejskie archiwa”.

W czasie trwania kongresu otwarte były wszystkie archiwa sewilskie, wolny był również wstęp na niektóre wystawy muzealne. Kongres zakończył się oficjalnie 26 IX, ale obrady przedstawicieli Międzynarodowej Rady Archiwalnej trwały jeszcze do 29 IX.

W trakcie trwania kongresu obradowała również międzynarodowa Sekcja Archiwów Uniwersyteckich i Instytucji Naukowych (Section of University and Research Institution Archives). Spotkanie miało miejsce w Cordobie 20–21 września. Jego tematem była „Strategia i polityka pomiędzy przeszłością a przyszłością. Główne wyzwania archiwów uniwersyteckich”.

20 IX prezentowano m. in. *Zarządzania uniwersyteckimi archiwami i archiwami instytucji naukowych. Główne wyzwania na najbliższą przyszłość* – J. W. Maher, uniwersytet Illinois, USA, *Spuścizny w archiwach naukowych – ważniejsze problemy* – P. Harper, Uniwersytet Bath, Wielka Brytania. W wykładach poruszano sprawy generalne, podobnie jak w następnym dniu 21 IX w którym omawiano korzyści i zagrożenia płynące z posługiwania się elektroniczną informacją (G. Walderhang, Uniwersytet Oslo, Norwegia), czy omawiano projekty archiwalne (P. Temmerman, Belgia, G. Mc. Carthy, Uniwersytet Melbourne, A. Barret, Królewskie Archiwum, Londyn). W związku z tym, że kongres odbywał się na Półwyspie Iberyjskim archiwom hiszpańskim poświęcono wiele miejsca (A. Borfo, Uniwersytet Barcelona, A. Montes, Uniwersytet Cordoba), omówiono również szczegółowo sytuację archiwów iberoamerykańskich (B. Tanocli, Uniwersytet Cordoba, Argentyna). 22 IX odbyło się spotkanie w Sewilli podsumowujące dotychczasową działalność. W trakcie tego spotkania dr Hanna Krajewska wystąpiła z referatem omawiającym działalność Archiwum PAN i Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych SAP. W trakcie dyskusji ustalono, że polscy członkowie wejdą do Międzynarodowej Sekcji Archiwów Uniwersyteckich i Instytucji Naukowych na ustalonych przez tą organizację prawach tzn. każda instytucja oddzielnie.

Współpraca międzynarodowa otwiera przed polskimi archiwistami szansę współdziałania na światowej arenie archiwalnej, a wymiana poglądów i doświadczeń z pewnością umożliwi dalszy rozwój Sekcji. Działalność ta jest tym bardziej ważna, że na Kongresie w Hiszpanii byli

przedstawiciele wszystkich kontynentów, jednak archiwiści z Europy Środkowej i Wschodniej nie wystąpili prawie z żadnymi referatami czy prezentacją będąc tym samym mało widoczną choć liczną grupą.

Hanna Krajewska
(Warszawa)

KONTAKTY LITERACKIE POLSKO-SZWEDZKIE W XIX I XX W.

(Ze zbiorów Archiwum PAN w Poznaniu i bibliotek poznańskich)

WYSTAWA zorganizowana w Bydgoszczy, w ramach DNI SZWEDZKICH W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM, w dniach od 30 września do 3 października 1999 (Pałac Młodzieży) oraz w Bibliotece Miejskiej i Wojewódzkiej w Bydgoszczy, w dniach od 4 października do 30 listopada 1999 r.

Rząd Szwecji ogłosił rok 1999 Rokiem Polskim i wspólnie z regionami szwedzkimi zorganizował szereg przedsięwzięć pod hasłem „Polska w centrum uwagi”. Regiony Östergötland, Södermanland i Värmland zaangażowały się we współpracę z Województwem Kujawsko-Pomorskim, organizując tzw. Dni Szwedzkie w Województwie Kujawsko-Pomorskim, w dniach od 29 września do 3 października 99 r. W imprezie uczestniczyło kilkadziesiąt przedsiębiorstw prywatnych oraz szereg instytucji i organizacji. W Bydgoszczy i Toruniu odbyły się w tym czasie liczne imprezy kulturalne, seminaria, wystawy, konkursy, prezentacje: uczelni, przedsiębiorstw, zespołów muzycznych oraz atrakcji turystycznych, Polski i Szwecji.

W ramach Dni Szwedzkich w woj. Kujawsko-Pomorskim, pod patronatem Ambasady Szwecji w Polsce oraz Bydgoskiej Szkoły Języka i Literatury im. Williama Whartona, w dniu 30 września 1999 r. zorganizowano w bydgoskim Pałacu Młodzieży SEMINARIUM LITERACKIE. W programie seminarium znalazły się trzy odczyty, dwa przedstawienia teatralne oraz omawiana wystawa. Odczyty wygłosili: prof. dr hab. Zenon Ciesielski z Gdańska *Dramaty Pera Olova Enquista w Polsce*, p. Janusz Roszkowski z Warszawy *Listy miłosne i nienawistne Strindberga* oraz p. mgr Anna Sucharska z Bydgoszczy (dyrektor wym. Szkoły Języka i Literatury) *Przybyszewskiego związki z literaturą szwedzką*.

W ramach Seminarium publiczność zgromadzona w Bydgoskim Pałacu Młodzieży obejrzała także dwie sztuki Augusta Strindberga: monodram *Spowiedź szaleńca* w znakomitym wykonaniu p. Jacka Mąki z Płocka oraz zaprezentowaną z Telebimu *Pannę Julię*, w wykonaniu aktorów Teatru Bez Sceny z Katowic.

Na prośbę środowiska b. działaczy Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, organizującego to Seminarium, przygotowałam okolicznościową wystawę *Kontakty literackie polsko-szwedzkie w XIX–XX w.*

Ekspozycja została przygotowana ze zbiorów Oddziału Poznańskiego Archiwum PAN i (częściowo) z zasobów Biblioteki Raczyńskich oraz Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Samo podjęcie tematu wystawy wiązało się między innymi z moim okresem licealnym w Bydgoszczy, kiedy to na kółku polonistycznym, prowadzonym przez prof. Edmunda Kotarskiego (obecnie prof. Uniwersytetu Gdańskiego) po raz pierwszy zetknęłam się z Przybyszewskim, Młoda Polska i Skandynawią. Nie bez znaczenia dla wyboru tematu ekspozycji była specyfika zbiorów Oddziału Poznańskiego Archiwum PAN, gdzie zwłaszcza w tzw. *Helsztynianach* znalazły się obfite materiały do tematu wystawy. Nadto bliskie od lat związki ze Szwecją, gdzie na Uniwersytecie w Linköping – stolicy regionu Östergötlandii – pracuje mój syn, stanowiły dodatkową zachętę do pokazania m.in. gościom ze Szwecji, jak rozwijały się nasze wzajemne kontakty, niekiedy zbrojne – jak w czasach *Potopu*.

Związki literatury polskiej i szwedzkiej potocznie nie są znane, chociaż wzajemne przenikania mają długoletnią tradycję, szczególnie od czasu pamiętnej przyjaźni Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812–1887) i hrabiego Wawrzyńca Benzelskjerna Engeströma (1829–1910). Dlatego pierwszą gablotę ekspozycji zatytułowałam: *Ćwierć wieku przyjaźni* i przedstawiłam w niej korespondencję J.I. Kraszewskiego z hr. W.B. Engeströmem, z kolekcji przechowywanej w zbiorach Oddziału Poznańskiego Archiwum PAN. Oprócz autografów listów (w kserokopiach, oczywiście), z lat 1879–1887, przedstawiłam podobizny obydwu korespondentów oraz fotografię gmachu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, gdzie w latach 1882–1907 W.B. Engeström pełnił funkcję Sekretarza Generalnego PTPN.

W gablocie zatytułowanej: *Szwedzcy przyjaciele Wawrzyńca hr. Engeströma* pokazałam fragmenty tzw. *Tek Engeströma* ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich; tutaj największe zainteresowanie wzbudzał list Alfreda Antoniego Jensena (1859–1921), literata i tłumacza literatury polskiej, sekretarza Komitetu Nobla i autora poematu na cześć Henryka Sienkiewicza, odczytanego na bankiecie „noblowskim” w Sztokholmie w dniu 12 grudnia 1905 roku.

Z tematyką referatów wygłoszonych na Seminarium związany był ściśle następny fragment ekspozycji, zatytułowany: *Przyjaźń – Miłość – Namietność*, gdzie pokazałam relacje między takimi postaciami, jak Stanisław Przybyszewski – Dagny Juel – Edward Münch – August Strindberg.

Ta część ekspozycji wzbogacona została portretami bohaterów, reprodukcjami ich dzieł oraz kserokopiami listów. Mogłam tutaj korzystać z bogatej

kolekcji *Helsztynianów*, ofiarowanej przed laty do zbiorów Oddziału Poznańskiego Archiwum PAN przez prof. Stanisława Helsztyńskiego, a także ze zbioru nowych druków Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Ostatnią gablotę, zatytułowaną: *Współczesne zbliżenia i kontakty polsko-szwedzkie*, wypełniły fragmenty publikacji prof. Stanisława Helsztyńskiego (1891–1986), filologa i literata, biografą Stanisława Przybyszewskiego i autora *Meteorów Młodej Polski*. Nie mogło tu zabraknąć także nadbitek artykułów prof. Kazimierza Ślaskiego (1912–1990), historyka, organizatora Archiwum PAN w Poznaniu, badacza stosunków kulturalnych i naukowych polsko-szwedzkich, który w roku 1959 przebywał w Szwecji i przeprowadzał poszukiwania poloników w archiwach i bibliotekach szwedzkich. Prof. Kazimierz Ślaski był nadto spokrewniony ze szwedzką rodziną Engeströmów, co zaznaczyłam podpisując jego fotografię.

Mogłam także pokazać publikację doc. Kazimiery Ingdahl, sławistki ze Sztokholmu, która napisała piękną książkę o Stanisławie Przybyszewskiej (1901–1935), córce pisarza i literatce. P. Ingdahl jest Polką z pochodzenia, publikacja o Przybyszewskiej pt. *A Gnostic Tragedy. A Study in Stanisława Przybyszewska's Aesthetics and Works*, stanowiąca jej pracę habilitacyjną, ukazała się w Sztokholmie w roku 1997, w serii: „Acta Universitatis Stockholmiensis”, jako tom 26 podserii: „Stockholm Slavic Studies”. Autorka kilkakrotnie przebywała w Polsce i wykorzystała spuściznę Stanisławy Przybyszewskiej przechowywaną w APAN w Poznaniu. Praca jest bogato ilustrowana fotografiami przedstawiającymi Stanisławę Przybyszewską w różnych okresach jej życia, fragmentem rękopisu *Sprawy Dantona*, a także fotokopiami prac plastycznych (w tym 8 w kolorze) Przybyszewskiej, znajdujących się w spuściznie.

Ze spuścizny prof. Jerzego Ziomka (1924–1990), filologa, profesora UAM, zademonstrowałam fragment jego korespondencji z Komitetem Nobla, z końca roku 1988. Już wówczas prof. Jerzy Ziomek proponował Komitetowi Nobla kandydaturę Güntera Grassa – do nagrody literackiej za rok 1989. W uzasadnieniu tego wniosku prof. Jerzy Ziomek podkreślił zasługi Güntera Grassa zarówno dla literatury, jak i dla porozumienia i pojednania narodów, szczególnie Polaków i Niemców.

W dniu 30 września 1999 r., kiedy otwierano wystawę w kilka godzin po ogłoszeniu Nobla Literackiego za 1999 r., przyznanego właśnie Günterowi Grassowi, był to absolutny „hit” ekspozycji oraz znakomity „news” archiwalny, który bardzo zafrapował wszystkich obecnych na seminarium,

a zwłaszcza dziennikarzy szwedzkich i polskich (z tych ostatnich niektórzy studiowali onegdaj w Poznaniu u prof. Ziomka).

Skromny dodatek plastyczny do wystawy stanowiły bukiety sztucznych kwiatków w kolorach żółtym i niebieskim, umieszczone wewnątrz gablot.

Ponieważ wystawa wzbudziła żywe zainteresowanie, wypadało zgodzić się – po zakończeniu *Dni Szwedzkich* – na przewiezienie gablot wraz z zawartością do siedziby Biblioteki Miejskiej i Wojewódzkiej w Bydgoszczy, gdzie ekspozycję umieszczono w holu i pokazywano do końca listopada 1999 r.

Wzmianki o wystawie zamieściła lokalna prasa bydgoska i toruńska oraz miesięcznik „Promocje Pomorskie“, a obszerniejsze omówienie ekspozycji opublikowano w „Winiecie“ – piśmie Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, nr 5 (14), grudzień 1999–styczeń 2000.

Anna Marciniak
(Poznań)

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ARCHIWUM PAN W ROKU 1999

SPRAWY ORGANIZACYJNE

Archiwum dysponowało 25 etatami i zatrudniało 32 pracowników (w tym 16 niepełnozatrudnionych), z tego w Warszawie 19 (11 niepełnozatrudnionych), w Krakowie 6 (2 niepełnozatrudnionych), w Poznaniu 5 (2 niepełnozatrudnionych), w Wodzisławiu 2 (1 niepełnozatrudniona).

Zatrudniono nowych pracowników: dr Joannę Arvaniti (Warszawa, od 1.10.1999 r.), Rafała Straburzyńskiego (Warszawa, od 2.11.1999 r.), Renatę Błaszczyk (Kraków, od 15.07.1999 r.). Z pracy w Archiwum zrezygnowali: Agnieszka Bodecka (Warszawa, 30.06.1999 r.), Joanna Twaróg (Kraków, 30.06.1999 r.).

Przeważali pracownicy działalności merytorycznej. Archiwum zatrudniało 4 pracowników naukowych, 17 archiwistów, 2 dokumentalistów dyplomowanych, 2 konserwatorów, 3 dokumentalistów, 3 pracowników administracyjnych. Zatrudniano 23 osoby z wykształceniem wyższym, w tym 5 osób ze stopniem doktora.

Rada Naukowa pod przewodnictwem prof.dr hab. R.W.Wołoszyńskiego odbyła jedno posiedzenie w dniu 19.04.1999 r. Przedmiotem obrad było sprawozdanie z działalności Archiwum w 1998 r. oraz program pracy na 1999 r. W Poznaniu zmarła prof. Alicja Karłowska-Kamzowa, członek Rady Naukowej APAN. W Krakowie zmarł prof. Wiesław Bieńkowski b. członek Rady Naukowej Archiwum. Dr R.Majkowska (Kraków) i dr A.Marciniak (Poznań) zostały wybrane jako reprezentantki pracowników do Rady Naukowej.

Kolegium Dyrekcji odbyło jedno posiedzenie w dniu 13.04.1999 r. Tematem obrad było sprawozdanie z działalności Archiwum w 1998 r. i program pracy na 1999 r.

W okresie 30.08.–31.10.1999 r. miał miejsce remont wszystkich pomieszczeń archiwalnych w Pałacu Staszica. Odnowione zostały pomieszczenia Pracowni Naukowej, pomieszczenia magazynowe oraz biblioteczne. W części pomieszczeń bibliotecznych zainstalowane zostały regały jezdne zakupione z funduszu inwestycyjnego PAN. Remont był finansowany przez Fundację na Rzecz Nauki Polskiej. W prace porządkowe szczególnie wkład włożyli Przemysław Krzewicki, Rafał Straburzyński i Adam Żabczak.

Stan zasobu i zbiorów Archiwum PAN

Do Archiwum PAN w Warszawie wpłynęło 9,80 mb materiałów pochodzenia kancelaryjnego i 28,80 mb materiałów pochodzenia prywatnego. Zasób zwiększył się o 38,60 mb materiałów archiwalnych. Do Oddziału w Krakowie wpłynęło łącznie 9,35 mb materiałów archiwalnych (w tym 3,00 mb pochodzenia kancelaryjnego i 6,35 mb pochodzenia prywatnego). Do Oddziału w Poznaniu wpłynęło 9,00 mb materiałów archiwalnych pochodzenia prywatnego.

Ogólny stan zasobu osiągnął liczbę 3 067,60 mb z tego w Warszawie 1 640,25 mb, w Krakowie 1 055, 80 mb, w Poznaniu 317,50 mb, w Wodzisławiu 65,05 mb.

Wykaz nabytków zawiera załącznik nr 1.

Komisja Metodyczna pod przewodnictwem mgr Hanny Dymnickiej-Wołoszyńskiej odbyła trzy posiedzenia dokonując merytorycznej oceny 5 inwentarzy archiwalnych.

Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji pod przewodnictwem mgr J.Lewandowskiej wydała 16 zezwoleń na wybrakowanie 287,03 mb dokumentacji niearchiwalnej.

Stan zbiorów mikrofilmów w Warszawie i Oddziałach osiągnął liczbę 1 129 047 klatek negatywów, 3 213 226 klatek pozytywów.

Kolekcja fotografii liczy 26 512 szt., zbiór medali 882 szt., map ok. 1 200 szt.

Księgozbiór w Warszawie i Oddziałach liczy 14 186 wol. druków zwartych i 12 647 wol. wydawnictw ciągłych.

ARCHIWUM PAN W WARSZAWIE

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu i realizacja projektów badawczych

Kontynuowano porządkowanie materiałów archiwalnych Henryka Elzenberga, Henryka Grossmana, Witolda Jabłońskiego, Mariana Morelowskiego, Wacława Sierpińskiego, Witolda Sławińskiego, Witolda Wierzbickiego, Benedykta Zientary.

Uzupełniano kartotekę korespondencji.

Kontynuowano prace w magazynie terenowym w Górze. Zespół w składzie: mgr Anita Chodkowska, Przemysław Krzewicki, dr Alicja Kulecka

i Adam Żabczak przywrócił układ numeryczny dokumentacji technicznej w Zespole Zarządu Inwestycji (ok. 3 400 j.a.).

Mgr Dorota Zamojska realizowała projekt badawczy „Opracowanie naukowe «Dzienników» Bronisława Żongołłowicza”. Wykonane zostały kopie dzienników, przeprowadzono dodatkowe kwerendy archiwalne i biblioteczne. Wykonano tekst dzienników w zapisie elektronicznym oraz opracowano przypisy biograficzne.

2. Ewidencja zasobu archiwalnego

Dyrektor generalny Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, dr Andrzej Biernat i zastępca dyrektora Archiwum PAN, dr Alicja Kulecka zawarli w dniu 20.07.1999 r. porozumienie dotyczące warunków eksploatacji przez APAN baz danych stanowiących własność NDAP. Porozumieniem zostały objęte następujące bazy danych: SEZAM – ewidencja zasobu na poziomie zespołu, KANAPA – rejestracja nabytków i ubytków, IZA – inwentarz zespołu archiwalnego.

A. Bodecka pod kierunkiem dr A. Kuleckiej wykonała spis zespołów Archiwum i jego Oddziałów w wersji elektronicznej wg formularza spisu zespołów stosowanego w archiwach państwowych w odniesieniu do zespołów pochodzenia urzędowego oraz zmodyfikowanej wersji, opartej w dużym zakresie o doświadczenia Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, w odniesieniu do materiałów pochodzenia prywatnego.

3. Kształtowanie narastającego zasobu aktowego.

W ramach kształtowania narastającego zasobu aktowego PAN i placówek PAN Archiwum opiniowało 2 instrukcje kancelaryjne i 2 rzeczowe wykazy akt. Zatwierdzono 1 instrukcję kancelaryjną i 1 rzeczowy wykaz akt. Mgr J. Lewandowska i Izabela i Dariusz Kwiatkowski udzielili konsultacji 28 placówkom PAN w zakresie brakowania i archiwizacji akt. Izabela i Dariusz Kwiatkowski wizytowali 13 placówek PAN w Warszawie i Gdańsku. I. i D. Kwiatkowski opracowali wyniki ankiety dotyczącej dokumentacji archiwalnej oraz archiwów placówek PAN.

4. Konserwacja akt i starodruków.

Zespół konserwatorski Archiwum w składzie mgr I. Redzińska i mgr K. Rdzanek dokonał renowacji jednostki z zespołu TNW (j.3, Protokoły zebrania ogólnych TNW, 1917–1924, kart – 368), dokumentu Stefana Batorego wystawionego dla Uniwersytetu Wileńskiego (1580), fragmentu

rękopisu Piotra Bańkowskiego. W ramach konserwacji finansowanej z funduszu DOT-PAN przeprowadzono renowację Zbioru katechizmów (28 wol.) oraz starodruków z zasobu Biblioteki APAN.

5. Dział mikrofilmów i fotografii

W dziale mikrofilmów zarejestrowano 1 129 047 klitek negatywów i 3 213 226 klitek pozytywów. Zbiór negatywów powiększył się o mikrofilmy ze spuścizny L.Grosfelda.

Zbiór fotografii liczy 26 512 szt.

6. Zbiory specjalne

Kolekcja medali naukoznawczych liczy 882 szt., map ok. 1 200 szt.

7. Biblioteka

Księgozbiór powiększył się o 66 wol. druków zwartych. Kontynuowano gromadzenie ok. 40 tytułów wydawnictw ciągłych. Czytelnikom udostępniono ok. 200 woluminów. Dla potrzeb pracowników wypożyczono 85 wol. druków zwartych z innych bibliotek (Biblioteki Instytutów – Badań Literackich, Historii Nauki oraz Uniwersytecka). Wykonano oprawy i konserwację ok. 800 woluminów druków zwartych i wydawnictw ciągłych. Przeprowadzono scontrum druków zwartych.

8. Wydawnictwa

Wydano *Informator o zasobie Archiwum PAN, Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej* (materiały z konferencji) oraz „Biuletyn Archiwum PAN“ nr 40. Rozprowadzono 201 wol. „Biuletynu“ nr 39.

9. Udostępnianie zasobu

Zanotowano 204 odwiedzin 155 użytkowników, którym udostępniono 1 444 j.a. Wykonano 138 kwerend krajowych i 1 zagraniczną (w tym dużą kwerendę dotyczącą historii Żydów), wykonano 5 000 szt. kserokopii. Wypożyczono 129 fotografii.

10. Popularyzacja zasobu.

1. Konferencja „Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej“

W dniach 1–4.12.1999 r. odbyła się konferencja zatytułowana „Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej“ zorganizowana przez

Archiwum PAN. Sesje konferencji poświęcone były następującym problemom: 1) Międzynarodowe kontakty naukowe w świetle zasobu archiwów naukowych, 2) Archiwa naukowe w strukturze archiwów narodowych, 3) Udostępnianie i informacja w archiwach naukowych, 4) Problemy dostosowania archiwów instytucji naukowych Europy Środkowej do standardów Unii Europejskiej. W otwarciu konferencji uczestniczyli: prof. dr Janusz Tazbir, wiceprezes PAN, doc. dr hab. Daria Nałęcz, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, dr Jan K. Frąckowiak, sekretarz KBN. Na konferencji wygłoszono 40 referatów w językach angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. Każdy z nich posiadał streszczenie w językach konferencji: angielskim i rosyjskim. W konferencji uczestniczyło 55 osób z krajów europejskich. W większości byli to pracownicy archiwów instytucji naukowych. Konferencja była dotowana przez Polską Akademię Nauk, Ministerstwo Edukacji Narodowej RP, Kasę im. Mianowskiego, Ministerstwo Edukacji Królestwa Holandii. Materiały z konferencji zostały opublikowane. W dyskusji poruszono następujące problemy: 1) zasady udostępniania archiwaliów w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w tym w Rosji i na Białorusi), 2) kwestie dotyczące informacji o zasobie archiwów naukowych, 3) terminologia archiwalna oraz problemy jej stosowania. W trakcie konferencji przyjęto rezolucję dotyczącą współpracy i form współdziałania archiwów naukowych w Europie. Uczestnicy konferencji byli podejmowani przez Muzeum Marii Skłodowskiej – Curie, Rektora Szkoły Głównej Handlowej, Bibliotekę Publiczną im. S. Staszica na Bielanach.

Dr A. Kulecka wygłosiła referat poświęcony archiwaliom Towarzystwa Naukowego Warszawskiego jako źródłom do badań kontaktów międzynarodowych tej instytucji (*Les archives de la Société des Sciences et des Lettres de Varsovie comme sources pour l'histoire de ses contacts internationaux (1907–1951)*). Dr Joanna Arvaniti wykonała tłumaczenia na język rosyjski streszczeń referatów konferencji. Wszyscy pracownicy uczestniczyli w organizacji i obsłudze konferencji.

2. Wystawy i inne konferencje.

Dr H. Krajewska, dyrektor Archiwum uczestniczyła w organizacji wystawy „Plakat wyborczy” (Sejm RP).

Mgr A. Chodkowska uczestniczyła w konferencji „Archiwa instytucji naukowych i kulturalnych u progu XXI w.” na której wygłosiła referat *Archiwalia w Muzeum Farmacji im. Mgr Antoniny Leśniewskiej*. Konferencja odbyła się w dniu 10.12.1999 r. a jej organizatorami było Stowarzyszenie

Archiwistów Polskich, Oddział w Poznaniu oraz Archiwum PAN.

3. Wystawy planszowe.

Zrealizowano następujące wystawy planszowe: 1) „Wacław Sierpiński. W sześćdziesiąt rocznicę śmierci“, 2) „Juliusz Słowacki. 1809–1849“. Pierwsza z nich prezentowała fotografie i ciekawsze dokumenty dotyczące działalności naukowej wybitnego matematyka polskiego. Realizatorami jej byli: A.Kulecka, I. i D.Kwiatkowsky, P.Krzewicki, A.Żabczak. Na wystawie poświęconej rocznicom narodzin i śmierci wybitnego poety polskiego doby romantyzmu zaprezentowano ciekawsze materiały z zasobu Archiwum odnoszące się do wcześniejszych obchodów tych rocznic oraz znajdujące się w posiadaniu badaczy zajmujących się życiem i działalnością J.Słowackiego. Realizatorem wystawy była dr J.Arvaniti.

11. Szkolenie i praktyki

W 1999 r. w Archiwum odbył praktykę I stopnia I student specjalizacji archiwalnej IH UW. Zajmował się on porządkowaniem korespondencji W.Sierpińskiego.

12. Współpraca międzynarodowa i krajowa

W maju wizytował Archiwum dyrektor Holenderskich Archiwów Państwowych, dr M.W.Boven, przebywający w Polsce na zaproszenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

W 1999 r. dyrektor Archiwum PAN, dr H.Krajewska odbyła następujące wyjazdy naukowe połączone z wygłoszeniem wykładów oraz prowadzeniem kwerend: 1) Niemcy, Lipsk (10.03.–21.03.) kwerendy w Archiwum Uniwersytetu w Lipsku dotyczące studiów protestantów łódzkich na tej uczelni w XIX/XX w., wykład *Goethe und Polen* (wykład ten został wygłoszony również w Muzeum Miasta w Weimarze oraz w Muzeum Historycznym w Dreźnie), 2) Niemcy, Weimar (21–24.09.) – uczestnictwo w 70 Niemieckim Dniu Archiwalnym, wykład *Goethe Autographen in polnischen Archiven*, 3) Austria, Wiedeń, Graz (11–28.10.) – kwerendy dotyczące protestantów w Galicji, wykład w Ulm i w Uniwersytecie w Grazu pt. *Mniejszości religijne w Polsce w XX w.*, 4) Niemcy, Mainz (29–31.10.) – uczestnictwo w konferencji pt. „Stan badań nad historią Niemców w Polsce“ z referatem *Historiografia dziejów protestantyzmu w Polsce*, 5) Holandia, Haga (5–7.11.) – uczestnictwo w rozmowach

z Generalną Dyrekcją Archiwów Holenderskich na temat finansowania konferencji „Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej“.

Mgr Dorota Zamojska przeprowadziła kwerendy związane z naukowym opracowaniem *Dzienników B.Żongołłowicza* w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie i Centralnym Archiwum Państwowym Litwy. Rezultatem ich są kserokopie dzienników Żongołłowicza, 8 protokołów posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Wileńskiego, 4 protokoły posiedzeń Konferencji Rektorów Polskich Szkół Akademickich (1931–1936), opinia prof.S.Glixellego o projekcie ustawy o szkołach akademickich (1932).

W ramach kwerend do International Catalog of Sources for the History of Physics and Allied Sciences przez American Institute of Physics dr A.Kulecka przygotowała informacje o spuściznach fizyków polskich przechowywanych w zasobie Archiwum oraz innych zbiorach polskich. Informacje te zostały opublikowane w „AIP History Newsletter“ Dotyczyły one archiwaliów : W.Kołosa (APAN), L.Wertensteina (APAN) oraz Stefana Pieńkowskiego (Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie). Program zbierania danych do katalogu został przez AIP zakończony.

W ramach współpracy z instytucjami krajowymi dr H.Krajewska wygłosiła w Instytucie Historycznym UW cykl wykładów poświęconych archiwom niemieckojęzycznym.

Archiwum współpracowało z Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie, Instytutem Historii Nauki oraz z innymi instytucjami naukowymi i archiwalnymi w kraju.

ODDZIAŁY TERENOWE ARCHIWUM PAN

1.Sprawy organizacyjne

Z funduszu DOT-PAN Oddziały uzyskały środki na konserwację materiałów archiwalnych i bibliotecznych.

W Oddziale w Krakowie została przeprowadzona w dniach 1–2.02. 1999 r. kontrola obejmująca: 1) formy i metody działań nadzorczych, 2) tryb i zasady przejmowania materiałów archiwalnych, 3) system ewidencyjno-informacyjny. Kontrolę przeprowadziły i sporządziły z niej protokół mgr A.Chodkowska i dr A.Kulecka. W wyniku kontroli zalecono analizę przydatności posiadanych pomocy ewidencyjno-informacyjnych dla potrzeb działalności Oddziału.

2. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

W **Oddziale w Krakowie** kontynuowano porządkowanie materiałów Antoniny Leńkowej i Jana Leńki, Władysława Kotwicz, Zygmunta Grodzińskiego i Stanisława Kutrzeby.

Prowadzono prace nad aktami osobowymi posiadanymi przez Oddział. Dokonano ich scalenia w układzie alfabetycznym oraz wprowadzono część informacji o nich do komputerowej bazy danych.

Wykonywano wstępne spisy materiałów archiwalnych pochodzenia prywatnego.

W magazynach Oddziału prowadzono stałą kontrolę warunków przechowywania akt oraz kontrolę i korektę urządzeń pomiarowych.

W **Oddziale w Poznaniu** zakończono porządkowanie spuścizny Stefana Saskiego. Kontynuowano porządkowanie materiałów Jana Leśnego, Kazimierza Kaczmarczyka.

Kontynuowano prace porządkowe w magazynach. W **Oddziale w Wodzisławiu** kontynuowano porządkowanie spuścizny Ludwika Musioła.

3. Kształtowanie narastającego zasobu

Oddział w Krakowie wizytował 2 placówki PAN, przeprowadził ekspertyzy w 3 placówkach PAN oraz udzielił 1 konsultacji.

Oddział w Poznaniu udzielił 1 konsultacji.

4. Mikrofilmy i fotografie

W **Oddziale w Krakowie** katalogowano fotografie ze spuścizny Adama Vetulaniego (sporządzono 422 karty). W Oddziale w Poznaniu przybyło 58 szt. fotografii.

5. Księgozbiory.

Księgozbiór **Oddziału w Krakowie** powiększył się o 20 wol. druków zwartych i 24 wol. wydawnictw ciągłych. Stan księgozbioru wynosi obecnie 2 236 wol. wydawnictw zwartych i 109 tytułów (1 299 wol.) wydawnictw ciągłych.

Księgozbiór **Oddziału w Poznaniu** powiększył się o 36 wol. druków zwartych oraz 60 wol. wydawnictw ciągłych.

6. Udostępnianie zasobu

W **Oddziale w Krakowie** zarejestrowano 231 czytelników, odnotowano 618 odwiedzin. Udostępniono 1920 j.a. Na zewnątrz wypożyczono

207 j.a. (w tym 98 fotografii) na wystawy poświęcone Bronisławowi Piłsudskiemu i Romanowi Ingardenowi. Wykonano 51 kwerend (w tym 3 zagraniczne). Wykonano 6 417 odbitek kserograficznych.

W Oddziale w Poznaniu odnotowano 146 odwiedzin, 74 użytkowników, którym udostępniono 961 j.a. Na zewnątrz wypożyczono 100 j.a. Zrealizowano 105 kwerend.

W Oddziale w Wodzisławiu odnotowano 60 odwiedzin, 34 użytkowników. Udostępniono 295 j.a.

7. Popularyzacja zasobu

W Oddziale w Krakowie zorganizowano następujące wystawy: 1) „Zygmunt Grodziński, Kazimierz Mitera, Bolesław Skarżyński, Jan Zimowski. Krakowianie – uczestnicy wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920“ (realizacja : T.Filip, A.Rybicki – MHF), 2) „L'Académie Polonaises des Sciences et des Lettres et l'Union Académique Internationale“ (realizacja: R.Majkowska, P.Milczanowski), 3) „W służbie nauki...Józef Majer (1808–1899)“ (realizacja: M.Płatek).

Dr R.Majkowska wygłosiła referat na międzynarodowej konferencji „Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej“ zatytułowany *L'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres et l'Union Académique Internationale*.

Oddział przeprowadził 11 prelekcji dla ok.100 osób na następujące tematy: *Historia, organizacja i działalność Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, Materiały W.Kotwicza w zbiorach Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, Funkcjonowanie tzw. kancelarii austriackiej na przykładzie zespolów akt TNK i PAU, Opieka Oddziału Archiwum PAN w Krakowie nad narastającym zasobem PAN, Bezdziennikowy system kancelaryjny z zastosowaniem rzeczowego wykazu akt.*

Oddział w Poznaniu zorganizował następujące wystawy: 1) „Twórcy Uniwersytetu Poznańskiego“, 2) „80 lat Uniwersytetu w Poznaniu“, 3) „Kontakty literackie polsko-szwedzkie w XIX i XX w.“ (wystawa towarzyszyła seminarium literackiemu z okazji Dni Szwedzkich w woj. Kujawsko-Pomorskim). Oddział współuczestniczył w organizacji wystawy „Sołacz“.

8. Szkolenie i praktyki

W Oddziale w Krakowie praktykę odbyło 15 osób, studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, w Poznaniu 10 osób, studentów Uniwersytetu

Adama Mickiewicza, w Wodzisławiu 1 osoba, student Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

9. Podnoszenie kwalifikacji zawodowych

Pracownicy **Oddziału w Krakowie** uczestniczyli w zebraniach naukowych w Archiwum Państwowym w Krakowie, sesjach organizowanych przez Uniwersytet Jagielloński, spotkaniach organizowanych przez Oddział krakowski Stowarzyszenia Archiwistów Polskich.

10. Współpraca krajowa i zagraniczna

Oddział Archiwum w Krakowie współpracował z Oddziałem PAN w Krakowie, Polską Akademią Umiejętności, Archiwum Państwowym w Krakowie, Biblioteką PAN w Krakowie. W Oddziale przebywali goście zagraniczni, w tym Naczelny Dyrektor Holenderskich Archiwów Państwowych.

Oddział Archiwum w Poznaniu współpracował z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk, Uniwersytetem im. A. Mickiewicza, Muzeum Narodowym, Oddziałem Historii Miasta Poznania.

Oddział w Wodzisławiu współpracował z lokalnymi instytucjami oświatowymi i kulturalnymi.

Załącznik nr 1

NABYTKI ARCHIWUM PAN**Warszawa****Dział II – Akta placówek PAN**

1. Instytut Historii
(akta d. Instytutu Krajów Socjalistycznych)	9,35 mb
2. Zakład Doświadczalny PAN, Jabłonna	0,45 mb

Dział III – Spuścizny uczonych polskich

1. Waldemar Doniec	0,01 mb
2. Aleksander Gieysztor (historia)	20,00 mb
3. Ludwik Kolankowski (historia)	1,30 mb
4. Zygmunt Kolankowski (archiwistyka)	8,80 mb
5. Leszek Kuźnicki (biologia)	0,35 mb
6. Bogdan Lange (historia fizyki)	0,02 mb
7. Antoni Józef Śmieszek
(języki starożytnego Wschodu)	0,02 mb
8. Bronisław Żongołłowicz (teologia)	
- (kserokopie „Dziennika“)

Poz. 1–7 dary

Materiały dodatkowe

1. Zdzisław Libera (historia literatury)	1,00 mb
2. Janina Doroszevska (pedagogika specjalna)	5,00 mb
3. Teresa Ostrowska (historia medycyny)	0,10 mb

Poz. 1 – 3 dary

Kraków**Dział II – Akta placówek PAN**

1. Instytut Historii. Zakład Polskiego
Słownika Biograficznego	1,30 mb
2. Komisja Etnograficzna Oddziału	0,08 mb
3. Komitet Ergonomii	0,08 mb
4. Zakład Działalności Pomocniczej PAN
Dział Administracyjno-Techniczny, Dział
Osobowy	1,54 mb
- + 67 rulonów

Dział III – Spuszcizny uczonych polskich

1. Henryk Sędziwy (historia, dydaktyka)	1,10 mb

Poz.1 dar

Materiały dodatkowe

1. Stanisław Czarniecki (geologia)	0,05 mb
2. Izydora Dąbska (filozofia)	0,07 mb
3. Józef Dudziak (geologia)	0,10 mb
4. Antoni Gawęł (mineralogia, petrografia)	0,03 mb
5. Zenon Klemensiewicz (językoznawstwo)	0,01 mb
6. Konrad Konior (geologia)	2,32 mb
7. Tadeusz Lewicki (arabistyka)	0,78 mb
8. Mieczysława Mitera-Dobrowolska
(filologia polska)	0,98 mb
9. Krystyna Pisarkowa (językoznawstwo)	0,20 mb
10. Marian S.Tokarski (historia wychowania
fizycznego)	0,38 mb
11. Jan Marian Włodek (biologia, ichtiologia)	0,33 mb

Poz. 1–6, 8–11 dary, poz.7–8 depozyty

Poznań**Dział II – Akta placówek PAN**

1. Zakład Słowianoznawstwa. Pracownia
Bohemistyczna (materiały wyłączone
ze spuścizny M.Wojciechowskiej)	0,03 mb

Dział III – Spuszcizny uczonych polskich

1. Michał Ćwirko-Godycki (antropologia,
medycyna)	4,05 mb
2. Zygmunt Ziemiński (prawo, logika prawa)	2,70 mb

Poz.1–2 dary

Materiały dodatkowe

1. Bohdan Winiarski (prawo międzynarodowe)	2,25 mb

Poz.1 dar

WYKAZ PUBLIKACJI

- Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej. Materiały z konferencji, Warszawa 1999, ss. 200
- M. Boksa, *Prof. Jan Leśny (1947–1994) jako badacz dziejów narodów bałkańskich*, „Życie Uniwersyteckie” 1999, nr 10–12 (78–80), s.10–11
- A. Chodkowska, *Archiwalia w Muzeum Farmacji im. Mgr Antoniny Leśniewskiej w Warszawie. Problemy porządkowania i udostępniania*, w: *Archiwa instytucji naukowych i kulturalnych u progu XXI w.*, Poznań 1999, ss. 10
- R. Dąbrowski, *Wybrał Solacz i wierny mu pozostał. czyli o profesorze Feliksie Terlikowskim*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 3, s.215–223
- H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Bibliografia prac prof. dr. Zygmunta Kolankowskiego z lat 1950–1992*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 1999, nr 40, s.20–31
- H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Zygmunt Kolankowski. Życie i działalność naukowa twórcy Archiwum PAN 1913–1998*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 1999, nr 40, s.4–19
- E. Dziurzyńska, *Koleją, samochodem i powozem przez Turcję – z podróży Tadeusza Kowalskiego*, w: *Wszechświat zwany Biblioteką czyli łańcuckie peregrynacje z Mistrzem. Księga pamiątkowa dla prof. W. Bieńkowskiego* (oprac. A. Gruca, J.A. Kabata, A. Suchoń), Kraków 1999, s.89–94
- E. Dziurzyńska, *Podróże naukowe Tadeusza Kowalskiego w świetle materiałów archiwalnych*, w: *Tadeusz Kowalski, 1889–1948. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU, Kraków 19 VI 1998 r.*, „W służbie nauki...” 1999, Nr 4, s.29–51
- T. Filip, A. Rybicki, *Krakowianie – uczestnicy wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*. Katalog wystawy. Kraków 20 III–31 V 1999, Kraków 1999

- Informator o zasobie Archiwum PAN* (1998), (opracowanie zbiorowe pod kierunkiem H.Krajewskiej i A.Kuleckiej), Warszawa 1999, ss.460
- H. Krajewska, *Das Archiv der Polnischen Akademie der Wissenschaften und die Archive wissenschaftlicher Einrichtungen in Polen*, w: *Zusammenarbeit deutscher Archive wissenschaftlicher Einrichtungen mit Archiven ost-mitteleuropäischer Staaten*, Dresden 1998, s.66–74
- H. Krajewska, *Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, „Polska Akademia Nauk. Działalność naukowa. Wybrane zagadnienia“, 1999, z.8, s. 21–27
- H. Krajewska, *Polsko-austriacka historia w dokumentach*, w: *Gerda Leber-Hagenau a stosunki polsko-austriackie w XX w.*, Toruń-Płock 1998, s.200–221
- H. Krajewska, *Polsko-české vědecké kontakty ve světle dokumentů*, w: *Věda v Československu v letech 1945–1953*, Praha 1999, s.211–225
- H. Krajewska, *Tätigkeiten der polnischen Archive*, „Archivar“ 1999, z.3, s.244
- H. Krajewska, *Wstęp*, w: *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, Warszawa 1998, s.I–XIII
- H. Krajewska, *Wstęp*, w: *Plakat wyborczy 89. Kalendarium wydarzeń 1989–1999*. Wystawa w sejmie, lipiec 1999, Łódź 1999, s.2
- H. Krajewska, *Zur Geschichte der Lodzer Christlichen Wohltätigkeits-Vereins 1877–1914*, w: *Polen, Deutsche und Juden in Lodz 1820–1939. Eine schwierige Nachbarschaft*, Osnabrück 1999, s.171–199
- A. Kulecka, *Archiwa osobiste uczonych polskich*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój“, 1999, t.VIII(XXXI), s.127–150
- A. Kulecka, *Archiwalia fizyków polskich XX w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“, 1999, t.44, nr 2, s.123–143
- A. Kulecka, *Nabytki Archiwum PAN w 1998 r.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“, 1999, t.44, nr 2, s.145–150
- A. Kulecka, *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion“, 1999, t.100, s.70–96 (wersja angielska – *The private papers in archives, libraries and museums*, w: *The private archives and archival materials in the Central and East European countries* (red.W.Stępnia), Warszawa 1999, s.132–149)

- A. Kulecka (rec.), „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk“ 1995–1997, nr 36–38, „Archeion“, t.100, 1999, s.338–343
- A. Kulecka, M.Kulecki (rec.), „Archivum“, t.37, 1992, t.39–41, 1994–1996, „Archeion“, 1999, t.100, s.330–334
- A. Kulecka, M.Kulecki (rec.), „La Gazette des Archives“ nr 160–175, 1993–1996, „Archeion“, 1999, t.100, s.349–368
- I. i D.Kwiatkowsy, *Zasób aktowy jednostek organizacyjnych Polskiej Akademii Nauk w świetle ankiety Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum PAN“, 1999, Nr 40, s.113–115
- R. Majkowska, P.Milczanowski, *L'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres et l'Union Académique Internationale. Catalogue de l'Exposition Cracovie 20 VI–15 X 1999*, Kraków 1999
- R. Majkowska, *Informacja o działalności Oddziału SAP w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny“, 1999, t.5, s.220–221
- A. Marciniak, *Twórcy Uniwersytetu Poznańskiego (folder wystawy)*, Poznań 1999, ss.4
- A. Marciniak, *Twórcy Uniwersytetu w Poznaniu*, „Życie Uniwersyteckie“, 1999, nr 3(71), s.8 i 19
- A. Marciniak, *Wystawa „Kontakty literackie polsko-szwedzkie w XIX–XX w.“*, „Winieta. Pismo Biblioteki Raczyńskich“, 1999, nr 5(14), s. 2
- A. Marciniak, *Nic dla siebie wszystko dla parafii. (rec.), L.i B.Michalakowie. Ksiądz Czesław Tuszyński*, Grodzisk-Poznań 1998, „Kronika Wielkopolski“ 1999, nr 2(90), s.121–123
- J. Matysiak, *O Bronisławie Niklewskim – współtwórcy Wydziału Rolniczo-Leśnego UP na Solaczu*, „Kronika Miasta Poznania“ 1993, nr 3, s.224–231
- J. Matysiak, *Wokół bałkańskiego kotła*, „Życie Uniwersyteckie“ 1999, nr 6 (74), s.20
- M. Płatek, T.Filip, *„W służbie nauki...Józef Majer (1808–1899)“ (katalog wystawy)*, Kraków 1999
- M. Płatek, *„W służbie nauki...Stanisław Tarnowski (1837–1917)“ – wystawa w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie (14 listopada 1997 – 28 lutego 1998)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny“, 1999, t.5, s.228–234

- M. Płatek, *Z listów Stanisława Tarnowskiego z podróży do Ziemi Świętej*, w: *Stanisław Tarnowski (1837–1917)*, „W Służbie Nauki...”, 1999, nr 3, s.51–61
- H. Szymczyk, *Halina Zubala*, „Archeion”, 1999, t.100, s.475–479
- D. Zamojska (tłum.), D.Tollet, *Dzieje Żydów w Polsce od XVI w. do rozbiorów*, Warszawa 1999, ss.167

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH

ogłoszone w numerach 1–40 „Biuletynu Archiwum PAN“

(układ chronologiczny)

str.

Nr 1(1959)

- Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)
(H. Dymnicka) 21–77

Nr 3 (1960)

- Materiały Aleksandra Bachulskiego
(M. Flis) 33–39
- Materiały Stanisława Borowskiego
(Z. K.) 44–48
- Materiały Olgierda Górki
(M. Wrzoscowa) 50–61
- Materiały Stanisława Kętrzyńskiego
(S. Chankowski) 64–69
- Materiały Adama Kłodzińskiego
(H. Dymnicka) 69–71
- Materiały Jerzego Manteuffla
(S. Chankowski) 73–77
- Materiały Władysława Namysłowskiego
(M. Wrzoscowa) 77–86
- Materiały Eugeniusza Przybyszewskiego
(M. F.) 86–89
- Materiały Heleny Salskiej
(S. Chankowski) 89–93
- Materiały Adama Skalkowskiego
(M. Wrzoscowa) 93–109

Nr 4 (1961)

- Materiały Wisławy Knapowskiej
(H. Zubalowa) 31–71
- Materiały Artura Śliwińskiego
(S. Chankowski) 72–126

Nr 5 (1962)

- Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949-1951)
(M. Wrzoscowa) 23-70

Nr 6 (1963)

- Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego
(1886-1939, 1947-1968)
(H. Dymnicka i M. Wrzoscowa) 39-79
- Materiały Antoniego Wróblewskiego
(J. Szajbel) 80-127

Nr 7 (1964)

- Materiały Janusza Iwaszkiewicza
(S. Chankowski) 33-53
- Materiały Aleksandra Lednickiego
(M. Wrzoscowa) 54-70
- Materiały Zygmunta Moczarskiego
(Z. Wardęsa) 71-93
- Materiały Ludwika Skubiszewskiego
(J. Szajbel) 94-105

Nr 8 (1965)

- Materiały Tadeusza Mańkowskiego
(A. Kamiński) 13-54
- Materiały Wiktora Ormickiego
(O. Staroń) 55-78
- Materiały Edwarda Schechtla
(A. Marciniak) 79-96

Nr 9 (1966)

- Materiały Kazimierza Bassalika
(S. Chankowski) 35-54
- Materiały Ludwika Ręgorowicza
(M. Wrzoscowa) 55-81
- Materiały Adama Szymańskiego
(H. Obuchowska-Pysiowa) 82-87

Nr 10 (1967)

- Materiały Wiktora Schramma
(A. Marciniak) 20–106

Nr 11 (1968)

- Akta Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN
(1953–1956)
(H. Dymnicka) 30–64
- Materiały Antoniego Artymiaka
(S. Chankowski) 65–85
- Materiały Ludwika Chmaja
(R. W. Wołoszyński) 86–111
- Materiały Eugeniusza Dziewulskiego
(A. Brachfogel) 112–120
- Materiały Władysława Dziewulskiego
(M. Wrzoscowa) 121–148

Nr 12 (1969)

- Materiały Witolda Chodźki
(M. Wrzoscowa) 40–81
- Materiały Franciszka Czubalskiego
(M. Wrzoscowa) 82–97

Nr 13 (1970)

- Materiały Józefa Grodeckiego i Katarzyny Grodeckiej
(M. Wrzoscowa) 26–84
- Materiały Stefana Rygla
(S. Chankowski) 85–117
- Materiały Bożeny Stelmachowskiej
(J. Szajbel) 118–161

Nr 14 (1971)

- Materiały Joachima Metallmanna
(R. Majkowska) 18–26
- Materiały Antoniego Peretiatkowicza
(A. Marciniak) 27–66
- Materiały Tadeusza Strumiły
(R. Wojciechowska) 67–105

- Materiały Zygmunta Zawirskiego
(A. Woltanowski) 106-125

Nr 15 (1972)

- Materiały Bronisława Dembińskiego
(K. Dopierała) 11-71
- Materiały Włodzimierza Dzwonkowskiego
(H. Dymnicka) 72-100
- Materiały Wiktora Hahna
(M. Wrzoscowa) 101-182

Nr 16 (1973)

- Materiały Ludwika Eckerta
(M. Wrzoscowa) 26-52
- Materiały Tadeusza Kowalskiego
(J. Poradzisz) 53-99
- Materiały Feliksa Kazimierza Terlikowskiego
(M. Adamczewska) 100-125

Nr 17 (1974)

- Materiały Bronisława Pawłowskiego
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 39-48
- Materiały Edmunda Jana Reymana
(J. Mizikowski) 49-81
- Materiały Stanisława Tynca
(M. Wrzoscowa) 82-125

Nr 18 (1975)

- Materiały Stanisława Karwowskiego
(J. Szajbel) 19-41
- Materiały Jerzego Landego
(J. Mizikowski) 42-54
- Materiały Mariana Magdańskiego
(E. Sztraj) 55-62
- Materiały Michała Rawity-Witanowskiego
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 63-124

Nr 19 (1976)

- Materiały Kazimierza Abgarowicza
(M. Adamczewska) 24-35
- Materiały Aleksandra Kozikowskiego
(A. Marciniak) 36-54
- Materiały Edwarda Lubicz-Niezabitowskiego
(Z. Wardęska) 55-63

Nr 20 (1977)

- Materiały Jana Dembowskiego
(M. Wrzoscowa) 10-32
- Materiały Mariana Gieysztora
(A. Brachfogel) 33-54
- Materiały Teodora Marchlewskiego
(A. Brachfogel) 55-81

Nr 21 (1978)

- Materiały Władysława Abrahama
(E. Sztraj) 41-54
- Materiały Stefana Baleya
(M. Wrzoscowa) 44-93
- Materiały Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej
(J. Mizikowski) 94-116
- Materiały Wincentego Stysia
(M. Wrzoscowa) 117-153

Nr 22 (1979)

- Materiały Włodzimierza Demetrykiewicza
(R. Majkowska) 35-59
- Materiały Kazimierza Drewnowskiego
(E. Sztraj) 60-78
- Materiały Stanisława Kossutha
(P. Porwoł) 79-106
- Materiały Bronisława Niklewskiego
(M. Adamczewska-Jackowiak) 107-144

Nr 23 (1980)

- Materiały Andrzeja Grodka
(M. Wrzoscowa) 31-101

- Materiały Janusza Wolińskiego
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 102–150

Nr 24 (1981)

- Materiały Adolfa Joszta
(M. Wrzoscowa) 15–42
- Materiały Kazimierza Rodowicza
(O. Staroń) 43–52
- Materiały Czesława Zakaszewskiego
(J. Mizikowski) 53–74

Nr 25 (1982)

- Materiały Władysława Dybowskiego
(M. Wrzoscowa i Ł. Litwa) 21–44
- Materiały Ludwika Hirszfelda i Hanny Hirszfeldowej
(M. Wrzoscowa i Ł. Litwa) 45–148

Nr 26 (1983)

- Materiały Stanisława Kozierowskiego
(J. Latzke) 8–87
- Suplement do inwentarza materiałów
Kazimierza Drewnowskiego
(E. Sztraj) 88–98

Nr 27 (1984)

- Materiały Stanisława Antoniewskiego
(J. Mizikowski) 22–35
- Materiały Zygmunta Golonki
(J. Mizikowski) 36–61
- Materiały Lucjana Kaznowskiego
(J. Mizikowski) 62–75
- Materiały Tymoteusza Łuniewskiego
(M. Wrzoscowa) 76–100
- Materiały Jana Miklaszewskiego
(S. Chankowski) 101–105

Nr 28 (1985)

- Materiały Stefana Ehrenkreutza
(A. Brachfogel) 29–40

- Materiały Witolda Kamienieckiego
(M. Wrzoscowa) 41–50
- Materiały Emila Kipy
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 51–66
- Materiały Tadeusza Makowieckiego
(E. Sztraj) 67–80
- Materiały Marzeny M. Pollakówny
(T. Dymaczewski) 81–103

Nr 29 (1986)

- Materiały Stefana Drzewieckiego
(B. Krzyżtoporska) 21–28
- Materiały Władysława Folkierskiego
(M. Tejchman) 29–38
- Materiały Alfreda Liebfelda
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 39–60

Nr 30 (1987)

- Materiały Kazimierza Moszyńskiego
(A. Brachfogel) 23–43
- Materiały Henryka Ułaszyna
(E. Sztraj) 44–112

Nr 31 (1988)

- Materiały Stanisława Kontkiewicza
(J. Bugajski) 14–71
- Materiały Juliana Tokarskiego
(J. Mizikowski) 72–115

Nr 32 (1989)

- Materiały Jana Grzegorzewskiego
(Z. Bonarowska) 17–29
- Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej
(I. Biel i Z. Bonarowska) 30–90
- Materiały Czesława Thulliego
(W. Różańska) 91–114

Nr 33 (1990)

- Materiały Władysława Kowalenki
(J. Latzke, E. Lijewska) 21–60
- Materiały Tadeusza Manteuffla
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 61–132

Nr 34 (1993)

- Materiały Zofii Podkowińskiej
(A. Chodkowska) 11–33
- Materiały Adama Wolffa
(H. Szymczyk) 34–60

Nr 35 (1994)

- Materiały Władysława Tomkiewicza
(A. Kulecka) 25–72
- Materiały Michała Walickiego
(E. Sztraj, H. Szymczyk) 73–94
- Materiały Anny Dembińskiej
(K. Dopierała) 95–106

Nr 36 (1995)

- Materiały Włodzimierza Antoniewicza
(Józef Mizikowski) 15–97
- Materiały Zofii Wartołowskiej
(Józef Mizikowski) 93–103

Nr 37 (1996)

- Materiały Stanisława Srokowskiego
(Maria Wrzowska) 20–60
- Materiały Edwarda Stenza
(Józef Mizikowski, Elżbieta Sztraj) 61–93

Nr 38 (1997)

- Materiały Jana Reychmana
(Hanna Szymczyk) 14–113

Nr 39 (1998)

- Materiały Janusza Groszkowskiego
(Alicja Kulecka) 29–89

- Materiały Witolda Nowackiego
(Joanna Lewandowska) 90-112

Nr 40 (1999)

- Materiały Ludwika Kolankowskiego
(Maria Wrzaskowa) 42-64
- Materiały Rocha Morcinka
(Elżbieta Sztraj) 65-73
- Materiały Michała Szczanieckiego
(Elżbieta Sztraj) 74-94
- Materiały Józefa Siemińskiego
(Tadeusz Epsztein) 95-105

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–40 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ alfabetyczny)

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Abgarowicz Kazimierz	19	24–35
Abraham Władysław	21	41–54
Antoniewicz Włodzimierz	36	15–97
Antoniewski Stanisław	27	22–35
Artymiak Antoni	11	65–85
Bachulski Aleksy	3	33–39
Baley Stefan	21	55–93
Bassalik Kazimierz	9	35–54
Borowski Stanisław	3	44–48
Chmaj Ludwik	11	86–111
Chodźko Witold	12	40–81
Czubalski Franciszek	12	82–97
Dembińska Anna	35	95–106
Dembiński Bronisław	15	11–71
Dembowski Jan	20	10–32
Demetrykiewicz Włodzimierz	22	35–59
Drewnowski Kazimierz	22, 26	60–78, 88–98
Drzewiecki Stefan	29	21–28
Dybowski Władysław	25	21–44
Dziewulski Eugeniusz	11	112–120
Dziewulski Władysław	11	121–148
Dzwonkowski Włodzimierz	15	72–100
Eckert Ludwik	16	26–52
Ehrenkreutz Stefan	28	29–40
Folkierski Władysław	29	29–38
Gąsiorowska-Grabowska Natalia	21	94–116

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Gieysztor Marian	20	33–54
Golonka Zygmunt	27	36–61
Górka Olgierd	3	50–61
Grodeccy Józef i Katarzyna	13	26–84
Grodek Andrzej	23	31–101
Groszkowski Janusz	39	29–89
Grzegorzewski Jan	32	17–29
Hahn Wiktor	15	101–182
Hirszfeldowie Ludwik i Hanna	25	45–148
Iwaskiewicz Janusz	7	33–53
Joszt Adolf	24	15–42
Kamieniecki Witold	28	41–50
Karwowski Stanisław	18	19–41
Kaznowski Lucjan	27	62–75
Kętrzyński Stanisław	3	64–69
Kipa Emil	28	51–66
Kłodziński Adam	3	69–71
Knapowska Wisława	4	31–71
Kolankowski Ludwik	40	42–64
Komisja Naukowa Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956)	11	30–64
Kontkiewicz Stanisław	31	14–71
Kossuth Stanisław	22	79–106
Kowalenko Władysław	33	21–60
Kowalski Tadeusz	16	53–99
Kozierowski Stanisław	26	8–87
Kozikowski Aleksander	19	36–54
Lande Jerzy	18	42–54
Lednicki Aleksander	7	54–70
Lewiccy Marian i Irena	32	30–90

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Liebfeld Alfred	29	39–60
Lubicz-Niezabitowski Edward	19	55–63
Łuniewski Tymoteusz	27	76–100
Magdański Marian	18	55–62
Makowiecki Tadeusz	28	67–80
Manteuffel Jerzy	3	73–77
Manteuffel Tadeusz	33	61–132
Mańkowski Tadeusz	8	13–54
Marchlewski Teodor	20	55–81
Metallman Joachim	14	18–26
Miklaszewski Jan	27	101–105
Milobędzki Tadeusz	29	61–72
Moczarski Zygmunt	7	71–93
Morcinek Roch	40	65–73
Moszyński Kazimierz	30	23–43
Namysłowski Władysław	3	77–86
Niklewski Bronisław	22	107–144
Nowacki Witold	39	90–112
Ormicki Wiktor	8	55–78
Pawłowski Bronisław	17	39–48
Peretiatkowicz Antoni	14	27–66
Pierwszy Kongres Nauki Polskiej (1949–1951)	5	23–70
Podkowińska Zofia	34	11–33
Pollakówna Marzena	28	81–103
Polskie Towarzystwo Historyczne (1886–1939, 1947–1968)	6	39–79
Przybyszewski Eugeniusz	3	86–89
Reychman Jan	38	14–113
Reyman Edmund Jan	17	49–81

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Ręgorowicz Ludwik	9	55–81
Rodowicz Kazimierz	24	43–52
Rygiel Stefan	13	85–117
Salska Helena	3	89–93
Schechtel Edward	8	79–96
Schramm Wiktor	10	20–106
Sczaniecki Michał	40	74–94
Siemieński Józef	40	95–105
Skalkowski Adam	3	93–109
Skubiszewski Ludwik	7	94–105
Srokowski Stanisław	37	20–60
Stelmachowska Bożena	13	118–161
Stenz Edward	37	61–93
Strumillo Tadeusz	14	67–105
Styś Wincenty	21	117–153
Szymański Adam	9	82–87
Śliwiński Artur	4	72–126
Terlikowski Feliks	16	100–125
Thullie Czesław	32	91–114
Tokarski Julian	31	72–115
Tomkiewicz Władysław	35	25–72
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)	1	21–77
Tync Stanisław	17	82–125
Ułaszyn Henryk	30	44–112
Walicki Michał	35	73–94
Wartolowska Zofia	36	98–103
Witanowski Michał, Rawita	18	63–124
Wolff Adam	34	34–60

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Woliński Janusz	23	102-150
Wróblewski Antoni	6	80-127
Zakaszewski Czesław	24	53-74
Zawirski Zygmunt	14	106-125

SUMMARY

Alicja Kulecka

The basic problem of elaborating the legacy of scientists in PAN Archives during the last decade (1991–1999)

The article talks about the problems of the notion of legacy and the limits of the group, the name of the group, the processes of systematising and forming archival units. Discussing the first of these questions the author stresses diverse issues arising during the preparations to ordering and the initial segregation. It is indicated that the guidelines regulating the elaboration of such materials include a stipulation for reconstructing the elements of classification and maintaining them. Then all the difficulties arising in connection to such process are discussed. One of them is lack of an office and a related system of records for this kind of materials. The next issue is the expediency of reconstructing such arrangement with the general assumption being that of a schematic-substantial method of classification materials of this kind. Next follows a description of cases in which the elements of the arrangement and a description of the related documentation by their author. Cases in which difficulties occurred in relation to a precise definition of boundaries of the group are indicated. It is also stressed that in the case of materials of private provenience it is not possible to establish the degree of maintaining the group. It is indicated that it is necessary to elaborate detailed criteria of evaluating such documentation and of establishing the principles of eliminating the materials which have no historical value. The problems of defining the name of the group are then discussed. Next, the question of systematising the materials included in such private groups are presented. The discussion concentrates on issues related to defining the boundaries of individual groups. An analysis of diverse elements influential in shaping individual groups is then presented. The elements include, *inter alia*, the structure of the collected materials, the method of organising the collection by its creator, the domain of knowledge practised by creator the question of establishing the chronology of the individual version of the work, the type of the collected documentation, the method of organising correspondence and dividing it into archival units. In the summary it is indicated that the adopted of ordering this kind of archival materials is time consuming, but it ensures good information on the resources. Any attempts aiming at simplifying it should not contribute to deteriorating the state of the information.

INVENTORIES OF THE ARCHIVES

In the 41st issue of the „Bulletin of the PAN Archives“ the editors publish three inventories of the legacy of scientific linguists: professor Jan Niecisław Baudouin de Courtenay and his family and professor Stanisław Szober, as well as the writer and painter Stanisława Przybyszewska.

The materials of the Baudouin de Courtenay family constitute an untypical collection among the materials of the PAN Archives, a collection of family materials of Jan Niecisław Baudouin de Courtenay (1845–1929), a world famous linguist, professor at the universities of Kazań, Dorpat and Cracow; his sister Bronisława (1846–1918); his wife Romualda neé Bagnicki (1857–1937) – a historian, social and educational activist; and the daughters of Jan and Romualda: Cezaria Anna I voto Vasmer, II voto Ehrenkreutz, III voto Jędrzejowiczowa (1885–1967) – a linguist, philologist, ethnographer, professor of ethnography and ethnology at the Stefan Batory University in Vilnius, creator of the Polish Ethnography Department at the University of Warsaw, author of a number of scientific works; their second daughter Zofia (1887–1967) – a painter performing mainly church paintings; and their third daughter Ewelina Małachowska Łempicka, a history and language teacher, and her husband Stanisław Małachowski Łempicki (1884–1959), a jurist, an outstanding expert on the history of free masonry. This legacy, in the volume of 2.20 running meter, has been organised into 127 archival units and supplemented with 14 annexes. The inventory was elaborated by m.q. Dorota Zamojska.

The next inventory consists in the materials of Stanisław Szober (1879–1938), a linguist and pedagogue, professor at the department of general and Indo-European linguistics at the University of Warsaw and the Catholic University of Lublin, author of more than 300 scientific works, a social and educational activist. Among the preserved works and articles by Stanisław Szober there is an article on stylistics included in the *Linguistic works presented to Jan Niecisław Baudouin de Courtenay*, as well as an article devoted to his activities and the text of the speech delivered by Stanisław Szober at his grave. The inventory of Stanisław Szober, elaborated as a dissertation in the PAN Archives by Bożena Hulewicz Szczepanowska, a graduate of the Post-graduate Economical Study No 2 in Warsaw, and prepared for publication by dr Hanna Szymczyk, comprises 53 archival units and five supplementary annexes.

The last published inventory contains the legacy of the outstanding playwright and painter Stanisława Przybyszewska (1901–1935), daughter of the writer Stanisław Przybyszewski, author of the five plays devoted to

the history of the French revolution and over twenty novels, short stories, articles and essays. Her materials include the next of the plays and epic works, drawings and drafts as well as abundant correspondence (letters to Thomas Mann, to and from Stanisław Przybyszewski, Leon Schiller, Antoni Słonimski, *inter alia*). The inventory comprises 58 archival units and 6 annexes. The author is Elżbieta Ruta Solarska, an employee of the PAN Archives Branch in Poznań where the materials of S. Przybylska are located.

Michał Świerzbński

The misery of Poles in Latvia

(a fragment of monograph „The Martyrology of the Polish Infants“)

(editors – Anna Eliza Markert, Wojciech Markert, Jacek Matuszak, Konrad Paduszek, Arkadiusz Kusiński, Bartłomiej Noszczak)

The published fragment of the monograph by M. Świerzbński, a honorary consul of the Republic of Poland in Dyneburg in the first years of the existence of the Second Republic of Poland, has the character of a diary. It presents the situation of the Polish minority in Latvia in the years 1921–1924. The typescript of the monograph is stored in the PAN Archives under signature 57. The source text is preceded with a preface and an introduction. The preface includes information on the author of the monograph and a discussion of this record as a historic source. The introduction presents the Polish – Latvian relations of the period. The published fragment of the source text encompasses the election to the Latvian Constituent Assembly, the agricultural reform in Latvia and its implementation, the situation of the Polish gentry and the circumstances of its exodus, the Polish educational system in Latvia, the first universal census on this territory, the activities of Polish organisations.

The Archives of the Polish Academy of Sciences PAN (1999)

Director: dr Hanna Krajewska

Chairman of the Scientific Board: prof. dr hab. Ryszard W. Wołoszyński

The Archives have Departaments in Cracow, Poznań and Katowice with the seat in Wodzisław Śląski. The Archives have been entrusted historic resources.

The resources have reached the amount of 3054,60 running meter, 1618,25 out of which is located in Warsaw, 1055,80 in Cracow, 317,50 in Poznań and 65,05 in Wodzisław.

The Archives have obtained new materials, including numerous archival materials of prof. Aleksander Gieysztor and prof. Leszek Kuźnicki.

The works of Stefan Saski have been ordered and catalogued.

Mgr D. Zamoyska carried out a research entitled: „A Scientific Study of <Diaries> of Bronisław Żongołłowicz“.

The maintenance works of the archival materials of the Warsaw Scientific Society were continued. From the financial resources of DOT-PAN, the maintenance and preservation works of the library and archival materials have been performed.

In 15 PAN agencies in Warsaw, Cracow and Gdańsk controls have been conducted in relation to the process of organising the growing record resources. New archive standards have been approved in 2 agencies. Consultations have been offered to 30 agencies, expertises have been carried out in 3 agencies.

The Archive Commission of Document Evaluation has issued 16 permits for rejecting 287,03 running meter of non-archival documentation as defective.

The collection of microfilms in Warsaw and in the Departments has reached the amount of 1129374 negative frames and 3213226 positive frames. The collection of photography comprises 26512 items, the collection of medals – 882 items, the collection of maps comprises about 1200 items.

The collection of books in Warsaw and the Departments comprises 14186 volumes of compact prints and 12647 volumes of continuous publications.

In the framework of international co-operation dr Hanna Krajewska, the director, has gone for scientific trips combined with giving lectures and conducting research to Germany (Lipsk, Weimar, Mainz), Austria (Vienna, Ulm, Graz) and Holland (the Hague). She participated in the 70th German Archive Day and the celebrations of the Year of J.W. Goethe. M.a. Zamoyska conducted research in the collections of the Library of the Lithuanian Academy of Sciences and the Central Archives of the State of Lithuania.

The Archives organised a scientific conference entitled „Scientific archives in the process of European integration“ (2–4.12.1999) devoted to the following topics: 1) International scientific contacts in the light of the resources of scientific archives; 2) Scientific archives in the structure of state archives; 3) Access to and information on scientific archives;

4) Problems of adjusting the archives of Central Europe's scientific institutions to the standards of the European Union.

26 persons have served their archive apprenticeship in the Archives and the Departments students of the University of Warsaw, the Jagiellonian University, the Adam Mickiewicz University and the Catholic University of Lublin.

The Departments of the Archives have organised 6 exhibitions. The Cracow department organised the following exhibitions: „Zygmunt Grodziński, Kazimierz Mitera, Bolesław Skarżyński, Jan Zimowski. Cracovians – participants of the Polish-Bolshevik war of 1919–1920“, „L'Académie Polonaise de Sciences et des Lettres et l'Union Académique Internationale“, „In the service of science... Józef Majer (1808–1899)“. The Poznań department organised following exhibitions: „Founders of the University of Poznań“, „80 years of the University of Poznań“, „Literary contacts between Poland and Sweden in the 19th and 20th centuries“.

The „Bulletin of PAN Archives“ was issued (no. 40), as well as a directory to the resources of the Archives and a publication devoted to the problems of scientific archives. The employees published the total of 37 articles, reviews and translations.

The total of 1024 visits of 494 users have been recorded; they were given access to 4620 archival units. 308 researches have been conducted. About 9000 Xerox copies have been made from resources of the Archives.

Publications

Scientific Archives in the process of European integration. Materials from the conference, Warsaw, 1999.

Directory to the resources of the Archives of PAN (1998) (under supervision of H. Krajewska and A. Kulecka), Warsaw, 1999.

SPIS TREŚCI

Alicja Kulecka: Podstawowe problemy opracowywania spuścizn po uczonych w Archiwum PAN w ciągu ostatniej dekady (1991–1999)	3
Inwentarze archiwalne	19
Dorota Zamojska: Materiały rodziny Baudouin de Courtenay ..	23
Bożena B. Hulewicz-Szczepanowska: Materiały Stanisława Szobera	61
Elżbieta Ruta-Solarska: Materiały Stanisławy Przybyszewskiej ..	77
Michał Świerzbński: Niedola Polaków w Łotwie (fragment monografii <i>Martyrologia Inflant Polskich</i>)	95
Notatki bibliograficzne i omówienia	126
Spotkanie metodyczne poświęcone problemom opracowywania archiwaliów przechowywanych w zasobie Archiwum Polskiej Akademii Nauk (A. Chodkowska)	126
XIV Międzynarodowy Kongres Archiwalny w Sewilli (H. Krajewska)	130
Kontakty literackie polsko-szwedzkie w XIX i XX w. (A. Marciniak)	133
Sprawozdanie z działalności Archiwum PAN w roku 1999	137
Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–40 „Biuletynu Archiwum PAN“ (układ chronologiczny)	153
Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–40 „Biuletynu Archiwum PAN“ (układ alfabetyczny)	162
Summary	167